

Una aproximació a les polítiques agroalimentàries locals des de l'economia feminista.

La revisió de l'Estratègia Agroalimentària Municipal

Impulsa:

**AJUNTAMENT
DE VALÈNCIA**

AGRICULTURA, ALIMENTACIÓ
SOSTENIBLE I HORTA

Collabora:

**AJUNTAMENT
DE VALÈNCIA**

LAS NAVES

Redacta:

Una aproximació a les polítiques agroalimentàries locals des de l'economia feminista.

La revisió de l'Estratègia Agroalimentària Municipal.

Novembre de 2020

Treball desenvolupat per la Fundació Assut de la Comunitat Valenciana per la Sostenibilitat dels Sistemes Litorals de la Mediterrània per a l'Ajuntament de València en el marc del contracte menor per a l'elaboració de l'Estudi sobre la perspectiva feminista en les polítiques agroalimentàries locals, amb número d'expedient Contracte Menor E-02310-2019-000196-00.

Equip redactor

Alba Herrero Garcés
Natalia Castellanos Ayala

ÍNDEX

PREÀMBUL	4
1_INTRODUCCIÓ	7
2_MARC DE PARTIDA	9
2.1 / Canvis i transformacions al sistema agroalimentari	9
2.1.1. Industrialització de l'agricultura	9
2.1.2. Industrialització en l'alimentació	12
2.1.3. Alimentació com a fet social	13
2.2 / El treball de cures i l'economia feminista	15
2.2.1. L'alimentació com a part del treball de cures	20
2.3 / Democratització del treball de cures	23
3_METODOLOGIA	26
4_ANÀLISI DEL SISTEMA AGROALIMENTARI MUNICIPAL	31
4.1 / La producció i la distribució	32
4.1.1 Feines, condicions laborals i accés a recursos	33
4.1.2 Estereotips de gènere	40
4.1.3 La divisió sexual del treball a la distribució	45
4.1.4 Qüestions sobre representació	49
4.2 / L'alimentació	53
4.2.1 Percepcions i conceptualitzacions al voltant de l'alimentació saludable i/o sostenible	53
4.2.1.1. Els discursos hegemònics de l'alimentació saludable	56
4.2.1.1.1 La dimensió estètica	56
4.2.1.1.2 La dimensió esportiva	57
4.2.1.1.3 La dimensió de la salut i el benestar	58
4.2.1.1.4 Diversitats culturals i noves tendències	60
4.2.1.2 Els discursos crítics de l'alimentació	63
4.2.1.3 L'alimentació saludable com a procés	66
4.2.1.4 Les relacions de convivència en la configuració de l'alimentació dins de les llars	68

4.2.2 Les feines vinculades a l'alimentació	73
4.2.2.1 La compra	74
4.2.2.1.1 La conjunció dels criteris preu, qualitat i temps	74
4.2.2.1.2 La procedència, la temporalitat i els productes ecològics	79
4.2.2.1.3 L'urbanisme i el seu paper en la compra	86
4.2.2.2 Cuinar	88
4.2.2.2.1 El temps i el vincle entre la tradició i la modernitat alimentària	88
4.2.2.2.2 El menjar quotidià	91
4.2.2.2.3 El malbaratament d'aliments	94
4.2.3 La percepcions dels riscos relacionats amb l'alimentació	97
4.2.4 L'organització familiar de l'alimentació i la distribució de feines	102
4.2.4.1 Estratègies i organització al voltant de l'alimentació	103
4.2.4.2 Rols i falta de distribució de feines dins de les llars	105
4.2.4.3 Entre el treball vinculat a l'alimentació i la resta dels treballs domèstics	113
4.2.5 Emocions que acompanyen la desigualtat	117
4.2.5.1 Valoració social de les feines alimentàries	117
4.2.5.2 Emocions vinculades a la falta de repartiment de les feines alimentàries	120
5_NOTES FINALS	124
6_APORTACIONS A L'ESTRATÈGIA AGROALIMENTÀRIA MUNICIPAL	130
_Annex 1. Primera proposta d'accions per l'equip redactor	
_Annex 2. Proposta reduïda d'accions i valoracions de les entitats del CALM	

PREÀMBUL

El treball que es presenta en les pàgines que venen a continuació s'ha acabat d'escriure durant l'estat d'alarma per la crisi sanitària ocasionada per la COVID-19. La crisi que està tenint lloc a conseqüència de la pandèmia per coronavirus fa que algunes de les desigualtats que aborda aquest text s'hagen agreujat i que els problemes estructurals que planteja l'actual sistema agroalimentari siguin més evidents que mai.

Tot allò que envolta l'alimentació es troba inserit en processos més amples, processos històrics, polítics, econòmics i culturals que intervenen en les desigualtats i implicacions socials que el menjar té en la salut humana, en l'entorn i en el conjunt de la societat. El sistema alimentari, i amb això la producció, distribució, el comerç, el consum i totes les feines necessàries per a alimentar-nos, impliquen un gran nombre d'agents i d'àmbits. En un moment com l'actual, l'activitat agrària així com les activitats de processament i provisió d'aliments es posen imperativament al centre baix el qualificatiu d'imprescindibles, al mateix temps que les lògiques d'acumulació de les grans superfícies espremen la fragilitat del sistema agroalimentari local. La relació desigual entre les lògiques de comercialització de les grans superfícies i, per tant, les lògiques de consum majoritàries, i la situació de vulnerabilitat de les xicotetes i mitjanes explotacions ha sigut una de les expressions més clares que la pandèmia, la crisi i les mesures per fer-li front han deixat al descobert. L'altra cara de les desigualtats que la crisi actual posa sobre la taula es troba lligada a la precarietat de la vida i les desigualtats estructurals d'accés a recursos, en aquest cas, a l'accés a aliments.

En el cas del sector agrari, al llarg dels últims mesos, la crisi i l'estat d'alarma han posat de manifest abundants problemes. En primer lloc, com ja s'ha apuntat, els comerços majoristes i les grans superfícies van acumular fruites, verdures i hortalisses i van especular amb el preu d'aliments bàsics¹. Les prestatgeries de les grans cadenes han estat plenes de productes de procedències llunyanes a l'Horta i, en general, llunyanes a l'estat espanyol. Aquest fet ha sigut denunciat per diferents organitzacions i col·lectius, els quals han apuntat com, al mateix temps que hem trobat aquesta situació als supermercats, els preus de les collites a l'Horta han caigut estrepitosament. La situació de llauradores i llauradors s'ha agreujat per no poder donar eixida a collites que habitualment comercialitzaven a través de l'exportació, i en considerar que des de les administracions públiques no s'han establert mesures per incorporar productes de proximitat en les grans superfícies i, d'aquesta manera, donar suport a les produccions locals i/o regionals. Aquest fet resulta especialment alarmant tenint en compte que els preus dels aliments frescs durant l'estat d'alarma s'han incrementat als comerços mentre que el preu que han percebut llauradores i llauradors es desplomava.

En segon lloc, la prohibició dels mercats de venda no sedentària durant la major part de l'estat d'alarma ha suposat una pèrdua important de canals de comercialització per a moltes xicotetes explotacions locals. Malgrat l'esforç dut a terme des de l'ajuntament de València junt amb nombroses organitzacions agràries i socials aquest punt ha sigut conflictiu i costós de resoldre. Encara així, alguns projectes productius han aconseguit fer front a aquesta situació, de forma individual o coordinada, a través del reforç en el repartiment a domicili de caixes al detall o de comandes a través de plataformes de venda digital creades expressament per a la situació, posant en relleu la importància i necessitat de la logística.

¹ Melo, C. (20 d'abril, 2020), "Crisis de COVID-19: soberanía alimentaria para evitar el desabastecimiento", *The Conversation*

En tercer lloc, les dificultats plantejades en aquestes circumstàncies en relació amb l'ús dels horts d'autoconsum també ha suposat un punt crític i un qüestionament de la perspectiva des de la qual s'establien algunes de les normes durant l'estat d'alarma. El fet de poder anar a supermercats, però veure limitat l'accés a recursos propis d'abastiment alimentari, com poden ser les explotacions d'autoconsum, que es troben a l'aire lliure i on el nombre de persones per regla general és més reduït que els aforaments dels comerços, sovint era percebut des de la contradicció. Tant en el cas dels mercats de venda no sedentària com dels horts d'autoconsum una part del problema radica en la perspectiva sanitària-tecnològica que envolta en gran manera a la producció i al processament d'aliments, que malgrat haver pogut plantejar avanços sanitaris en determinants moments, resulta por flexible i/o adaptable a les produccions més modestes o de menor grandària.

Per últim, quant a les dificultats del sector productiu que l'estat d'alarma ha evidenciat, cal fer menció als conflictes generats durant la desescalada en relació amb l'ús públic de l'Horta. La Fundació Esportiva Municipal de València recomanava, per evitar aglomeracions al llit vell del riu Túria, recorreguts alternatius per l'Horta de la ciutat de València. L'afluència de persones a l'Horta durant les franges destinades a passejar o fer esport ha sigut excessiva, especialment si tenim en compte la falta de coneixement que sembla tindre un gran nombre de població sobre aquest espai agrari i la falta de mesures de sensibilització que comportava aquesta recomanació per part de la Fundació Esportiva Municipal de València. Així, els problemes relacionats amb els robatoris, la desfeta de camps i els excrements de gossos, ja existents prèviament, han suposat un problema greu per a llauradors i llauradores. A més, en aquesta recomanació no s'ha tingut en compte el fet que l'Horta és un espai de vida i feina on gran part de la població té edats avançades i, per tant, formen part dels grups de població més vulnerable. En aquest sentit, la necessitat d'abordar la multifuncionalitat de l'Horta des del protagonisme del caràcter productiu d'aquest espai i de la importància de la feina de llauradores i llauradors, continua sent una tasca pendent i urgent.

Pel que fa a les implicacions que l'estat d'alarma i la crisi ha suposat per a les formes de consum i alimentació apareixen també algunes qüestions que resulta important remarcar. La situació pre-COVID-19, malgrat l'abundància alimentària aparent, ja mostrava importants desigualtats quant a l'accés a aliments per a moltes persones, distant molt d'un repartiment equitatiu a escala de ciutat. Però el moment actual ha apuntalat i agreujat aquestes desigualtats caracteritzades per la classe, el gènere, l'edat i la procedència o racialització. D'una banda, en el moment en què es va declarar l'estat d'alarma multitud de persones van eixir als supermercats per tal d'abastir-se de productes i fer compres compulsives, fruit del pànic i la incertesa. Els patrons de les compres expressaven, de manera quasi inconscient, certa desconfiança respecte a les possibilitats d'abastiment del sistema alimentari. Aquesta desconfiança portava a nombroses persones a adquirir aliments amb actituds individualistes i egoistes, sense considerar les necessitats col·lectives d'abastiment.

D'altra banda, les dones són qui més pateixen els efectes de la crisi, degut, fonamentalment, a una precarietat laboral major. Les jornades parcials, els contractes per menys hores de les treballades o l'absència de contractes han fet que els ERTOS de moltes persones, entre les quals es troben moltes dones, no es corresponguen amb la realitat i suposen dificultats serioses per fer front econòmicament a la situació present². Al mateix temps, en el cas de les famílies amb canalla o amb persones dependents a càrrec, el context actual, bé siga per haver de teletreballar bé siga per haver d'eixir a treballar i no poder deixar la canalla amb ningú, ha posat al descobert encara més el repartiment desigual de les feines domèstiques i de cura, així com de suport familiar o veïnal. Les situacions d'incertesa i l'increment de la precarietat sumat a l'increment del preu dels

² López, H. (2020), "Las más castigadas vuelven a ser ellas", El Periódico.

aliments bàsics ha dificultat encara més l'accés a aliments de qualitat a moltes persones, evidenciant l'estreta relació entre alimentació, salut, classe i gènere.

Per tal de donar resposta a aquestes situacions s'han generat nombroses xarxes de solidaritat i suport veïnal i bancs d'aliments arreu de l'estat espanyol i també als diferents barris de la ciutat de València. Aquestes iniciatives han sigut fruit de la solidaritat veïnal i comunitària que ha sigut capaç de reaccionar amb rapidesa per fer front d'una situació especialment crítica. En alguns casos es tracta de xarxes que ja existien, però passaven inadvertides -la veïna que passa a saludar i a veure com es troba la dona gran del pis de dalt i si necessita alguna cosa, o la tendera que està pendent de com està la clientela quotidiana que la freqüenta i si fa massa que el vell del carrer de darrere no ha baixat per peix, podrien ser alguns exemples-. En altres casos es tracta de xarxes que s'han creat a partir de la necessitat col·lectiva d'abordar la cura i donar suport des dels barris, en l'àmbit comunitari, tant a les persones vulnerables o de risc que es recomanava que no eixiren de casa en absolut i que necessitaven fer la compra, traure al gos o el fem -gent gran, persones amb problemes respiratoris, etc.-, com a gent que veia especialment limitades les seues possibilitats d'accés a aliments -especialment persones inserides en economies informals o submergides, que com que no podien treballar es veien desproveïdes de recursos materials, ni els ingressos derivats de les seues feines, ni ajudes econòmiques-.

La situació actual ha remarcat i ha evidenciat, d'una banda, el protagonisme i la rellevància que tenen l'alimentació, el sector productiu i de transformació alimentària i els canals curts de comercialització de producte local i, d'altra, la importància del vincle de l'alimentació amb la salut -individual i col·lectiva-, així com la importància de les xarxes comunitàries per a cobrir necessitats vitals bàsiques que s'han vist en risc aquests dies. En molts casos el fet de cuinar i el menjar han tingut una centralitat clau en el benestar durant el confinament, tant per la dimensió física com mental i/o emocional. Tindre temps per comprar i cuinar, per pensar al voltant dels aliments, de la procedència, de les elaboracions, ha portat en molts casos a recuperar espais com els mercats municipals, a reivindicar la importància del xicotet comerç de barri i de les relacions més estretes en les persones comerciants que els ritmes previs dificultaven. Ha portat també a reflexions al voltant de la disponibilitat de temps -o a la falta de temps- de les vides quotidianes.

El moment present obri un espai de reflexió ampli, potent i necessari al voltant de les formes de producció, de consum i d'alimentació i respecte a les necessitats i possibilitats d'assumir i/o compartir la responsabilitat de la cura, no soles des de la intimitat de les llars sinó des de les dimensions públic-comunitàries. Ara més que mai es fa necessari abordar els reptes encara pendents del sistema agroalimentari local des de perspectives multisectorials que articulen la sostenibilitat ambiental, social i econòmica i l'economia feminista i la democratització de la cura. En les pàgines següents plantegem algunes reflexions en aquesta direcció, encara que el camí és llarg i complex i les sinergies i el treball col·lectiu hauran de ser imperatius.

1_INTRODUCCIÓ

En els últims anys l'Ajuntament de València, en resposta a les mobilitzacions socials al voltant de la defensa del territori i la sobirania alimentària que venien articulant-se en el territori en l'última dècada, ha anat progressivament desenvolupant una política agroalimentària dirigida a generar un entorn alimentari més just, sostenible i saludable.

El Pla d'Acció integral per a la Promoció de l'Espai Agrícola Municipal (2016) i l'aprovació de l'EAM 2025 han constituït un avanç en aquesta direcció. No obstant això, si bé la producció i consum d'aliments han sigut un eix fonamental per al manteniment i reproducció d'una vida digna, i des d'eixe reconeixement s'abordaven en l'EAM, les càrregues desiguals que els treballs vinculats al conjunt del sistema agroalimentari comporten per a homes i dones havien sigut una qüestió desatesa. Les desigualtats de gènere continuen encara ben arrelades al món agroalimentari, al sistema econòmic, als camps, a les famílies, a les llars i a les cuines. De la mateixa manera que ho estan les desigualtats en funció de l'origen, la racialització o l'edat. El sistema agroalimentari fa referència al conjunt d'institucions i organitzacions que defineixen, regulen i configuren l'organització de l'agricultura i l'alimentació des de el camp a la taula³.

La necessitat de revisar i incorporar la perspectiva feminista com una qüestió transversal en l'EAM va sorgir per diverses qüestions. D'una banda, l'equip tècnic redactor de l'EAM va identificar la carència que en aquest sentit comportava l'EAM i va impulsar l'elaboració d'un informe d'impacte de gènere per a l'EAM; d'altra el resultat negatiu d'aquest informe corroborava la necessitat d'un treball exhaustiu en matèria de gènere i sistema agroalimentari. Aquesta necessitat radica en l'estreta relació que manté la qüestió gènere al llarg de tota la cadena agroalimentària i el paper desigual que juguen homes i dones en el repartiment de tasques diferenciades en cadascuna de les baules d'aquesta cadena. En aquest sentit, ha resultat imprescindible revisar la cadena agroalimentària en conjunt, és a dir, des de les fases de producció, transformació, distribució i comercialització fins a l'alimentació com a última etapa de la cadena. Això ha implicat parar atenció, d'una banda, a qui, en quines condicions, com i on es produeixen, comercialitzen i distribueixen els aliments i, per una altra, ha significat també preguntar-se qui, on i com assumeix la responsabilitat de garantir aquesta alimentació.

Cadascuna de les baules presenta desigualtats específiques i diferenciades, que malgrat identificar-se en molts casos, no han sigut encara superades. Aquestes desigualtats tenen diferents expressions, des d'aquelles més vinculades a la justícia de gènere i les condicions desiguals d'accés a recursos, de presència i participació entre homes i dones, fins a tot el lligam amb els treballs englobats en l'economia de cures i el rol fonamental que aquests juguen en el propi sosteniment de la cadena agroalimentària, des de la producció fins al consum i l'alimentació, incloent ací l'organització dels menús, la compra, el processament, el cuinar, la transmissió de valors...

Si bé, el paper de les cures té una importància fonamental en l'estructuració actual dels sistemes alimentaris, el pes desigual que dones i homes assumeixen en relació amb l'alimentació en les llars són qüestions que encara queden invisibilitzades i poc tractades des d'una perspectiva de transició cap a models alimentaris més justos i sostenibles.

³ Allen i Sachs (2007), "Women amb food chains: th gendered politics of food", *International Journal of Sociology of Food amb Agriculture* - Vol. 15 (1), April.

A partir d'aquestes premisses, aquest treball, encomanat per la Regidoria d'Agricultura, Horta i Pobles de València i desenvolupat durant part del 2019 i del 2020, proposa l'anàlisi del sistema agroalimentari des del marc de la justícia de gènere i de la democratització de la cura, així com les propostes per incorporar a l'EAM per tal de donar resposta a les desigualtats identificades.

La proposta explora -a partir del diagnòstic específic de la situació- les línies d'actuació que contribuïsquen, d'una banda a treballar cap a la corresponsabilitat i la sociabilització de les cures vinculades a sistemes agro/alimentaris locals més sostenibles i, per una altra, aprofundir en qüestions relacionades amb les desigualtats d'accés, drets i condicions laborals del sector agrari. Això ha implicat abordar el dins i fora de les llars, així com la dimensió col·lectiva de les cures i l'alimentació i el paper de les administracions i les polítiques públiques.

2_MARC DE PARTIDA

2.1 / Canvis i transformacions al sistema agroalimentari

2.1.1 Industrialització de l'agricultura

Des dels inicis de la Revolució Industrial, i més profundament al llarg del segle XX, van tindre lloc importants transformacions agràries, fruit del procés de modernització. Aquestes, lligades a l'arribada de la Revolució Verda, van comportar importants canvis en el sistema productiu i energètic, al mateix temps que provocaven canvis en la forma de vida, i per tant en l'alimentació, i en la percepció sobre el territori. Tot aquest procés de modernització agrària es caracteritzava per una orientació productivista basada en la intensificació, concentració i especialització de les produccions; la científització, com a subordinació de les formes de coneixement local científic-tècnic; i la industrialització de l'activitat agrària, al passar d'una agricultura de cicle pràcticament tancat a una agricultura fortament dependent d'inputs externs. El procés de canvi esdevenia vinculat a una idea de desenvolupament i progrés que vinculava les innovacions tecnològiques amb la mecanització i modernització agroramadera⁴.

El procés de modernització comportava altres canvis estructurals com els processos d'industrialització i urbanització, l'evolució tecnològica, la proliferació i control de les agroindústries, la competència en la producció per les empreses capitalistes, la necessitat de produir cada vegada més barats els aliments, la internacionalització del sistema econòmic a termes mundials, etc. Tots aquests han constituït elements d'influència en les transformacions agràries, situant a l'agricultura familiar en la necessitat de substituir els sistemes de producció tradicionals pels actuals, amb l'objectiu de ser competitius en el context present, dins del mercat global. Aquesta substitució de l'agricultura tradicional i la seua consegüent descomposició va conduir a l'ampliació del mercat interior mitjançant la reducció de l'autoconsum, l'alça salarial, la proletarització i consegüent ampliació del mercat de treball, i la consolidació d'un mercat de factors derivat del procés de mecanització⁵.

Des d'aleshores els processos de mecanització i/o modernització així com la dependència respecte a inputs externs i respecte al mercat global s'ha incrementat. Com a conseqüència ha tingut lloc una simplificació dels agrosistemes i la reducció de la biodiversitat, tant silvestre com cultivada. Les dades recents relatives als inventaris de la Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient, Canvi Climàtic i Desenvolupament Rural mostren com, per al període 2008-2013, a la comarca de l'Horta prop del 60% de la superfície agrícola es troba representada per 7 cultius: ceba (13%); xufa (13%); carxofa (10,5%); lletuga (9%); meló d'alger, creïlla i/o carabassa (11,5%). La tomaca, la carlota, el cogombre, la dacsca, la carabasseta, el cacauet o el pimentó són cultius cada cop menys freqüents, cultius relictos, testimoni d'una diversitat conreada en retrocés.

Aquesta homogeneïtzació agrícola també ha comportat una pèrdua de biodiversitat silvestre dels entorns associats als agrosistemes. La vegetació ripària, la flora associada als ribassos i als camins, arbres fruiters, plantes aromàtiques, etc., així com la fauna vinculada a aquestes, formen part d'aquesta pèrdua de la diversitat. Malgrat el grau d'homogeneïtzació generalitzat de l'horta,

⁴ Soler Montiel, M y Pérez Neira, D. (2014). "Alimentación, agroecología y feminismo: superando los tres sesgos de la mirada occidental. Pag. 17-40. En: *Género, Agroecología y Soberanía Alimentaria: perspectivas ecofeministas*. Barcelona. Icaria. 2014. ISBN 9788498886054

⁵ Naredo, J. M. (1996), *Evolución de la agricultura en España (1940-1990)*. Universidad de Granada. Granada.

existeixen una diversitat de pràctiques productives i de les propostes agràries, desenvolupades des de diferents lògiques i que comporten diferents impactes i/o dinàmiques sobre el territori. Les propostes vinculades a l'agroecologia i a l'agricultura ecològica, sovint, mantenen una diversitat encara important, cultivant una àmplia varietat d'hortalisses en cada collita, a diferència de propostes productives més intensives.

La reducció de mà d'obra i el pes del sector agrari, tant en termes econòmics com d'afiliació a la seguretat social, ha sigut altra de les conseqüències vinculada també al procés de mecanització, que feia necessari cada cop menys persones per treballar la terra. De fet, una de les tendències més freqüents de les últimes dècades per mantenir el rendiment de les explotacions ha sigut l'augment de superfície treballada per cada persona titular d'explotació. Mitjançant aquesta estratègia la baixada de beneficis per superfície -lligada als baixos preus de les collites i l'augment de les despeses- es compensa amb l'augment de la superfície treballada per tal de mantenir beneficis relativament constants de l'activitat.

En els últims temps, però, els canvis vinculats a la cadena agroalimentària i les seues formes d'organització s'han accelerat, en un procés d'escala global. Als anys 80 va arrancar l'etapa denominada "règim alimentari corporatiu" associat al procés de globalització. Les grans empreses generen estratègies per revaloritzar-se a escala mundial, mitjançant accions que reforcen la seua situació. Al sector agroalimentari en els últims anys grans empreses de llavors, de productes fitosanitaris o de pinsos per a la ramaderia industrial es fusionen generant diferents formes de pressió per a les agricultures i/o ramaderies locals⁶.

A través d'acords comercials de lliure comerç, multilaterals -vinculats a l'Organització Mundial del Comerç- o bilaterals com ara el TTIP i ZETA, es reforça el poder de les grans empreses transnacionals, les quals tracten d'assegurar una proporció creixent de les quotes de mercat i configuren les grans cadenes de producció i distribució d'aliments⁷.

Les organitzacions empresarials que modulen la dinàmica del sector condicionen l'accés, tant als recursos com als mercats, a escala mundial, de manera que ara els processos de producció, distribució i consum alimentari superen les fronteres estatals. Es tracta fonamentalment d'un canvi respecte a les maneres d'organització condicionat en gran manera pel protagonisme del capital financer. Un capital que fa possible la concentració, reorganització i expansió de les corporacions agroalimentàries, al mateix temps que modula el funcionament del sector des de criteris de "racionalització" construïts sota l'imperatiu de la "creació de valor" financer. Des d'aquesta lògica s'eliminen restriccions per a la localització, l'aprovisionament, la producció, la distribució i el consum agroalimentari⁸.

Com a resultat de tots aquests processos el sistema agroalimentari actual es caracteritza per una agricultura industrialitzada i intensiva, inserida en les lògiques del comerç internacional i dependent de les pressions del mercat global, tant respecte a les relacions de producció com de consum; controlada sobre manera per grans empreses; amb una despesa i dependència energètica important i un ús, sovint insostenible, de recursos naturals; que aprofundeix en les desigualtats socials a escala mundial. A través de les esmentades transformacions, el sistema agroalimentari, i per tant també la provisió alimentària associada al mateix, s'ha integrat en l'organització industrial de la producció, distribució i el consum alimentari.

⁶ McMichael, P. (2016), *Regímenes alimentarios y cuestiones agrarias*. Barcelona: Icaria.

⁷ *Ibid.*

⁸ Delgado, M. (2010), "El sistema agroalimentario globalizado: imperios alimentarios y degradación social y ecológica", *Revista de Economía Crítica*, nº10, segundo semestre 2010, ISSN: 2013-5254.

Totes aquestes qüestions macroeconòmiques i polítiques configuren en gran manera el nostre sistema agroalimentari local, el qual es troba inserit en les dinàmiques global i estructurals descrites. La baixada de les rendes agràries, vinculades als baixos preus percebuts en origen i l'increment dels costos de producció, són algunes de les conseqüències d'aquest model⁹.

A la configuració de l'actual sistema agroalimentari cal sumar-li altres dues qüestions: d'una banda el model de desenvolupament i/o devastació territorial que va tindre lloc als anys 90 i que per al cas valencià es va denominar "tsunami urbanitzador"¹⁰; d'altra el creixent sentiment de menyspreu social respecte a la figura dels llauradors i llauradores. Aquestes dues qüestions, que s'entrellacen, comportaren la reducció de la superfície agrària i del nombre de persones dedicades a aquesta activitat, reduint amb això el pes del sector no soles econòmicament sinó també a nivell simbòlic, social i cultural.

Les baixes rendes agràries lligades a la necessitat cada vegada menor, o més puntual, de mà d'obra, ha comportat que, sovint, als model d'explotacions relativament menudes, no puguen cotitzar més d'una persona a la Seguretat Social. Les condicions laborals associades a aquest model amb freqüència es precaritzen, sent les dones i les persones migrants les més perjudicades en aquestes situacions. A això cal sumar la invisibilitat històrica de la feina de les dones al camp - com a molts altres sectors- per entendre, d'una banda que la reducció de mà d'obra afectara i afecte en major mesura les dones, i d'altra la major precarització del treball d'aquestes. Actualment a l'Estat Espanyol soles el 9% de les finques estan dirigides per dones. Un 82% treballen en finques dirigides per homes i d'aquests soles un 59% cotitzen a la Seguretat Social¹¹. En el cas de les dones migrants aquestes dificultats i precaritats s'incrementen, donant-se dobles i triples dificultats, per dones, per origen, per edat...¹²

El procés d'intensificació i industrialització va tenir, per tant, importants efectes en el sector agro-ramader, a les pràctiques agràries, a l'organització social, a les condicions laborals, a l'estat dels ecosistemes... Però a més, el seu abast va comportar també el procés associat d'industrialització domèstica, vinculat a les cuines de les llars i a les formes de l'alimentació¹³. El consum i l'elaboració d'aliments, des d'aleshores, ha anat allunyant-se a poc a poc de la seua vinculació directa amb l'agricultura i amb el seu entorn pròxim.

2.1.2 Industrialització en l'alimentació

El procés de modernització, dins del que esdevenia la modernització agrària, va comportar canvis en les formes de vida, les quals implicaren canvis en les formes de consum i hàbits alimentaris concrets. Els canvis que tenien lloc en cadascun dels diferents elements que configuren el sistema agroalimentari han anat condicionant i transformant la resta d'elements, en una interrelació dinàmica.

⁹ COAG, «Anuario agrario COAG 2016». Coordinadora de Organizaciones de Agricultores y Ganaderos, 2017.

¹⁰ Gaja i Díaz, F. (2008), "El 'tsunami urbanizador' en el litoral mediterráneo. El ciclo de hiperproducción inmobiliaria 1996-2006". *Scripta Nova*, 270.

¹¹ Moreno, S., (2018) «Los derechos de las mujeres en el medio rural y la lucha por la Soberanía alimentaria», *El Clarión*, n.o 49, pp. 24-27.

¹² Álvarez Vispo, I. (2018), "La salud y la alimentación desde la mirada feminista", En Molero Cortés, J.; López García, D; Arroyo, L. (Eds.) (2018) *Salud y Derecho a la Alimentación. Bienestar, equidad y sostenibilidad a través de políticas alimentarias locales*. Valladolid, España: Fundación Entretantos y Red de Ciudades por la Agroecología.

¹³ Soler Montiel, M y Pérez Neira, D., *op. cit.*

De la mateixa manera que, al llarg d'aquest procés de transformacions, l'agricultura familiar i les lògiques d'autoconsum retrocedien en detriment de lògiques productivistes, els aliments passaven a ser concebuts com a mercaderia i no com a bé, vinculat a l'atenció de necessitats bàsiques múltiples. El procés d'industrialització agroalimentària ha anat lligada a la idea de creixement econòmic i a la retòrica del desenvolupament i del productivisme, tant pel que fa a la generalització de la Revolució Verda com a la mercantilització industrial dels aliments. De manera que alimentar-se ha passat a ser, cada cop més, una activitat depenent del mercat i en gran manera aliena als límits dels agrosistemes¹⁴.

Les formes de consum han tendit a recaure principalment sobre grans superfícies i els hàbits alimentaris tendeixen a incrementar les velocitats, reduint els temps de dedicació a cadascuna de les tasques necessàries per a alimentar-nos. Això comporta un percentatge elevat d'aliments quilomètrics –de llarga distància–, i processats, els quals generen un impacte ambiental i en la salut important i sovint repercuteixen negativament sobre les relacions socioeconòmiques dels llauradors i les llauradores. La globalització agroalimentària es caracteritza per la centralitat de la idea de comoditat i la velocitat. En un context en què la precarietat –econòmica i temporal– és central, la justificació resulta quasi immediata. Aquest fenomen s'ha anat incrementant al llarg de les últimes dècades en relació amb els canvis en l'estructura i els rols dins de les famílies, especialment vinculats als canvis en el paper de les dones dins de l'alimentació familiar. La incorporació d'aquestes al món laboral-remunerat, no ha anat acompanyada d'un repartiment equitatiu i extens, d'una corresponsabilitat de les tasques domèstiques. En parar atenció a l'alimentació com a part d'aquestes feines, s'evidencien els temps de dedicació -o la falta de temps- i les càrregues desiguals vinculades a les cures¹⁵.

Professionals de la nutrició i la medicina venen alertant de la velocitat dels canvis en les formes d'alimentació i l'allunyament respecte d'una dieta i unes receptes més tradicionals. Relacionen aquestes noves pràctiques alimentàries a la individualització i fragmentació alimentària, en el que s'ha vingut anomenant les **noves formes de la modernitat alimentària**¹⁶. Aquests canvis han anat sovint associats, d'una banda, a la idea de sobreabundància instal·lada en moltes llars durant les últimes dècades del segle XX, lligada a millores econòmiques en les famílies i, d'altra, a una progressiva introducció d'aliments preparats, processats i/o industrials, i a una disminució d'aliments com ara llegums i algunes verdures. Des dels anys noranta es produeix una substitució d'aliments, relacionada amb el prestigi d'uns aliments sobre altres -especialment la carn i el peix substitueixen a ous i llegums-, consolidant canvis en les pautes alimentàries¹⁷.

Segons dades del Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, el consum de llegums havia anat descendint a poc a poc, de 8,9 kg per persona i any al 1987, a 4,6 kg per persona i any al 2004. L'Informe de consum i alimentació del 2018, en canvi, afirma que aquesta quantitat ha augmentat respecte a l'any anterior en un 2,8 en termes de volum. En el 2018 l'alimentació fresca suposava soles un 39,5% del pes total del consum, sent un 1,3% menor en termes de volum que l'any anterior. Aquest mateix any els plats preparats augmentaven un 6,5% del total del consum alimentari¹⁸.

Als països del nord global la pobresa, en sentit alimentari, ha passat d'identificar-se amb la fam a l'obesitat. Des de diferents col·lectius professionals, d'investigació i/o militància del món agrari

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Díaz Aguilar, A. y Quintero Morón, V. (2014), "Platos de cuchara: explorando fronteras narrativas y corporales", En: *Actas del XIII Congreso de Antropología de la FAAEE*, Tarragona.

¹⁶ Fischler, Claude (2010), "Gastro-nomia y Gastro-anomia. Sabiduría del cuerpo y crisis biocultural de la alimentación moderna". *Gazeta de Antropología* (26 /1).

¹⁷ Contreras, J. (2000), "Cambios sociales y cambios en comportamientos alimentarios en la España de la segunda mitad del siglo XX", *Anuario de psicología*, ISSN 0066-5126, Vol. 30, Nº. 2, págs. 25-42.

¹⁸ Informes de consumo, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

vinculats a la Sobirania Alimentària s'assenyala el sistema agroalimentari fortament industrialitzat i globalitzat com a una de les principals causes de pobresa, de fam i amb relacions significatives en la crisi ecològica actual. Des d'aquesta crítica al model predominant s'apunta la necessitat de relocalitzar la cadena agroalimentària per generar un canvi en les estructures de poder de la mateixa i per tractar de revertir els impactes negatius¹⁹.

2.1.3 Alimentació com a fet social

Amb freqüència les anàlisis del fet alimentari parteixen d'una visió centrada en els fluxos i intercanvis econòmics i d'aliments i en les relacions polítiques i socials que medien aquests fluxos al mercat i les institucions formals. Les esferes relacionals que es desenvolupen més enllà d'aquests àmbits, queden al marge d'aquestes anàlisis. Però allò que s'obvia i que queda al marge resulta imprescindible per a la viabilitat i la reproducció del sistema agroalimentari i, especialment, per a la sostenibilitat de la vida, ja que és clau per entendre els processos socioambiental i emocionals articulats al voltant de l'alimentació²⁰.

L'alimentació no consisteix soles el fet d'ingerir aliments, ni tan sols en el fet de nodrir-se. D'una banda, l'alimentació és el conjunt d'accions conscients i voluntàries que realitzem per introduir aliments en el nostre organisme que podran respondre o no a les nostres necessitats fisiològiques i socioculturals. Però d'altra, també és un satisfactor múltiple construït culturalment i històricament que atén simultàniament i de manera interrelacionada diverses necessitats més enllà de les fisiològiques o axiològiques, com la subsistència, l'afecte, l'oci, la participació, la creació o la identitat, ja que el fet de menjar està relacionat amb el ser, tenir, fer i estar de les persones²¹.

L'alimentació, per tant, constitueix un fet social que compren dimensions bio-psico- socio-culturals i que intervé en la construcció d'identitats socials i culturals²². Diferents grups socials posseeixen receptes, cuines i pràctiques vinculades a allò alimentari pròpies i diferents d'altres grups, que responen a un conjunt de creences, representacions, valors i normes que orienten les pràctiques alimentàries afavorint el sentiment de pertinença al mateix temps que la diferenciació respecte d'altres grups²³. Tanmateix, la industrialització i globalització del sistema agroalimentari, també han tingut impactes sobre aquestes dimensions, augmentant la complexitat i les paradoxes del camp alimentari, així com l'homogeneïtzació de les pràctiques²⁴.

Enfront d'aquests fenòmens recentment d'homogeneïtzació, estan esdevenint altres de revalorització i recuperació de productes i cuines locals, que generen una dialèctica entre allò global i allò local, afavorint processos o moviments d'hibridació cultural i/o de creació i recreació de formes identitàries locals²⁵. Es tracta d'un context en què les formes de producció s'han allunyat dels cicles productius de la terra i dels coneixements locals -tant aquells vinculats al camp com al menjar i/o a la salut-. Un context en què els sistemes alimentaris a escala global accentuen les desigualtats relacionades amb l'accés d'aliments. Però també on es propicia el sorgiment d'estratègies locals per garantir aquest accés i per millorar les relacions socioambientals que configuren el territori i la vida.

¹⁹ Moreno, S., *op. cit.*

²⁰ Soler Montiel, M y Pérez Neira, *op. cit.*

²¹ Max-Neef, M. (1994), *Desarrollo a escala humana. Conceptos, aplicaciones y algunas reflexiones*, Ed. icaria, Barcelona.

²² Contreras, J. i Gracia Arnáiz, M., (2005), *Alimentación y cultura*. Barcelona, Ariel.

²³ Fischler, C., *op. cit.*

²⁴ Gracia-Arnaiz, (1996), *Paradojas de la alimentación contemporánea*, Ed. Icaria, Barcelona.

²⁵ Díaz Aguilar, A. y Quintero Morón, V, *op. cit.*

En aquest sentit, l'alimentació constitueix un dels pilars centrals i ineludible per possibilitar la vida. Les formes que aquesta adopta determinaran en gran manera la salut de les persones i es relacionen amb els determinants socials de la salut -o la concepció de la salut-malaltia, des d'una perspectiva socioantropològica-, i per tant, amb els condicionants socials de l'alimentació²⁶. Allò que les persones mengen no està determinat només per qüestions fisiològiques o nutricionals, sinó que hi ha tota una sèrie de factors que influeixen en l'elecció dels aliments. Segons l'OMS, els determinants socials de la salut són les circumstàncies en què les persones naixen, creixen, viuen, treballen i envelleixen, les quals són resultat de la distribució de poder, diners i recursos a escala mundial, nacional i local i que, al mateix temps, depenen de les polítiques adoptades²⁷. És a dir, són les condicions socioeconòmiques, culturals i ambientals; les xarxes socials i comunitàries; i els estils de vida de les persones. D'una banda, la classe social, el gènere, l'edat, l'ètnia i el territori configuren els principals eixos de desigualtat respecte als determinants estructurals. D'altra, les condicions de treball, el treball domèstic i de cures, els ingressos i la situació econòmica, l'habitatge i situació material i l'entorn residencial, configuren els determinants intermedis. Així mateix, l'OMS afirma que un subministrament de menjar adequat i una bona dieta són dos dels factors que més intervenen en la promoció de la salut i el benestar i apunta que es tracta d'una qüestió política donat que les forces del mercat global controlen el subministrament d'aliments²⁸.

A l'hora d'analitzar allò que les persones mengen, és a dir, les dietes, i les formes en què aquestes tenen lloc, resulta imprescindible tindre en compte tota una sèrie de determinants: els determinants biològics, com la fam i el sentit del gust; els determinants econòmics, el cost, els ingressos i la disponibilitat d'aliments; els determinants físics, com l'accés, l'educació, les capacitats personals i el temps disponible; els determinants socials, com la cultura, la família, les xarxes afectives i els patrons alimentaris; els determinants psicològics, com l'estat d'ànim, l'estrès i la culpa; així com les actituds, creences i coneixements en matèria d'alimentació²⁹.

Però l'alimentació no té lloc únicament dins de les llars i des de la responsabilitat individual, sinó que presenta també un component públic i/o comunitari. Aquest seria el cas dels menjadors escolars, dels hospitals, les residències, els centres de dia, etc. Espais i serveis travessats per la compra pública, que entren en joc en les formes en què les persones s'alimenten i que, amb freqüència, passen desapercebuts. En aquests casos, s'evidencia encara més el paper clau de les administracions i les polítiques públiques alimentàries per dur a la pràctica formes d'alimentació saludables i sostenibles, que insistisquen en la importància de l'alimentació més enllà de la nutrició, com a fet social i relacional, com a part de les cures i la sostenibilitat de la vida i el territori.

Per tant, pensar, no soles en què i com mengem, com ens proveïm d'aliments i els cuinem, sinó pensar quins són els factors que intervenen en què això siga d'una manera determinada, són qüestions que han de tenir-se en compte a l'hora de pensar i promoure una dieta saludable i sostenible, que permeta connectar la cura i la reproducció de la vida en estreta relació amb el territori³⁰. Es tracta també de repensar quin ha de ser el paper de les administracions públiques en la provisió de cura -en aquest cas vinculada amb l'alimentació- i respecte a les desigualtats territorials dins de la ciutat.

²⁶ Couto, MT., Oliveira, E., Separavich, MAA., Luiz, OC. (1994), "La perspectiva feminista de la interseccionalidad en el campo de la salud pública: revisión narrativa de las producciones teórico-metodológicas", *Salud Colectiva*;15:e1994. doi:10.18294/sc.2019.1994.

²⁷ https://www.who.int/social_determinants/es/

²⁸ OMS, (2003), Los determinantes sociales de la salud: Los hechos probados, Secretaría General Técnica del Ministerio de Sanidad y Consumo. OMS.

²⁹ Eufic (6 de juny, 2006) "Los factores determinantes de la elección de alimentos". *Eufic*

³⁰ Álvarez Vispo, I., *op. cit.*

2.2 / El treball de cures i l'economia feminista

La vulnerabilitat i la interdependència són característiques pròpies de totes les persones, d'aquest fet parteix la transcendència social de les cures³¹. A diferència de les escoles econòmiques tradicionals, des dels anys setanta l'economia feminista ve desenvolupant una crítica epistemològica i metodològica del pensament econòmic clàssic i neoclàssic, que pren en consideració la totalitat dels treballs necessaris per a la subsistència, el benestar i la reproducció social. Històricament el pensament econòmic ha obviat la importància social i econòmica del treball reproductiu. Aquest treball, associat al concepte de treball domèstic i/o de cures fa referència a totes aquelles activitats que tenen com a objectiu proporcionar benestar físic, psíquic i emocional a les persones. Es tracta d'un treball que ha sigut generitzat i naturalitzat i ha reproduït acriticament la construcció social de la seua responsabilitat com a inherentment femenina. La divisió de les esferes socials entre públiques i racionals, associades als homes, i privades i emocionals, associades a dones, articulen també aquesta construcció social i assignen a aquestes últimes el treball de cura, configurant la divisió sexual del treball ³².

La divisió sexual del treball comporta, a banda de l'assignació de treballs per gèneres, el fet que soles aquell treball remunerat, en l'àmbit del mercat, es concep com a productiu. Des de l'economia feminista es planteja una doble premissa, d'una banda, la relació entre els àmbits productius i reproductius és dinàmica; d'altra, la línia que separa aquests àmbits és canviant i porosa³³. El treball relacionat amb les cures s'obvia i invisibilitza sistemàticament, estructurant la seua apropiació, de forma gratuïta, pel capitalisme. Aquesta organització social constitueix un sistema jeràrquic en què les desigualtats socials entre homes i dones i entre diferents grups socials són condició necessària per a la seua reproducció. La irrellevància i la invisibilitat política i econòmica de la qual és objecte la cura fa que les societats no es pregunten, col·lectivament, com cuidem i com hauriem de fer-ho³⁴.

Segons les dades de l'Enquesta d'Ús del Temps de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) del 2010 el temps mitjà diari que les dones dediquen al treball a la llar és de 4 hores i 29 minuts, mentre que per al cas dels homes aquesta xifra és de 2 hores i 32 minuts. Aquesta dedicació del temps mitjà que les persones dediquen al treball de la llar és sempre superior en el cas de les dones amb independència del tipus de llar. Aquesta enquesta diferencia entre unitats familiars o llars unipersonals, llars monomarentals o monoparentals, parelles amb criatures, parelles sense criatures i altres tipus de llars. En el cas dels homes el temps mitjà dedicat a la llar es manté relativament constant per a les diferents tipologies d'unitats familiars i sempre és semblant a la quantitat de temps dedicada quan viuen soles, 2 hores i 23 minuts, augmentant a 2 hores i 34 minuts en el cas de parelles amb fills o sense fills. En canvi, en el cas de les dones aquest temps s'incrementa tant al viure en parella, 4 hores i 37 minuts, com en tindre criatures, 4 hores i 45 minuts, en contrast amb les 3 hores i 38 minuts de dedicació mitjana en el cas de dones que viuen soles. Al gràfic 1 s'observa aquest increment del temps mitjà dedicat per a cadascuna de les unitats familiars.

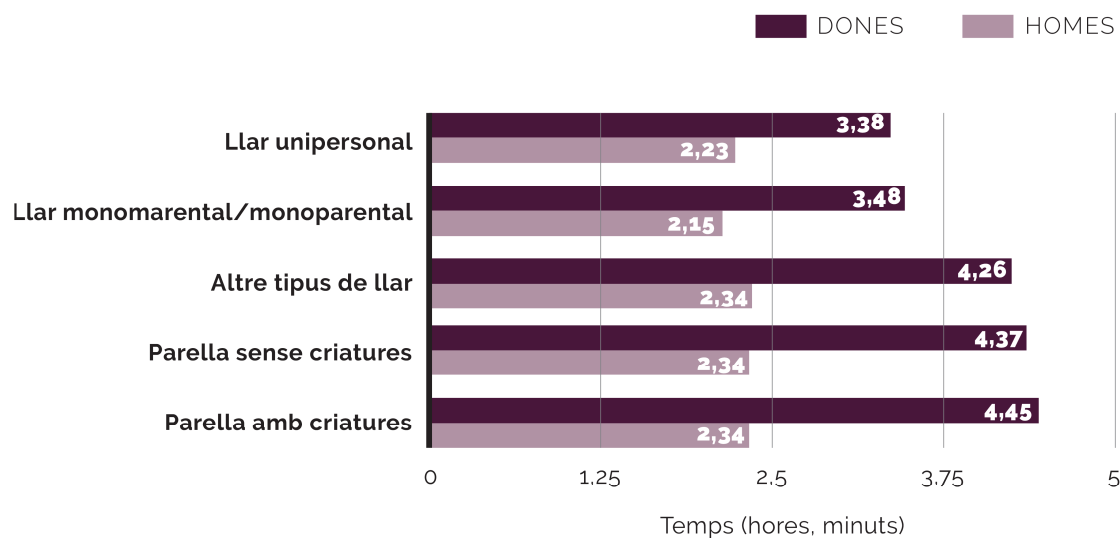
³¹ Butler, J. (2010), "Marcos de guerra, las vidas no lloradas", Madrid, Espasa Libros.

³² Esteban, M. L. (2019), "El feminisme i les transformacions en la política", Pol·len Edicions, Barcelona.

³³ Carrasco, C., Borderías, C. y Torns, T. (2011), *El trabajo de cuidados. Historia, teoría y política*, Madrid: Los Libros de la Catarata.

³⁴ Ezquerro, S. i Mansilla, E., (2018), "Economia de les cures i política municipal: cap a una democratització de la cura a la ciutat de Barcelona", Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

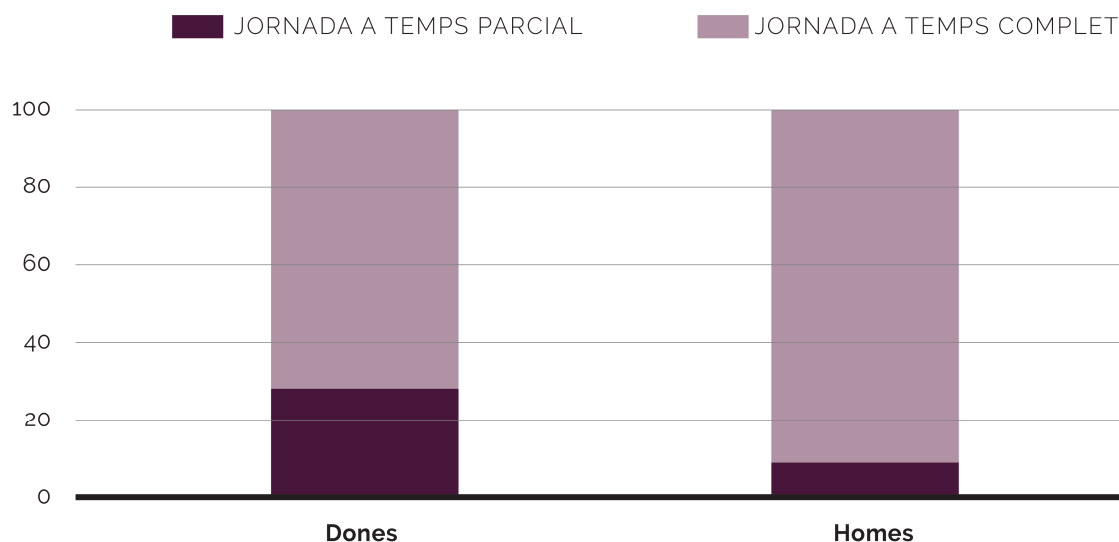
Gràfic 1. Ús del temps dedicat per homes i dones a les feines domèstiques per a diferents tipologies de famílies.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Enquesta d'Ús del Temps de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) 2010.

Una altra qüestió estructural que determina la divisió sexual del treball és la diferència respecte a la quantitat d'hores setmanals mitges de treball remunerat entre homes i dones. Segons dades de l'INE de 2016 les dones dediquen 33,8 hores/setmanals de mitja mentre que aquesta xifra se situa en 39,7 hores/setmanals per al cas dels homes. Segons aquestes mateixes dades, el 25,2 % de les dones tenen jornades parcials enfront del 7,9 % dels homes. Ambdues qüestions, el temps dedicat a les cures i les jornades parcials, constitueixen elements que retroalimenten la divisió sexual del treball. En 2016 del total de persones contractades a jornada parcial, el 18,6% van ser dones que especificaven com a motiu la cura de la xicalla o de persones adultes malaltes, en situació de discapacitat o majors, i/o altres obligacions familiars i personals. En el cas dels homes, només l'1,8% del total d'homes contractats a jornada parcial va al·legar aquest motiu. En el cas de la Comunitat Valenciana, segons dades del Portal Estadístic de la GVA, l'any 2018 el 27,5% de les dones valencianes tenien jornades parcials en contrast al 9% d'homes que es trobaven en aquesta situació.

Gràfic 2. Percentatge de dones i homes ocupats per tipus de jornada.

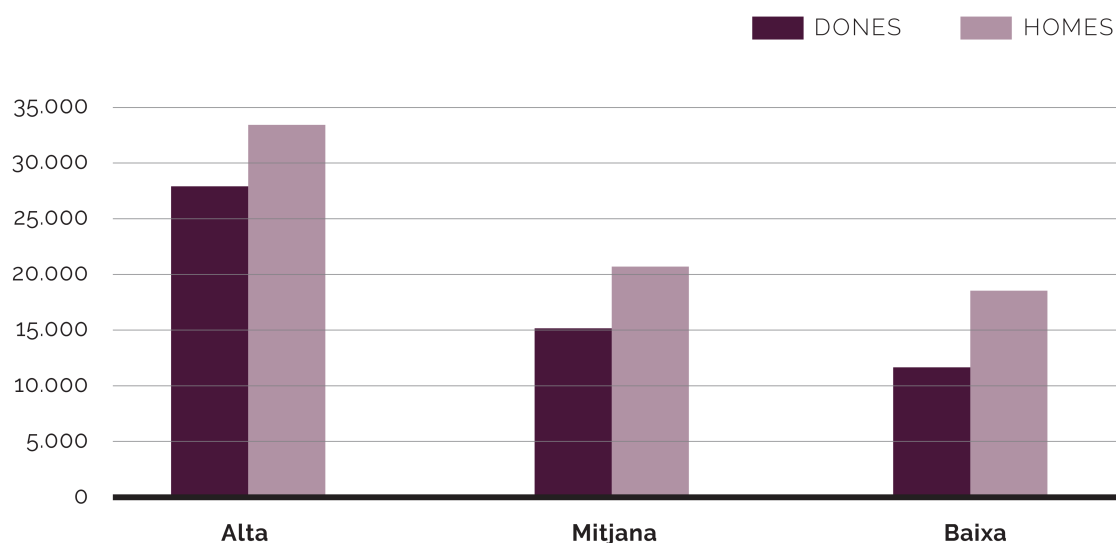

Font: Portal estadístic de la GV, juny 2018. A través de l'Informe d'Impacte de Gènere en els Pressupostos de la Generalitat Valenciana 2019.

S'estableix una relació entre l'economia considerada productiva i l'àmbit del treball de la llar i la cura familiar, de manera que la construcció social de la cura com a quelcom femení promou la desigualtat de gènere al mercat laboral. Les pitjors condicions laborals de les dones, o la situació d'inferioritat de les dones en el mercat laboral, afavoreix que sovint, en situacions de necessitat de cures familiars siguen les dones les que reduïsquen les hores de treball remunerat³⁵. La situació al mercat laboral amb freqüència es tradueix en menors salaris o en la dificultat per a poder accedir a determinades posicions professionals. Segons les dades de la Generalitat Valenciana, les dones directores i gerents, tècniques i professionals científiques i intel·lectuals cobraven un 17,3% menys que els homes en el mateix nivell professional (categoria alta al gràfic 3); les professionals empleades com a comptables, administratives, treballadores qualificades del sector agrícola o artesanes i treballadores qualificades de les indústries manufactureres (categoria mitjana) percebien un 26,1% menys per la seua feina que els homes en el mateix nivell professional; finalment, en el tercer grup (categoria baixa) trobem la bretxa salarial més alta, ja que la diferència entre el salari de dones i homes per a les mateixes feines se situa al voltant del 37,8%. En aquest últim cas la situació s'agreuja en tractar-se d'aquelles professions més precàries al mercat laboral.

³⁵ Ezquerria, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

Gràfic 3. Ganància mitjana anual per treballadores i treballadors segons l'ocupació

Font: Portal estadístic de la GV, juny 2018. A través de l'Informe d'Impacte de Gènere en els Pressupostos de la Generalitat Valenciana 2019.

El pressupost "d'allò masculí" com a norma i l'assumpció d'aquest model, ha invisibilitzat, una vegada més, la importància i el treball relacionat amb la cura. Aquest model equipara treball amb ocupació segons el «model de proveïdor universal»³⁶. Des d'aquest plantejament la incorporació de les dones al món laboral considerat productiu pel mercat no ha millorat els problemes associats a la divisió sexual del treball. La incorporació ha mantés la centralitat de l'economia productiva, remunerada, i la marginalitat dels treballs domèstics o de cures, no remunerats, sense incorporar un replantejament de qui porta a terme les feines necessàries per al sosteniment de la vida i en quines condicions tenen lloc. És a dir, tampoc ha qüestionat la identificació social dels gèneres en aquesta divisió sexual del treball. Això s'ha traduït en un augment de la càrrega global de treball de les dones, ja que s'incorporen al mercat laboral, però al mateix temps continuen sent responsables en gran manera del treball domèstic i de cura³⁷.

Els plantejaments feministes respecte a l'abordatge de les cures han sigut diversos. A grans trets, i en moltes propostes intermèdies, els plantejaments del reconeixement i els de la redistribució configuren els extrems del mapa, de les sinergies i de les diferències. Les crítiques que se li ha fet al plantejament del reconeixement estan sobretot associades al perill que pugua respondre a conceptes essencialistes i naturalitzadors d'una feminitat orientada a la reproducció social. La tradició femenina de la cura no es basa en una opció realitzada per cada dona, sinó que es tracta d'una imposició social i cultural basada en la construcció social de la feminitat per excel·lència, en abnegació, que es dona per suposada i que resulta obligatòria³⁸.

Una altra de les pors radica en el fet que en un context de globalització econòmica en el que s'aguditzen les desigualtats socioeconòmiques, els plantejaments del reconeixement puguen

³⁶ Fraser, N. (2015), *Fortunas del feminismo*, Traficantes de sueños, Madrid.

³⁷ Ezquerro, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

³⁸ Saitua, A. y Sarasola, M. (1993) "La insumisión. El cuidado como elección", *Geu Emakumeok*, 17, pp. 27-29.

desplaçar i/o eclipsar els posicionaments i/o les propostes de distribució³⁹. En aquest sentit, s'apunten també alguns riscos relatius al terme de la cura i al protagonisme i centralitat que està tenint en els últims temps, que té a veure, d'una banda, amb el sobredimensionament i la descontextualització històrica i cultural, i d'altra, amb cert sentimentalisme⁴⁰. Des d'aquesta premissa, les formes en què es produeixen i s'organitzen socialment els treballs de cura, així com el lloc que ocupen en la societat actual són producte d'un llarg procés històric que va començar a gestar-se en la transició cap al capitalisme liberal⁴¹. La separació entre allò productiu i allò reproductiu i la divisió de les esferes del treball per gèneres és fruit del capitalisme. Allò que les persones senten està relacionat amb unes coordenades socials, polítiques i econòmiques que no són alienes a les relacions de poder que estructuraven les societats. Les emocions serveixen per a canalitzar dilemes, tensions i conflictes, com és el cas de tot allò relatiu a la sostenibilitat de la vida, però no deixen d'estar inserides en un context moral i polític que fa que les dones practiquen la que ho fan la cura de la manera en què ho fan⁴².

Així mateix, s'ha de tenir en compte els diferents eixos de desigualtat que travessen a les persones -classe social, racialització, context de procedència, edat, orientació sexual, diversitat funcional, religió, etc.- que intervenen en la divisió sexual del treball i en les formes en què l'organització social de la cura es du a terme. Els eixos de desigualtat determinen formes desiguals de distribució i accés a recursos socialment valorats, i això, comporta diferents estratègies respecte a la cura, i respecte a la percepció d'aquest treball segons els recursos disponibles. La mercantilització i/o privatització de gran part de les cures i/o treballs domèstics condiciona aquestes qüestions, tant pel que fa a la percepció com a les pràctiques de dur a terme la cura. L'adopció d'una estratègia de cura o altra és, per tant, resultat de la relació entre els recursos materials i temporals dels quals disposen les famílies i de la dimensió valorativa que se li atribueix a cada estratègia concreta en cada grup social. L'escassetat de recursos materials, sovint es conjuga amb un augment de la pressió social respecte a la necessitat d'assumir la cura que recau, una vegada més, sobre les dones⁴³. Donat que el temps és limitat existeix una tensió implícita entre el temps de cura i el temps de generació de rendes.

Davant aquestes qüestions les propostes passen perquè la cura siga responsabilitat prioritària tant dels homes com de les dones i que pugui ser assumida per múltiples actors socials, a través de diversos vincles socials, a diferents espais físics i institucionals, tenint en compte les diferents necessitats i estratègies dels diferents grups socials. Més encara quan ens trobem en el que s'ha anomenat "crisi de les cures", que posa de manifest les dificultats del sistema econòmic i social per garantir el benestar, i amb això les cures, d'amplis sectors de població. L'envelliment demogràfic de les últimes dècades, la incorporació de les dones al món laboral -i la falta de corresponsabilitat dins de les llars-, els models familiars no tradicionals i l'aprofundiment de les polítiques neoliberals són alguns dels elements que intervenen en aquest fenomen⁴⁴.

En aquest context es fa necessari que les diferents estratègies incorporin les dimensions econòmica, política i social de la cura i visibilitzar els treballs de cures no remunerats que tenen lloc dins de les unitats familiars i de les comunitats. També es fa necessari reivindicar les condicions laborals dignes per al treball de cures remunerat; i, per últim, cal promoure la corresponsabilitat entre diferents actors socials en la provisió i recepció de la cura. Es tracta així de polititzar la cura i

³⁹ Fraser, N. (2000) "¿De la redistribución al reconocimiento? Dilemas de la justicia en la era 'postsocialista'", *New Left Review*, N° 0, pp.126-155.

⁴⁰ Esteban, M. L., *op. cit.*

⁴¹ Carrasco, C., Borderías, C. y Torns, T., *op. cit.*

⁴² Esteban, M.L., *op. cit.*

⁴³ Cano, T. (2018). "Los cuidados en la práctica. Clase social y estrategias familiares en el cuidado a mayores con dependencias severas". *Revista Internacional de Sociología* 76(3):e103.

⁴⁴ Ezquerro, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

abordar-la com un fenomen objecte d'intervenció i d'acció social i econòmica⁴⁵. La politització de la cura, des d'aquest plantejament, no comporta només el debat lligat a les desigualtats socials i econòmiques entre homes i dones i entre diferents posicions socials; és també un debat que ha d'abordar les xarxes involucrades en el sosteniment de la vida i la interdependència dels éssers humans, com ara la família, l'amistat, el parentesc, la comunitat i el paper de les administracions en tot això⁴⁶.

Es tracta de parar atenció i analitzar les unitats familiars com a unitats socioeconòmiques bàsiques però també de superar-les. És necessari reconèixer la pluralitat de formes de convivència i/o unitats familiars per evitar que soles algunes puguin aconseguir legitimitat social i normativa i, per tant, drets. Entendre el funcionament de les llars diverses i la seua composició, les seues xarxes, més enllà de la família nuclear, entendre-les com unitats de conflicte-cooperatiu i comprendre el conjunt de normes establertes entre els diferents membres, és clau en aquest punt per albirar el funcionament de l'economia⁴⁷, així com el nexa entre la producció d'aliments i la seua disponibilitat, hàbits de consum i les pràctiques alimentàries dutes a terme per les persones. Però es tracta també de parar atenció, malgrat trobar-nos en un context en què perden intensitat, a les pràctiques de solidaritat entre veïnes o amigues, a les xarxes comunitàries que, encara que sovint estan també reproduint la divisió sexual del treball, resulten imprescindibles per abordar altres paradigmes possibles -entre el reconeixement i la redistribució o socialització- de la cura. Per últim, es tracta també de revisar quin és el paper i quin hauria de ser el paper de les institucions públiques i privades en la provisió de la cura.

2.2.1 L'alimentació com a part del treball de cures

L'alimentació constitueix una part important del treball de cures, ja que respon a la provisió de benestar físic, psíquic i emocional de les persones⁴⁸. Així mateix, tal com s'apuntava anteriorment, l'alimentació constitueix un fet social complex i s'articula en múltiples dimensions de la vida individual i col·lectiva de les persones. En aquest sentit, l'alimentació juga un paper clau respecte a la salut, la socialització, el plaer vinculat al gust, la cultura gastronòmica i els vincles amb el territori.

El vincle entre salut i alimentació, malgrat vindre de lluny, cada cop s'evidencia més a través dels impactes que determinats aliments o formes d'alimentació tenen en els individus, així com en la creixent proporció d'intoleràncies i/o al·lèrgies, l'increment de l'obesitat i els problemes associats a la mateixa... Aquestes dues qüestions -alimentació i salut-, íntimament entrelaçades, han sigut històricament una responsabilitat feminitzada en la mesura en què s'ubiquen dins de l'esfera de la cura.

L'OMS, en un informe de 1997, apuntava que perquè una població fora sana havia de complir una sèrie de requisits entre els que esmentava la pau, l'habitatge, l'educació social, la seguretat social, l'alimentació, les relacions socials, els ingressos econòmics, l'apoderament de les dones, ecosistemes estables, l'ús de recursos sostenibles, la justícia social, respecte pels drets humans i l'equitat⁴⁹. Des de l'elaboració d'aquest informe fins al moment són moltes les qüestions no resoltes en l'abordatge de la salut de les poblacions. Però en el context d'aquest treball resulta

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Esteban, M.L., *op. cit.*

⁴⁷ Pérez Orozco, (2016), *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*, Traficantes de Sueños, Madrid.

⁴⁸ Esteban, M.L., *op. cit.*

⁴⁹ OMS (1997), *Declaración de Yakarta sobre la Promoción de la Salud en el Siglo XX*.

especialment alarmant la diferència de gènere relativa als temps vinculats a la responsabilitat d'alimentar. L'apoderament de les dones, la justícia social i el repartiment de temps i recursos entren en joc a l'hora de parar atenció a la falta de repartiment en les feines alimentàries.

Segons l'Enquesta Nacional de Condicions de Treball de l'Institut Nacional de Seguretat i Higiene en el Treball de 2015, recollida per l'INE⁵⁰, realitzada a persones ocupades per analitzar l'ús del temps i la conciliació treball-vida personal, un 77,5% de les dones entrevistades realitzen diàriament treballs no remunerats agrupats com cuinar i altres feines domèstiques versus un 32,9% en el cas dels homes. L'Enquesta d'Ús del Temps de 2010 de l'INE desglossava les activitats culinàries d'altres activitats domèstiques. En aquest cas, el 46,4% del homes afirmaven realitzar aquest tipus d'activitats diàriament enfront del 80,5% de les dones, a més mentre aquestes dedicaven un temps mitjà diari de 1 hora i 44 minuts, els homes dedicaven 55 minuts (veure taula 1).

En abordar els treballs o les activitats vinculades amb l'alimentació cal tenir en compte que aquestes no són únicament a l'execució de cadascuna de les feines en sí mateixa, sinó que el pes i la responsabilitat de pensar i planificar-les forma part del treball alimentari. És a dir, no es tracta soles d'analitzar qui cuina o qui fa la compra, sinó que cal preguntar-se també qui i com s'organitzen i estructuren els menús, com es defineixen els criteris, es trien els aliments i es decideixen les pràctiques alimentàries que configuraran els menús, qui està pendent dels temps, qui i/o com pren (o no) atenció al malbaratament alimentari i qui sentit la responsabilitat de tot això.

Des d'iniciatives que posen el focus en l'articulació de les dimensions alimentació-salut-territori, a través de la sostenibilitat social, econòmica i ambiental del sistema agroalimentari, en el seu conjunt, es fa necessari parar atenció a totes aquestes qüestions: la divisió sexual del treball, la diferència respecte als temps i les responsabilitats necessaris per a la provisió de la cura així com qui assumeix aquestes tasques, les condicions d'accés als recursos, el paper de la cura i dels treballs no remunerats en el sosteniment de la vida... El temps que les persones, en aquest cas principalment les dones, dediquen a treballs de cura, és temps que no estan dedicant a altres activitats o interessos, ja siguin personal o professionals, i per tant, sovint contribueix a créixer l'esclatxa salarial, la precarietat laboral, els problemes de salut i/o d'autoestima... Per tant, els canvis o les transformacions socials relatives a pràctiques alimentàries més saludables, sostenibles i justes amb l'entorn han d'anar de la mà de transformacions orientades a la redistribució, la coresponsabilitat i la socialització de les cures, perquè no acaben suposant una dedicació extra per a qui ja està assumint en gran manera la responsabilitat d'alimentar i per avançar en la transversalitat de les polítiques d'igualtat.

⁵⁰ Encuesta Nacional de Condiciones de Trabajo. 6ª EWCS. 2015. Instituto Nacional de Seguridad e Higiene en el Trabajo

Taula 1. Ús del temps segons activitats domèstiques entre homes i dones

	H O M E S		D O N E S	
	% de persones que fan aquesta activitat diàriament	Temps mitjà diari (hores, minuts)	% de persones que fan aquesta activitat diàriament	Temps mitjà diari (hores, minuts)
Llar i família (genèric)	74,7	2,32	91,9	4,29
Activitats de la llar	5,2	1,22	15,3	1,27
Activitats culinàries	46,4	0,55	80,5	1,44
Manteniment de la llar	31,8	0,53	64,2	1,17
Confecció i cura de la roba	3,9	0,35	34,0	1,8
Jardineria i cura dels animals	15,7	0,54	10,7	1,8
Construcció i reparacions	5,2	1,51	1,2	1,22
Compres i serveis	31,6	1,4	47,2	1,7
Gestions de la llar	2,4	0,57	1,9	0,46
Cura de les criatures	16,7	1,46	22,2	2,22
Ajuda a adults membres de la llar	2,5	1,41	3,8	1,40

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Enquesta d'Ús del Temps de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) 2010.

Així mateix, tal com s'apuntava per al cas de la cura i el treball domèstic, en el cas de l'alimentació el gènere, la classe, l'origen, el barri, s'entrellacen per configurar les estratègies i l'organització social d'allò vinculat amb el menjar. La configuració de la dieta i de les pràctiques individuals i col·lectives associades al menjar no depenen soles de que mengen les persones sinó de com mengen, com es proveeixen d'aliments i/o com els cuinen. La disponibilitat de recursos materials i temporals, una vegada més, resulta clau en la configuració de la l'alimentació. En aquest cas no es tracta soles dels recursos materials de les diferents unitats familiars, sinó també de les possibilitats de provisió existents als diferents barris, quins comerços i quina oferta hi ha, quins preus, quins horaris... En els últims anys està constatant-se un increment de l'obesitat en les classes més baixes, reafirmant la relació existent entre alimentació i classe social. Aquest increment contrasta amb la reducció d'aquest mateix problema per a la resta de classes, configurant una de les principals formes de desigualtat alimentària i constituint una de les manifestacions modernes de la pobresa⁵¹.

⁵¹ Molero Cortés, J.; López García, D; Arroyo, L. (Eds.) (2018), *Salud y Derecho a la Alimentación. Bienestar, equidad y sostenibilidad a través de políticas alimentarias locales*. Valladolid, España: Fundación Entretantos y Red de Ciudades por la Agroecología.

En un context en què el treball assalariat suposa cada cop més hores fora de casa per al conjunt de les persones adultes que configuren les unitats familiars, però en el que la corresponsabilitat no s'ha assolit i en el que la responsabilitat de la cura és una qüestió privatitzada, els temps per organitzar, comprar, cuinar i gaudir del menjar es redueixen. Els aliments precuinats, congelats i/o instantanis augmenten, tant per comoditat com per falta de temps. El menyspreu cap al treball domèstic en general, sumat al domini simbòlic i material de l'esfera pública i el treball assalariat, ha contribuït al procés d'industrialització de l'alimentació domèstica⁵². Gran part del temps es dedica al treball productiu i amb freqüència el menjar casolà, -associat no només a la cura vinculada amb l'alimentació sinó a la salut i la transmissió de la cultura- implica una càrrega i una responsabilitat emocional per a les dones. En aquesta paradoxa s'entrellacen els discursos d'allò saludable amb pràctiques poc saludables per a les dones.

En definitiva, des de d'aquesta perspectiva, per tal de superar les desigualtats actuals, es fa necessari que les polítiques alimentàries, les polítiques de salut pública i les polítiques d'igualtat s'articulen en estratègies i/o iniciatives compartides que treballaren des d'una visió de redistribució i justícia social, no soles en l'interior de les famílies, sinó a les xarxes veïnals i/o col·lectives, als barris i a les institucions.

2.3 / Democratització del treball de cures

La democratització de la cura és un marc d'anàlisi i un model per a la implementació de polítiques públiques que consideren la cura com una prioritat, incloent en l'abordatge d'aquesta, les tensions, contradiccions i desigualtats que tenen lloc en l'organització de la cura actual⁵³. Planteja la definició d'una agenda que modifiqui les desigualtats associades a la provisió de la cura, per a poder avançar cap a noves fórmules de la seua organització transformadores. Aquesta proposta remarca la necessitat d'atendre, no soles als efectes de la desigualtat, ateses principalment des de les perspectives de la justícia de gènere i les polítiques d'igualtat, sinó, i en primer lloc, a les causes que la generen. És a dir, passar de les mesures paliatives, destinades a corregir els efectes sense alterar el marc subjacent, a reestructurar el propi marc⁵⁴. Sense perdre de vista la multiplicitat de particularitats, experiències i trajectòries vitals que configuren la ciutat i els pobles que articulen els territoris.

Aquest model planteja dos eixos centrals, estratègics, que resulten clau. D'una banda, el reconeixement de la centralitat de la cura com a inherent i fonamental per al sosteniment de la vida; d'altra la socialització de la responsabilitat de la provisió de la mateixa, tant a l'interior de les diferents unitats familiars o de convivència com a l'àmbit comunitari, a les administracions públiques i al sector privat. En paral·lel, la proposta planteja, com una qüestió transversal, la necessitat d'eliminar la desvalorització i la divisió social de les cures i els treballs domèstics des d'una perspectiva interseccional amb un lligam fort amb la corresponsabilitat. De manera que la valoració social i el reconeixement s'entrellaçaren amb el repartiment de la feina i la responsabilitat individual, col·lectiva, pública i privada⁵⁵.

El reconeixement de la centralitat social de la cura s'associa a la incorporació de la valoració social i simbòlica d'aquesta i al fet de garantir que el seu accés té lloc sense menystindre els drets d'altres persones. Per tant, aquest reconeixement posa en consideració les aportacions de la cura al

⁵² Soler Montiel i Pérez Neira, *op. cit.*

⁵³ Ezquerro, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

⁵⁴ Fraser, N. (1995), "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist Age'", a *New Left Review*, núm. 212, p.68.

⁵⁵ Ezquerro, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

sistema econòmic i social però sense perdre de vista qui les du a terme. Resulta clau parar atenció i revisar de manera crítica el fet que la provisió i organització social de la cura actual, genera un risc d'exclusió social i/o vulnerabilitat per a qui la proveeix, siga de manera remunerada o no⁵⁶. Les formes i intensitats d'aquest risc respecte a la vulnerabilitat seran diferents segons les circumstàncies de la persona proveïdora de cura, de l'edat, l'origen, les condicions econòmiques i laborals, però en qualsevol cas la provisió de cura, en les circumstàncies actuals, genera un risc.

La proposta de socialització de la cura significa, en primer lloc, treure la cura de l'exclusivitat de les llars, com a responsabilitat feminitzada de sostindre la vida, és a dir, reduir o compartir el protagonisme de la cura, més enllà del rol cuidador a l'interior de les famílies, fortament assumit per les dones. Significa també definir les mesures per assolir la socialització de la cura a diferents nivells: comunitari, administracions públiques i sector privat i entitats sense ànim de lucre. La proposta de la socialització de la cura suposa una redistribució, una transferència de responsabilitats de la cura supra-familiar, sense perdre de vista que aquesta socialització ha d'anar de la mà de la corresponsabilitat intra-familiar, però considerant que hi ha situacions en què la corresponsabilitat no és possible o no és suficient (com per exemple en famílies monomarentals o famílies amb càrregues de cura molt elevades i limitats recursos econòmics). Per tant, socialitzar-la implica, d'una banda, construir formes públiques de resposta a aquestes necessitats, establint relacions de cura i/o suport mutu, en les que la cura s'articule amb xarxes de cura més àmplies que les llars⁵⁷. D'altra banda, la dimensió comunitària de la socialització de la cura apel·la a les xarxes afectives i/o a la solidaritat veïnal i enllaça en conceptes com el de suport mutu. Una vegada més es tracta de considerar la centralitat de la cura, més enllà d'aquesta. De pensar fórmules que posen en pràctica el fet de compartir la cura, però també els afectes i/o els estats d'ànim, l'espai, les necessitats dels barris, etc.⁵⁸

Aquesta socialització, a més del paper clau que juga en la redistribució de la responsabilitat i la càrrega de treball, es planteja com un espai per compartir qüestions -dubtes, experiències, emocions- vinculades a l'organització i gestió de la cura. La provisió de cura amb freqüència comporta condicions i sentiments de solitud i/o aïllament per a les persones que la proveeixen. És per això que la proposta de socialització té per objectiu generar espais per superar aquesta condició.

En el cas de la dimensió de la socialització de la cura vinculada a les administracions públiques i a aquelles qüestions específiques vinculades amb l'alimentació, en el cas del municipi de València, propostes com els serveis de menjador i beca escolars, serveis socials com el de "Menjar a casa", o els acompanyaments alimentaris dels Centres Municipals de Dia per a persones majors dependents, per exemple, suposen un primer pas, com a resposta a aquesta necessitat de transferència i compartició de la responsabilitat de la cura vinculada a l'alimentació.

Les conseqüències de la divisió sexual del treball i de les desigualtats del repartiment dels temps dedicats a les cures, tal com s'ha apuntat en apartats anteriors, s'assenten en les famílies, i en la sobre representació d'aquestes, i són fonamentalment les dones qui pateixen els seus impactes. Impactes que es manifesten en detriment de la seua salut i benestar, en pobresa de temps, que sovint comporta la renúncia a projectes personals, professionals i/o col·lectius o comunitaris, per a poder garantir la provisió de la cura. La divisió i la desigualtat vinculades a aquesta provisió però, travessa més eixos de desigualtat a banda del gènere, com ara la classe, l'edat i l'origen... La democratització de la cura, per tant, ha de comportar també combatre els estereotips de gènere i racials arrelats a l'imaginari col·lectiu, i que recauen sobre dones i persones d'origen migrant

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Pérez Orozco, A., *op. cit.*

⁵⁸ Esteban, M.L., *op. cit.*

(fonamentalment dones també), com a encarregades protagonistes de la cura. Això comporta abordar les inequitats estructurals que fomenten aquesta organització social de la cura i la divisió sexual del treball⁵⁹.

Taula 2. Marc de democratització de la cura. Eixos i dimensions

EIXOS CENTRALS	EIXOS TRANSVERSALS	
<p>Reconeix la centralitat social de la cura</p> <ul style="list-style-type: none"> • Valorització social i simbòlica de la cura • Garantia que l'accés a una cura digna no s'assoleix a costa dels drets de cap altra persona 	<p>Eliminació de la (mal)divisió social de l'organització social de la cura des d'una perspectiva interseccional</p> <ul style="list-style-type: none"> • Divisió sexual del treball en l'organització social de la cura • Divisió racial del treball en l'organització social de la cura • Divisió socioeconòmica del treball en l'organització social de la cura 	
<p>Socialització de la responsabilitat de la cura vers l'àmbit comunitari, les administracions públiques i el sector privat</p> <ul style="list-style-type: none"> • Socialització de la cura vers l'àmbit comunitari • Socialització de la cura vers les administracions públiques • Socialització de la cura vers el sector privat amb i sense ànim de lucre 		
		<p>Apoderament entorn de l'organització social de la cura</p> <ul style="list-style-type: none"> • Apoderament individual • Apoderament relacional • Apoderament col·lectiu

Font: Ezquerria, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

En definitiva, el marc de la democratització de la cura parteix de la necessitat de donar-li centralitat a aquesta com a part fonamental del sistema socioeconòmic i polític i abordar els eixos de desigualtat estructural que configuren l'organització social de la cura actual. Es tracta, d'una banda, d'impulsar mesures de reconeixement d'aquesta centralitat, de valoració social i simbòlica de la mateixa i de garantir l'accés i les condicions en què aquesta és proveïda. D'altra, consisteix en encetar processos de socialització de la cura des de les dimensions comunitàries, públiques i privades. Aquests eixos de treball han d'abordar-se conjuntament i treballar, de manera transversal, amb l'eliminació de la visió socialment negativa que existeix sobre la cura, des d'una perspectiva interseccional. Això vol dir abordar la divisió sexual del treball, la divisió racial en la provisió de cura i la divisió socioeconòmica, apuntant cap a la redistribució i/o corresponsabilitat des de les diferents esferes socials. Per últim, la democratització de la cura planteja la necessitat d'incorporar processos d'apoderament individuals, relacionals i col·lectius, vinculats a la cura.

⁵⁹ Ezquerria, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

3_METODOLOGIA

Per a desenvolupar aquest treball s'ha efectuat treball de camp en diferents barris de la ciutat de València, entre els mesos de setembre de 2019 a gener de 2020. S'han realitzat entrevistes, individuals i grupals, així com grups de discussió amb el propòsit d'obtenir informació rellevant a partir de les experiències de les persones informants (taula 3). Amb aquestes tècniques, i seguint els objectius marcats, s'ha buscat obtenir una primera aproximació a les diferents narratives sobre les percepcions al voltant de l'alimentació, les seues pràctiques, l'organització social vinculada a la mateixa, les contradiccions i els conflictes inherents a l'alimentació i la seua provisió... així com la percepció dels problemes i/o necessitats vinculats al sector productiu i de la distribució en relació amb les desigualtats de gènere. Per últim, a partir de l'anàlisi de les entrevistes i grups de discussió i de la revisió de l'EAM, es proposen les primeres enunciacions d'algunes propostes orientades cap a la justícia de gènere del sector productiu-distribució i la corresponsabilitat i la socialització de la cura vinculada a l'alimentació.

Com que l'alimentació és un fet social complex i interpel·la a la totalitat de la població, l'enfocament i disseny metodològic ha atès a la diversitat poblacional existent a València, i ha concebut els grups poblacionals de forma heterogènia, travessats per diferents eixos de desigualtat. Donat l'abast i la complexitat del sistema agroalimentari, les diferències i especificitats per a cadascuna de les baules i els seus vincles amb la divisió sexual del treball i l'organització social de la cura, aquest treball constitueix una primera prospecció de l'anàlisi de les desigualtats del sistema agroalimentari des del marc de la justícia de gènere i de democratització de la cura. El disseny metodològic s'ha estructurat, principalment, d'acord amb mb les variables gènere, edat, classe social i diversitats de contextos culturals i d'origens i, en menor mesura, composicions familiars. Els barris, en aquest cas, han servit més per a distribuir i/o ubicar la resta de variables a l'hora de definir perfils que com a variable en si mateixa, quedant per a futurs treballs aprofundir en aquestes qüestions. Encara així, s'han recollit qüestions clau relacionades amb els barris, la connexió, els recursos disponibles i les transformacions de les últimes dècades. La taula 3 mostra una síntesi de les característiques de les entrevistes individuals, les entrevistes grupals i els grups de discussió realitzats al llarg d'aquest treball.

S'han realitzat un total de dotze entrevistes individuals, nou grupals i dos grups de discussió. Quant a les entrevistes individuals, la totalitat han sigut realitzades a dones, amb l'objectiu d'arreplegar les percepcions i experiències quotidianes de dones de diferents edats, barris, composicions familiars i sensibilitats al voltant de l'alimentació. També s'han realitzat entrevistes individuals a una professional de les cures i el treball domèstic, una investigadora de la pesca i una tècnica d'entitat social que treballa amb dones migrants i horts socials/comunitaris. La justificació de l'elecció d'entrevistar individualment només a dones radica en què, segons les dades, les dones són qui continuen assumint una major quantitat de feina, tant per al cas de la cura en general com per al de l'alimentació en particular. A més, les dones al sector agrari es troben significativament invisibilitzades, en termes de presència i representació però també econòmica, social i simbòlicament. Per tant, a través d'aquestes entrevistes es buscava obtenir les subjectivitats, les emocions, les estratègies i les lògiques vinculades, d'una banda al sector productiu i, d'altra, a l'organització i/o gestió de l'alimentació i la valoració social de les feines vinculades amb aquesta, així com algunes primeres idees de propostes o línies d'acció cap a les que tendir per ajustar els repartiments, la distribució i la socialització de la cura.

Pel que fa a les entrevistes grupals, s'ha buscat aplegar a persones de diferents rangs d'edat, diferents classes socials i/o diversitats de contextos culturals o d'origen, prioritzant una vegada

més les variables gènere, edat i classe. Del total d'entrevistes grupals realitzades, dos han sigut realitzades a homes, una ha sigut mixta i la resta s'han realitzat a grups de dones. Els barris, com en el cas de les entrevistes individuals, han servit per a distribuir els perfils/grups en funció de les característiques socioeconòmiques d'aquests, així com per recollir els sentirs, encara que incomplets, de diferents zones de la ciutat i l'àrea metropolitana. Malgrat ser conscients que l'àmbit territorial d'aquest treball és el terme municipal de la ciutat de València, aquest ha sigut superat especialment en el cas del sector productiu, ja que el sistema agroalimentari i les seues dinàmiques superen aquesta delimitació. En la definició dels grups, a més del gènere, la classe i l'origen, s'ha tingut en compte el sector productiu -dones productores i dones vinculades als òrgans de representació de cooperatives agràries- i la preocupació o no respecte a l'alimentació sostenible, de proximitat i temporada, ecològica, etc. Respecte a aquesta última qüestió, la majoria de les entrevistes han sigut realitzades a persones que no tenien prèviament cap vincle amb l'EAM, ni amb el Consell Alimentari o amb altres grups o col·lectius vinculats a l'agroalimentació, a excepció d'una de les entrevistes que es va realitzar a un grup de persones vinculades amb els grups de consum, i/o l'agroecologia. La part de l'anàlisi corresponent amb la producció-distribució s'ha complementat amb altres estudis realitzats recentment en aquest àmbit territorial i que aprofundeixen en aquestes qüestions. S'ha treballat especialment a partir de l'estudi de Dones Rurals al País Valencià, realitzat l'any 2016 per Sarai Fariñas⁶⁰ i del document de diagnòstic del projecte pilot de l'Horta de Campanar-Benimàmet dins del projecte Mans a l'Horta, desenvolupat per La Dula i la Fundació Assut⁶¹.

Respecte als grups de discussió, s'han realitzat dos, els dos a dones d'entre 35 i 45 anys, diferenciant-se, per la classe i en certa manera l'origen, classes mitjanes i classes treballadores - el grup de classe treballadora presentava majors diversitats culturals que els de classe mitjana-. Aquesta tècnica consisteix en una reunió entre persones que no es coneixen entre elles, però que comparteixen un perfil sociodemogràfic relativament homogeni. Les persones assistents són animades a debatre sobre diversos temes que es plantegen en eixe mateix moment. La informació obtinguda mitjançant aquesta tècnica es caracteritza per la seua profunditat i significativitat social. En aquest sentit la variable classe ens ha permès comparar diferències als discursos i les estratègies relacionades amb l'alimentació i la cura d'acord amb mb la major/menor disponibilitat de recursos.

Quant a la recollida d'informació, totes les entrevistes i grups de discussió realitzats han sigut gravats en suport digital i transcrits per a la seua posterior anàlisi. En ells s'ha respectat la literalitat i les expressions pròpies les persones informants, més enllà que siguen correctes en el valencià o castellà normatiu, ajudant quan ha sigut necessari a la seua comprensió. La transcripció s'ha realitzat arreplegant els silencis, les onomatopeies o sons que ajuden a contextualitzar els discursos. Totes les entrevistes i els grups de discussió han estat codificades per a respondre a la confidencialitat pactada amb les persones entrevistades. Al llarg del treball no hi ha hagut cap problema, ni amb la forma de registre ni amb les preguntes, més bé al contrari, les pràctiques alimentàries i l'organització social de les cures resulta un tema que desperta interès i inquietud entre la societat.

Així mateix, la informació de les entrevistes i dels grups de discussió ha sigut ampliada amb multitud de converses informals que tenien lloc durant el període de treball de camp. Aquestes han sigut registrades, de forma sistemàtica, en el diari de camp.

⁶⁰ Fariñas, S. (2016) "Dones rurals del País Valencià. Veus que parlen de treball invisible, ecodependència i interdependència", Perifèries: València.

⁶¹ Benlloch, L., Herrero, A. i López, M., "Diagnòstic del sector agrari de l'horta de Campanar-Benimàmet" dins del projecte [Mans a l'Horta](#). Treball inèdit.

Taula 3. Perfils de les persones informants

	CODI	Sexe	EDAT	PERFIL	BARRI/DISTRICTE
Entrevistes individuals en profunditat	E.1	D	40	Classe mitjanana	Malvarosa
	E.2	D	23	Classe treballadora	Malilla
	E.3	D	60	Classe mitjanana	Eixample
	E.4	D	56	Classe mitjanana	Benimaclet
	E.5	D	65	Classe mitjanana	Campanar
	E.6	D	42	Diversitat d'origen i contextos culturals	Orriols
	E.7	D	45	Classe mitjanana	Xerea
	E.8	D	49	Classe alta	Pla del Reial
	E.9	D	33	Diversitat d'origen i contextos culturals	Fuensanta
	E.10	D		Entitat social "Por ti mujer"	---
	E.11	D	46	Asociación Intercultural de Profesionales del Hogar y de los Cuidados	---
	E.12	D	35-45	Investigadora en temes de pesca	
Entrevistes grupals	EG.1	H	35-45	Homes classe mitjanana	div.
	EG.2	H	28-58	Homes classe treballadora	div.
	EG.3	M	-	Persones sensibilitzades amb l'agroecologia	div.
	EG.4	D	-	Dones productores/sector agrari	div.
	EG.5	D	> 65	Dones classe mitjanana	Campanar
	EG.6	D	-	Dones diversitat d'origen i contextos culturals	València Acull
	EG.7	D	> 65	Dones classe mitjanana	Arrancapins
	EG.8	D	-	Sindicat de treballadors/es (àrea d'igualtat i sector agropecuari)	div.
	EG.9	D		Cooperatives agroalimentàries	div.
Grups de discussió	GD.1	D	35-45	Dones classe mitjanana	div.
	GD.2	D	35-45	Dones classe treballadora	div.

Font: elaboració pròpia

Resulta important fer alguns apunts respecte de la mostra de perfils entrevistats i/o participants dels grups de discussió és que, malgrat la intenció constant de recollir la diversitat de discursos,

pràctiques, percepcions i lògiques respecte al sistema agroalimentari, han hagut algunes limitacions. En primer lloc, les entrevistes a dones del sector productiu han sigut menors que aquelles orientades a les baules d'alimentació. L'elecció dels grups i els perfils ha estat condicionada per l'amplitud i complexitat del sistema agroalimentari, així com per les limitacions materials i temporals del propi treball. Treballs recents que aborden les qüestions de les desigualtats de gènere i/o les xarxes de suport al sector productiu, al territori valencià, han permès complementar aquesta part. A més, la menor presència de dones al sector així com les càrregues familiars i/o les militàncies i/o activisme, comporten menors temps propis i majors dificultats per participar en propostes participatives o, com en aquest cas, en entrevistes i/o grups. En general, hem trobat dificultats vinculades amb les limitacions de temps de les dones relativament joves en actiu i amb càrregues familiars -especialment en el cas de xicalla menuda-, pel que algunes persones que en primer moment van manifestar interès en participar, finalment no han pogut. Encara així, la predisposició i l'esforç de totes les participants ha sigut important i d'agraïment.

En segon lloc, des del punt de vista de l'alimentació, hi ha hagut una tendència major a participar per part d'aquelles persones que sentien una preocupació prèvia per l'alimentació que per aquelles que no presentaven cap interès i/o preocupació al respecte. Això comporta que aquells discursos i pràctiques més pròxims a pràctiques alimentàries insanes i/o insostenibles siguen menys freqüents del que ho són en la realitat. No hem de perdre de vista que l'alimentació saludable és un tema relativament de moda, fet que també es veu reflectit en els discursos de les persones informants.

En tercer lloc, degut a l'abast del fenomen de l'alimentació, als temps i recursos d'aquest treball i a les especificitats de certs grups socials, no ha sigut possible incloure en el desenvolupament metodològic a alguns d'aquests grups o col·lectius socials. Aquest és el cas de les persones amb diversitat funcional, malalties cròniques i/o intoleràncies alimentàries i part de la diversitat d'origen existent a la ciutat de València -especialment població xinesa i d'Europa de l'Est-. Amb població procedent de diferents països de l'Àfrica subsahariana s'han mantés nombroses converses informals malgrat no haver pogut registrar entrevistes formals. També han quedat fora de l'anàlisi d'aquest treball persones vinculades a l'hostaleria o altres formes de restauració col·lectiva, com personal de cuines de menjadors escolars, residències, hospitals... Aquestes variables i situacions socials, així com altres de dependència i/o sectors vulnerables de la població que precisen d'un estudi en major profunditat queden fora d'aquest estudi. A l'hora de prendre aquesta decisió metodològica s'ha tingut en compte l'encàrrec encomanat recentment per Serveis Socials de l'Ajuntament de València per desenvolupar un diagnòstic al voltant del dret a l'alimentació de la població vulnerable de la ciutat de València.

A més de les tècniques qualitatives assenyades s'han consultat fonts primàries i secundàries. Quant a la revisió bibliogràfica s'ha posat especial atenció als discursos, teories i reflexions produïts des de la justícia de gènere en el sector agrari i des de l'economia feminista, en especial des del marc de democratització de la cura. Pel que fa a l'anàlisi de fonts secundàries i la utilització d'estadística descriptiva, s'ha treballat amb les dades subministrades per l'Institut Nacional d'Estadística, per l'Institut Valencià d'Estadística, a través del Portal Estadístic de la Generalitat Valenciana i a partir de l'anuari de dades estadístiques de 2019 de l'Ajuntament de València.

Per últim, s'ha realitzat una recerca de les diferents iniciatives, programes i/o accions promogudes des de les diferents Regidories de l'Ajuntament de València que vinculen d'alguna manera l'alimentació i l'economia de la cura. Aquesta identificació té per objectiu definir les sinergies i formes de col·laboració o cooperació entre diferents àrees de l'administració municipal per tal de donar resposta conjuntament a les desigualtats de gènere actuals. També s'ha realitzat una recerca de referències d'altres estratègies agroalimentàries estatals, projectes i/o bones

pràctiques a l'Estat i també internacionals ja existents que apropen els vincles entre el sistema agroalimentari amb la justícia de gènere i la democratització de la cura, i que puguen servir per a enriquir la part propositiva del treball. Amb tot això es proposen les primeres enunciacions d'algunes propostes orientades cap a la justícia de gènere del sector productiu-distribució i la corresponsabilitat i la socialització de la cura vinculada a l'alimentació, les quals constitueixen l'annex 1.

Una vegada estructurada la primera bateria d'accions (annex 1) es va realitzar una primera jornada tècnica per tal de realitzar una primera prioritització. L'objectiu d'aquesta consistia en reduir el nombre d'accions inicialment plantejades i poder presentar un nombre d'accions més reduït, i per tant més assumible (annex 2). Amb aquesta primera prioritització definida es va realitzar una jornada de presentació del treball, a la que es va convidar tant a les entitats del Consell Alimentari Municipal (CALM) com a les persones que havien participat al treball i a aquelles persones que tingueren algun interès en el mateix. En el cas de les entitats del CALM se'ls va sol·licitar que després de la presentació realitzaren l'última votació d'accions i mesures prioritàries. En aquest cas no serviria per reduir accions, sinó per mostrar la valoració del CALM sobre les accions proposades de cara als futurs Plans d'Acció vinculats amb l'EAM (annex 2).

4_ANÀLISI DEL SISTEMA

AGROALIMENTARI MUNICIPAL

Aquest apartat s'aproxima a l'anàlisi de les principals baules del sistema agroalimentari municipal, producció, distribució, consum i alimentació des del marc esmentat de la justícia de gènere i la democratització de les cures.—En primer lloc, es realitza una anàlisi del sector productiu i de la distribució atenent a les principals desigualtats de gènere i les dificultats per superar-les, a través, principalment de fonts secundàries i d'algunes entrevistes realitzades a dones productores, membres de cooperatives agràries i investigadores. Existeixen debilitats, necessitats i/o amenaces estructurals que afecten al conjunt del sector productiu en les que aquest apartat no aprofundeix. Aquestes han sigut tingudes en consideració per a l'elaboració de l'EAM⁶², i en altres plans recents com el Pla d'Acció Territorial d'Ordenació i Dinamització de l'Horta (PATODH)⁶³ o el Pla de Desenvolupament Agrari (PDA)⁶⁴. Algunes de les qüestions remarcades estan relacionades amb la falta de relleu generacional, amb la pressió del mercat global, la pèrdua de sòl i l'abandó de parcel·les, la precarietat de les infraestructures agràries i pesqueres. En aquest cas es parteix d'aquest lloc comú i compartit però s'aprofundeix en les qüestions desiguals en relació amb el gènere que solen quedar fora de les anàlisis del sector. En el cas del sector productiu, s'aborda la masculinització del sector i la invisibilitat de les dones que, directament o indirectament, formen part del treball agrícola, ramader i pesquer, així com de les feines dutes a terme per elles. Les condicions laborals en què aquesta feina té lloc o les desigualtats quant a l'accés als recursos - com seria el cas de l'accés a la terra per al cas agrari- són també qüestions clau d'aquest apartat.

En el cas de la distribució, es para atenció, principalment, a la divisió sexual de les feines del sector i algunes de les conseqüències d'aquest fet. La grandària del sistema agroalimentari en el seu conjunt, i del sector distribució en particular, ha fet que molts elements queden fora d'aquesta anàlisi. Així, queden per a futurs treballs l'anàlisi de totes aquelles feines vinculades amb la logística de l'alimentació, ja siga en relació amb les grans superfícies o Mercavalència, o bé empreses vinculades a l'alimentació col·lectiva -menjadors escolars, hospitals, residències, centres ocupacionals, centres penitenciaris, etc.- i la restauració. Per últim, aquest apartat reflecteix la presència i/o participació desigual entre homes i dones als òrgans de representació de tots dos sectors.

En segon lloc, s'aborda l'anàlisi de les pràctiques, els discursos i les experiències relacionades amb el fet d'alimentar-se de les persones informants que amb generositat han participat en aquest treball. Dins d'aquest punt, s'analitzen, en primer lloc, quines són les diferents percepcions i representacions respecte a l'alimentació saludable, així com les lògiques que articulen els discursos hegemònics de l'alimentació saludable, d'una banda, i els discursos crítics de l'alimentació, d'altra. En segon lloc, s'aborden les feines necessàries per a poder dur a terme l'alimentació. Els criteris i les reflexions que hi ha darrere de l'acte de fer la compra i les formes de cuinar donen forma a aquest punt. En tercer lloc, s'aborda la percepció dels riscos relacionats amb l'alimentació, la qual connecta, en gran manera, amb les decisions vinculades amb la compra. En

⁶² Estratègia Agroalimentària València 2025, Ajuntament de València, Regidoria d'Agricultura, Horta i Pobles de València.

⁶³ "Document 1. Memòria informativa. 2 Anàlisi i diagnosi. Estudis temàtics", Pla d'Acció Territorial d'Ordenació i Dinamització de l'Horta (2018), Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Mobilitat, Generalitat Valenciana.

⁶⁴ "Document 1. Memòria informativa. Anàlisi i diagnòstic", Pla de Desenvolupament Agrari (2019), Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient, Canvi Climàtic i Desenvolupament Rural, Generalitat Valenciana.

quart lloc, s'analitza quines són les formes d'organització a les llars i la distribució de les feines i rols vinculats amb l'alimentació. La falta de corresponsabilitat articula aquest punt i permet visualitzar, a través de les qüestions anteriors, no soles la quantitat de feines que assumeixen unes o altres persones -en aquest cas especialment les dones- sinó totes les decisions necessàries per a alimentar-se d'una manera o altra. Per últim, s'analitzen algunes de les emocions que comporta el repartiment de feines desiguals i la falta de valoració social d'aquestes.

4.1 / La producció i la distribució

La mecanització del camp va comportar una menor necessitat de mà d'obra agrària. Aquest procés coincidí en el temps amb la intensificació del creixement industrial i de la demanda d'aliments i en el fenomen associat de desplaçament de mà d'obra agrària cap al sector industrial i de serveis. Coincidí també amb la incorporació de moltes dones al mercat laboral formal i/o remunerat. Moltes dones passaren de treballar al camp a treballar als magatzems de manipulació i confecció de cítrics i encara més en activitats relacionades amb el comerç o els serveis⁶⁵.

Malgrat que les dones han treballat històricament en el camp aquesta feina no ha sigut especialment reconeguda des del punt de vista econòmic, ni tampoc social o simbòlic. És cert que el sector agrari actual es troba fortament masculinitzat, però també ho és que abans que la mecanització i el desplaçament de mà d'obra tingueren lloc, la feina de les dones dins l'agricultura familiar, tant al camp com a les llars per fer possible el sosteniment de la vida, es concebia sovint com ajuda i no esdevenia en les mateixes condicions laborals, ni econòmiques -en termes d'accés a recursos com la terra o d'altres a la seguretat social- que la feina desenvolupada pels homes. Moltes d'aquestes desigualtats encara s'arrossegueuen des de dècades enrere.

La masculinització actual es reforça a l'imaginari col·lectiu amb el protagonisme i la visibilitat de les tasques exclusivament vinculades a "estar al camp", com ara plantar, conrear, llaurar o collir, que conformen els estereotips masculinitzats del llaurador, i que invisibilitzen altres tasques imprescindibles que sovint han estat realitzades, i continuen realitzant-se, en major mesura per dones (preparar i netejar verdura, fer manolls, dur l'administració i gestió del projecte, realitzar les tasques de relació amb la clientela...)⁶⁶. En el cas de la pesca la situació és semblant, existint una divisió entre les "feines de mar", dutes a terme pels homes, i les "feines de terra", generalment a càrrec de les dones⁶⁷. També ací aquelles que gaudeixen del major protagonisme i reconeixement són les feines fetes pels homes, les "feines de mar". A terra es fan tot un conjunt de feines que possibiliten anar a la mar, però aquestes normalment queden en un segon pla.

D'altra banda al sector de la distribució, especialment magatzems de fruita i verdura, trobem també una marcada divisió sexual del treball, on està normalitzat que les dones realitzen els treballs relacionats amb encaixar, destriar i seleccionar, i que els homes realitzen tasques de càrrega i descàrrega o maneig de maquinària, entre d'altres.

⁶⁵ Arnalte, E., Estruc, V. y Muñoz, C. (1990), "El mercado de trabajo asalariado en la agricultura del litoral valenciano", *Agricultura y sociedad*, (54), 193-228.

⁶⁶ Fariñas, S., *op cit*.

⁶⁷ Mascarell, Y. (1 de novembre, 2017), "Les dones de la mar a les confraries del País Valencià", Projecte Talaia, *Plataforma per la Sobirania Alimentària del País Valencià*.

4.1.1 Feines, condicions laborals i accés a recursos

Segons dades del portal estadístic de la GV, la taxa d'ocupació de les dones de la Comunitat Valenciana en 2017 va ser un 0,41% menor que la dels homes per al conjunt dels sectors (taula 4). Del total de les persones ocupades al sector de l'agricultura, menys del 20% són dones, fet que mostra l'escassa presència formal de dones en aquest sector, fortament masculinitzat. Dades de la Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius i Treball apunten que l'agricultura és el segon sector quant a presència desigual entre homes i dones en punts percentuals, darrere del sector de la construcció i és el que menor presència de dones comporta en termes absoluts (taula 4). Les dones representen només el 16,7% del total de l'activitat agrària en l'àmbit autonòmic. Si tenim en compte l'escàs pes que l'agricultura té en relació amb el conjunt d'activitats econòmiques (1,5%), observem com la presència de dones en aquest sector és extremadament reduïda.

Taula 4. Persones ocupades per sector econòmic i per sexe en la Comunitat Valenciana en 2017

	Total	% per activitats	Homes	Homes %	Dones	Dones %
Total	382.932	100,0	178.618	46,6	204.314	53,4
Agricultura	5.934	1,5	4.943	83,3	991	16,7
Indústria	14.259	3,7	9.816	68,8	4.443	31,2
Construcció	15.764	4,1	13.250	84,1	2.514	15,9
Serveis	346.975	90,6	150.606	43,4	196.366	56,6

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la Conselleria d'Economia Sostenible, Sectors Productius i Treball.

Depenent del tipus de producció agrària, de l'abast de l'agricultura a temps parcial i de la major o menor necessitat de mà d'obra, aquestes xifres s'agregen més o menys en cada zona. En el cas valencià, els cítrics i la majoria dels fruiters requereixen menor necessitat de mà d'obra i hi participen, en línies molt generals, menys dones en la part productiva⁶⁸.

Per al cas del sector pesquer, les dades de l'Institut Social de la Marina (ISM) de 2016, mostren que el nombre de persones inscrites dins del Règim Especial de Treballadors de la Mar (REM), que és el règim en el qual cotitza el sector per a les diverses activitats, per a la Comunitat Valenciana era de 5.323 homes (85,65%) enfront de 892 dones (14,35%)⁶⁹. La major part de les activitats realitzades per elles són feines de terra, històricament vinculades amb el seu rol de gènere. És especialment significativa l'escassa o nul·la presència de dones a bord de les embarcacions. L'ocupació en pesca marítima costanera i artesanal en 2015⁷⁰, en el cas de la Mediterrània i en aigües estatals -que és

⁶⁸ Arnalte, et al., *op. cit.*

⁶⁹ Red Española de Mujeres en el Sector Pesquero, MAPAMA (2017) " La igualdad en cifras: diagnóstico sobre la situación de la mujer en el sector pesquero y acuícola".

⁷⁰ Red Española de Mujeres en el Sector Pesquero, MAPAMA (2017) *op.cit.*

la tipologia de pesca on més dones es solen trobar-, era de 34 dones enfront de 7.171 homes. Totes aquestes dones realitzaven tasques de terra auxiliars a l'activitat.

La Comunitat Valenciana abasta un total de 22 confraries de pescadors. Hi ha al voltant de dues mil persones associades a aquestes organitzacions de pesca, on menys de tres-centes són dones. Malgrat la forta pressió, les comunitats pesqueres es resisteixen a desaparèixer⁷¹. En el cas de la comunitat del Palmar, al municipi de València, la presència de dones també és reduïda.

"En el Palmar hi han dones que són sòcies de la comunitat, són poquetes però n'hi han, però que isquen a pescar...ara mateixa...crec que no hi ha ninguna. Bueno, n'hi han dos que enguany... (...) Lo que passa és que no és la seua activitat principal ni... Clar, no és l'activitat principal ni d'elles ni de ningun pescador, l'activitat en el Palmar no és una activitat principal, sol ser sempre un extra o una cosa més d'amor al arte que altra cosa" [E.12]

Als discursos de les dones llauradores entrevistades sovint apareix la invisibilitat que perceben què tenen dins del sector. No es tracta només de ser poques dones que comptabilitzen formalment al sector agrari, es tracta de com la masculinització del sector desplaça i invisibilitza el treball de les dones que hi estan, i del sentiment de lluita pel reconeixement que sovint acompanya aquests fets.

"Mon pare soles tingué dos filles i, per tant, vull dir jo me vaig dedicar al camp. (...) Però si que vos puc dir, o siga, el tema de la invisibilitat. Jo treballe des de, en tinc 60 ara que els acabe de fer, treballe des dels 25 anys i a dia d'avui encara sóc invisible. No sóc invisible pa les companyeres però en el sector, en este sector, dones ne som molt poquetes i en fi, que hem estat pelegant i tot. (...) Entonces jo crec que el problema que tenim és la invisibilitat absoluta, absoluta. En el moment en el que som dones, no, no se mos veu i no se mos considera" [EG.9]

A escala estatal les dones representen formalment un terç de les persones que treballen en les explotacions agràries. En el municipi de València viuen vora 800.000 persones (794.288 habitants en 2019), de les quals soles un 2,8% de la població ocupada es dedica al sector agrari (5460 persones afiliades a la SS agrària en 2017). Les dades de la Seguretat Social Agrària, inclouen a les persones llauradores -caps i/o titulars de les seues explotacions-, i també a les persones temporeres, aquelles contractades per a collir collites concretes o les que treballen als magatzems. En el cas del terme municipal de València les dades del Portal Estadístic de la Generalitat Valenciana xifren en 299 les dones inscrites en la Seguretat Social Agrària de les 3.233 persones totals, un 9% respecte al total. Però aquestes xifres, una vegada més, invisibilitzen moltes feines no formalitzades per falta de reconeixement jurídic, econòmic i social. En molts casos les dones no estan donades d'alta a la Seguretat Social, sinó que figuren a la categoria d'ajuda familiar" com a cònjuges, malgrat compartir les feines agràries de les explotacions familiars. En aquestes situacions, la feina que les dones realitzen es concep com "ajuda" i es vista com una extensió de les feines domèstiques i/o de cura. Les dones que treballen en aquestes condicions es troben sense drets laborals o sanitaris per la seua professió, i dependents, en molts casos, econòmicament de la parella i/o la unitat familiar⁷². En aquesta desproporció l'imaginari col·lectiu juga un paper determinant a l'hora de definir els conceptes de treball i ajuda. Totes les feines que s'amaguen en el concepte "ajuda" són sistemàticament invisibilitzades, encara que sense aquestes l'activitat agrària no podria dur-se a terme (vendre a la porta de casa, fer planters, portar els comptes i les gestions administratives, arreglar les caixes, les feines domèstiques, etc.). En els casos de dedicació a temps parcial, encara resulta més difícil determinar els límits entre feina i

⁷¹ Mascarell Y., *op.cit.*

⁷² Fariñas, S., *op. cit.*

ajuda i quin és, per tant, el paper i la implicació de cadascuna de les persones que intervenen, per tal de poder desenvolupar la feina. En molts casos, assumir que allò que es fa és feina i no solament ajuda (o com resulta d'imprescindible eixa ajuda en tant que activitat no remunerada) passa pel reconeixement social d'aquesta⁷³.

En el cas del sector pesquer la situació no és diferent. Moltes de les feines que realitzen les dones continuen invisibilitzades i amb falta de reconeixement, i sovint de remuneració, dins del mateix sector. Aquestes feines entren, una vegada més, dins l'estatus d'ajuda familiar, i solen complementar el treball dels seus marits i evitar despeses addicionals per l'economia familiar.

"No se sostindria el sector pesquer si no fora per la feina d'elles, que elles fan en terra; que és fer xarxa, que és mantenir tot el que tinga que vore en la burocràcia de la tripulació, de l'embarcació, moltes voltes s'encarreguen de comprar diferent menjar per a la tripulació... la paperassa de l'embarcació, assegurances, permissos, tal... i de vegades també van al port tots els dies a rebre lo que s'ha pescat, portar-lo a la subhasta, fer la venda..." [E.12]

De nou la separació entre les feines relacionades amb l'empresa -moltes voltes relacionades amb la burocràcia, tràmits, gestió d'ajudes o economia-, i les gestions familiars pròpiament dites, és difícil i confusa, aquest patró es repeteix tant al sector pesquer com a l'agrari. Gestionar l'empresa familiar, mantindre i reparar els utensilis de pesca, arreglar les xarxes, traure el peix de les xarxes, desembarcar el peix al port, netejar caixes, etc., són feines de terra. Aquestes feines malgrat ser imprescindibles per al manteniment de la comunitat pesquera i permetre als homes exercir l'activitat pesquera visible, la de la mar, formen part moltes vegades de les feines informals. Aquesta falta de reconeixement reforça la informalitat, i comporta que les dones carreguen amb dobles i/o triples jornades laborals no reconegudes, en haver de compaginar-les amb la cria i altres tasques de cura associades històricament al seu rol de gènere. A més, sovint compaginen aquestes feines amb una altra ocupació, remunerada, en condicions més desfavorables que les dels seus companys homes⁷⁴.

"Moltes vegades, n'hi han ports en els que n'hi han dones que van tots els dies allí i que les veus i pots parlar en elles perquè van a la subhasta i són la figura de posera, però n'hi han ports en què les dones no van a la subhasta, no fan eixa part de la cadena, i la fa un altra persona. Si no és una dona igual és una persona normalment de la família, un home major, un huelo, jubilat, o algo aixina, moltes vegades passa això. Aquesta persona normalment eixa feina la fa desinteressadament, o siga, no se l'està remunerant... o se l'està remunerant d'un altra manera però no està cotitzant, vamos, no és algo reconegut legalment. (...) "Per a arreglar-la [la xarxa] si que normalment n'hi han dones que estan en el port, dones o homes jubilats, que estan fent-ho en negre, claro, perquè tampoc els dona com per a..." [E.12]

Respecte del treball formal pesquer, existeix una segregació professional i sectorial derivada dels rols de gènere tradicionals atribuïts a les dones. Trobem més dones en feines relacionades amb la gestió i administració de les embarcacions, en la transformació del peix i el comerç al detall, en activitats de terra auxiliars de les de mar, i moltes menys en feines a bord i llocs de responsabilitat i presa de decisions, històricament associades als homes. En alguns casos reben un salari més baix en comparació amb el dels seus companys homes pel mateix treball⁷⁵. Igual que ocorre en altres sectors, la presència de dones és major en activitats derivades de la pesca subjectes a una forta temporalitat i inestabilitat (*rederes, poseres...*). A més, en el cas de les dones hi ha un major nombre de jornades reduïdes, sovint com a forma de poder compaginar la vida laboral i la familiar, la qual

⁷³ Benlloch, L. Herrero, A. i Mireia, L., *op.cit.*

⁷⁴ Mascarell Y., *op.cit.*

⁷⁵ Mascarell Y., *op.cit.*

cosa es tradueix en una menor quantitat d'ingressos. Un altre factor que cal tenir en compte és el règim d'autònoma en el sector, sotmés al Règim Especial de Treballadors del Mar, en el qual, per al cas de la Comunitat Valenciana, no es contemplen determinats treballs. Oficis com els de *posera* o *redera*,⁷⁶ generalment realitzats per dones, no apareixen recollits en aquest Règim, com tampoc ho fan certes malalties i/o riscos laborals derivats dels treballs que realitzen les dones o certs beneficis com la reducció de l'edat de jubilació⁷⁷.

En contrast amb això trobem que en molts casos, tant en l'àmbit agrari com pesquer, són les dones les que fan les funcions de gestió i/o administració dels projectes, qui s'encarreguen de les ajudes, de l'economia, dels tràmits, etc. Tant en la pesca com en el cas de l'agricultura i la ramaderia tota la feina que les dones realitzen informalment no queda registrada en cap lloc, i molta de la que es fa formalment la trobem en dades heterogènies, disperses i sense desagregar per sexe, de manera que dificulta poder dimensionar i avaluar la seua aportació al sector i contribueix a reproduir les situacions d'invisibilitat⁷⁸.

En aquells projectes agraris en què en el moment de l'entrevista estan totes les persones que participen del mateix donades d'alta a la Seguretat Social, aconseguir això, sovint ha sigut tot un procés en el qual precarietat econòmica, quantitat de feina i responsabilitats dialogaven amb l'assoliment de condicions laborals per part de les persones que componien, que componen el projecte. Els projectes que comencen solen fer-ho des de la incertesa i la precarietat, pel que en molts casos no poden començar amb totes les persones que el projecte necessita donades d'alta a la Seguretat Social. Les altes tenen lloc a mesura que van assolint-se punts d'estabilitat econòmica dins del projecte. En aquesta progressió cap a l'estabilitat de les condicions laborals dignes, sovint les dones són les últimes en entrar, excepte en el cas d'ajudes a la incorporació de dones. Aquesta última qüestió suposa un incentiu per a la participació de les dones en una major implicació. Inclús així, hi ha moments puntuals en què es fa necessària la participació de més mans al projecte, i això sol ser problemàtic quant a la gestió i/o l'economia de projectes agraris menuts.

Una altra qüestió clau en relació amb els eixos de desigualtat principals al sector productiu en funció del gènere és l'accés a recursos. En el cas del sector agrari aquest es materialitza principalment en les desigualtats respecte a la tinença de la terra. Segons l'últim cens agrari de 2009, a l'estat espanyol només el 30,5% de les explotacions eren titularitat de dones i aquest percentatge disminuïa lleugerament a mesura que augmenta la superfície.

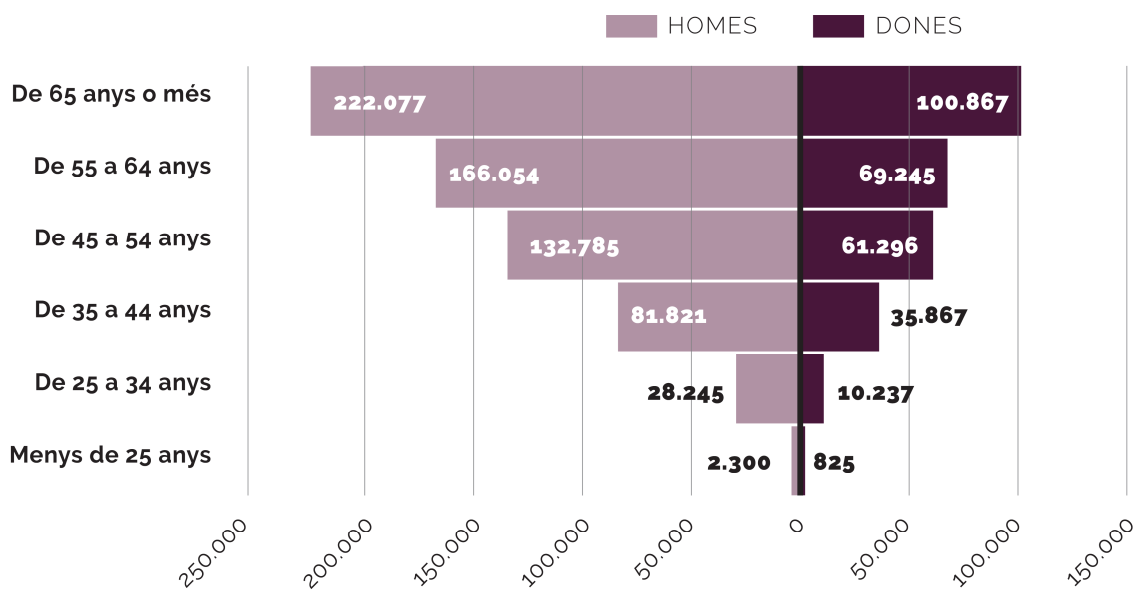
Per al cas valencià aquesta desigualtat s'apuntala encara més. Al terme municipal de València les dones, l'any 2009, eren titulars només del 28% del total d'explotacions del terme municipal, mentre que els homes ho eren del 72% restant (taula 5). L'estructura de la propietat i la distribució de parcel·les en el cas valencià es caracteritza per parcel·les relativament menudes (en comparació amb la mitja estatal) i molt distribuïdes pel territori. En aquest cas, en el conjunt de l'Horta, més del 75% de les explotacions tenen menys de 3 Ha i només el 5% supera les 10 Ha. En el cas del terme municipal de València el 80,5% de les explotacions té menys de 5 Ha i només 3,7% de les explotacions supera les 20 Ha. D'altra banda, respecte al règim de tinença de la terra, el 80,6% està en propietat, el 13,5% en arrendament i el 5,9% en parceria o altres formes.

⁷⁶ Alzamora M. (2017), "Cofradia de Gandia: las mujeres en las cofradías de pesca", ECADIM. Càtedra Tierra Ciudadana UPV.

⁷⁷ Red Española de Mujeres en el Sector Pesquero, MAPAMA (2017) *op.cit.*

⁷⁸ Red Española de Mujeres en el Sector Pesquero, MAPAMA, *op.cit.*

Gràfic 4: Piràmide de titularitat de la terra per sexe i edat (estatal, homes esquerra i dones dreta)

Font: Soler C., en "La concentración de tierras en España", a partir del Cens Agrari 2009 (INE).

Taula 5. Nombre d'explotacions de persones físiques segons edat i sexe, al terme municipal de València

		Amb agricultura i ramaderia	Amb agricultura sense ramaderia	Amb ramaderia sense agricultura	Total	
		Nombre d'explotacions per persona física				%
Homes	< 25 anys		2		742	72%
	De 25 a 34 anys		8			
	De 35 a 44 anys	5	65			
	De 45 a 54 anys	1	121			
	De 55 a 64 anys	3	191			
	> 65 anys	5	340	1		
	Total	14	727	1		

Dones	< 25 anys		3		288	28%
	De 25 a 34 anys	1	21			
	De 35 a 44 anys		42			
	De 45 a 54 anys	1	63			
	De 55 a 64 anys		118			
	> 65 anys	1	38			
	Total	3	285			

Font: Elaboració pròpia a partir del cens agrari de 2009.

En el cas de la persona responsable de l'explotació aquesta diferència s'incrementa encara més respecte al cas de la titularitat (taula 6). Mentre que per al cas de la titularitat la xifra se situava en un 28% respecte al total, en el cas de la persona responsable de les explotacions, les dones únicament representen el 15% del total d'explotacions al terme municipal de València.

Taula 6. Explotacions agrícoles segons edat i sexe de les persones titulars i responsables. 2009

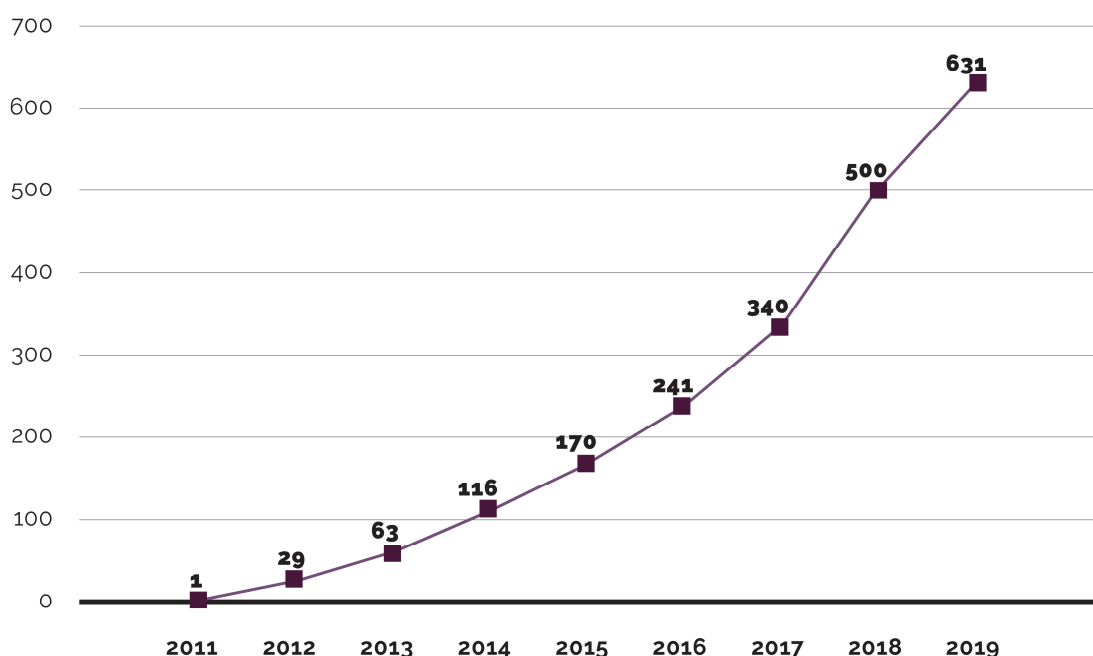
	Total	≤ 34 anys		De 35 a 54 anys		De 55 a 64 anys		> 64 anys	
Titular de l'explotació	1.030	-	-	-	-	-	-	-	-
No persona física	39	-	-	-	-	-	-	-	-
Home	742	10	1,0%	192	18,6%	194	18,8%	346	33,6%
Dona	249	3	0,3%	64	6,2%	64	6,2%	118	11,5%
Responsable de la explotació	1.030	27	2,6%	312	30,3%	277	26,9%	414	40,2%
Home	875	24	2,3%	263	25,5%	233	22,6%	355	34,5%
Dona	155	3	0,3%	49	4,8%	44	4,3%	59	5,7%

Font: Cens Agrari 2009. Instituto Nacional de Estadística.

Pel que fa a la llei de titularitat compartida, *Llei 35/2011 sobre titularitat compartida de les explotacions agràries*, ha tingut més una intenció recaptatòria que no d'equiparació de drets i condicions laborals, ja que la llei busca primordialment augmentar el nombre de persones cotitzants al règim especial de la seguretat social agrària. Malgrat tindre per finalitat teòrica el reconeixement, la promoció i l'afavoriment de la igualtat respecte a la titularitat de les dones als projectes productius i, per tant, respecte a les cotitzacions, amb freqüència, aquelles explotacions que no poden incrementar les despeses continuen desproveïent de drets i invisibilitzant en la dimensió formal el treball de les dones.

En total, des del 2011 únicament s'han inscrit 631 dones de les quasi 300.000 que es calcula que actualment treballen des de la categoria d'"ajuda familiar" en tot l'estat espanyol⁷⁹. En el cas de la Comunitat Valenciana únicament han sigut 12 les explotacions que s'han inscrit al règim de titularitat compartida segons dades del ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.

Gràfic 5. Estat del Registre de Titularitat Compartida a data de 2019

Font: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.

En el cas de l'accés als recursos en el sector pesquer, destaca lluita legal de les dones de la Comunitat de Pescadors del Palmar per la reivindicació dels drets de pertinença i transmissió del redolí. Aquesta lluita va ser clau per al reconeixement de les dones al sector pesquer, però també per al reconeixement social i simbòlic al poble, on aquesta institució té una marcada influència. Situar aquesta qüestió en l'esfera formal -legal- va suposar un important conflicte i divisió social al poble, que va deixar ferides obertes fins avui en dia entre el veïnat⁸⁰. No obstant això, les noves generacions agraeixen el coratge d'aquestes dones, tant per les possibilitats que els dona, com

⁷⁹ Bengoa, A. (14 d'octubre, 2015), "Una ley para la igualdad en el mundo rural que no germina", *El País*

⁸⁰ Vizcaino A. (2008) "La lucha de las mujeres de El Palmar (Albufera de València) por el igual acceso a los recursos" en el *I Congreso Internacional sobre Género, Trabajo y Economía Informal*. Universidad Miguel Hernández de Elche.

per les conseqüències positives que aquesta equiparació de drets té per al relleu generacional, al poder incorporar-se també persones de fora del Palmar a l'ofici, la qual cosa abans no era possible. A pesar del reconeixement legal d'aquests drets, la presència activa actual de dones que ixen a pescar és molt reduïda i ocasional, degut principalment a què l'ofici pateix una manca de relleu i un desplaçament de la importància de l'activitat productiva, fruit dels reptes socials i ambientals a què s'enfronta l'Albufera⁸¹.

Malgrat la importància i rellevància del treball de les dones en les produccions agràries i pesqueres, el treball d'aquestes s'invisibilitza sistemàticament. Les explotacions familiars sovint continuen estructurant-se d'acord amb mb lògiques patriarcals que es manifesten o s'evidencien a l'hora de donar forma a l'accés de les dones a la terra, al capital i/o al crèdit en el sistema alimentari global. Però si les dones llauradores tenen problemes relatius a l'accés a recursos, coneixements i drets, la situació de les treballadores agràries sol ser encara més desfavorable, i el gènere, la classe i la racialització i/o lloc de procedència s'entrecruen i configuren la matriu de vulnerabilitat i desigualtat⁸². Les condicions laborals en què sovint es troben les jornaleres o persones contractades per a l'activitat agrària reforcen la precarietat econòmica i laboral. Actualment els salaris establerts al conveni col·lectiu d'activitats agropecuàries no apleguen al Salari Mínim Interprofessional (SMI). Des dels sindicats de treballadores i treballadors consideren què dels tres convenis autonòmics del sector agrari, el d'activitats agropecuàries és el que més precaritzava i vulnera la situació de les persones treballadores. Els contractes per a aquest sector sovint es gestionen a través d'ETTs que precaritzen encara més aquesta situació.

En definitiva, el sector agrari i pesquer es troben fortament masculinitzats. La mecanització i la menor necessitat de mà d'obra al camp i a la pesca, junt amb el creixement d'altres activitats econòmiques va fer que les dones abandonaren en major mesura aquests sectors. Però les dades invisibilitzen una gran quantitat de feina duta a terme per dones informalment, sovint concebuda com "ajuda familiar". Aquesta invisibilitat i la informalitat que l'acompanya, es tradueixen en falta de drets laborals i dependència econòmica, ja que les feines que no són reconegudes, no cotitzen a la seguretat social. D'aquesta manera les dones realitzen dobles i triples jornades laborals: el treball d'"ajuda" al camp o a la pesca, la criança (en el cas de tindre canalla) i/o feines domèstiques, i en molts casos, una feina remunerada fóra del projecte productiu. En la majoria dels casos, només cotitzen per la feina remunerada externa al projecte productiu, aquelles que la tenen. Aquesta situació també comporta un menor accés als recursos, en el cas del sector agrari, de la tinença de la terra, i del pesquer la pertinença a les confraries i el dret de pesca. La falta de formalitat i reconeixement del treball desenvolupat per les dones a les explotacions agràries i al sector pesquer, així com la falta de drets jurídics, econòmics i socials associats a aquesta situació constitueixen eixos de desigualtat rellevants en els que es fa necessari parar atenció. El cas de les jornaleres o altres treballadores agràries encara és més desfavorable, i la classe, la procedència o la racialització i el gènere structuren les formes d'aquesta precarietat.

4.1.2 Estereotips de gènere

Les treballadores del sector agrari, no són exclusivament les dones llauradores -tal com s'apuntava al punt anterior-, sinó les jornaleres o treballadores agràries temporals -les *temporeres*-, i també les persones tècniques que desenvolupen feines d'assessorament, monitoratge, seguiment, investigació de plagues, cultius i/o condicions agronòmiques en camp. Les

⁸¹ Frontino C. (2019) "Ningú parlarà de la lluita de les pescadores d'El Palmar quan hàgem mort". *Ara.cat*

⁸² Allen, P. i Sachs, C. (2007), "Women amb food chains: th gendered politics of food", *International Journal of Sociology of Food amb Agriculture* - Vol. 15 (1), April

professionals tècniques, treballadores de cooperatives o empreses de subministrament, amb freqüència consideren què han de combatre prejudicis i estereotips de gènere, tant de cara a guanyar-se el respecte dels llauradors com entre els seus propis companys homes.

"El machismo está ahí, vamos, yo ahora en estos momentos, ya no soy la jefa del departamento, tengo un compañero 20 años más joven que yo que está de jefe. Es, por ser hombre ya sabe más que yo, yo soy hija de agricultor, también solo mujeres en mi casa, o sea, que yo sé podar, se ingertar, he ido a echar herbicida, he cogido el tractor, de todo... pero así estamos, es así, no hay igualdad, es mentira" [EG.g]

En situacions com aquestes, diverses dones, professionals tècniques de cooperatives o d'empreses de productes fitosanitaris (tècniques de camp, en definitiva) apunten el tracte desigual que reben per part de llauradors, qui en determinades ocasions les desautoritzen. En molts casos aquestes dones parlen de com han hagut de guanyar-se el respecte dels llauradors o de com han hagut de traslladar-li tractaments o indicacions a companys homes perquè foren ells qui li les compartiren als llauradors. També comenten què aquestes situacions són considerablement més freqüents amb llauradors que no amb llauradores. No en tots els casos és així, però en parlar en aquestes professionals és freqüent que apareguen experiències viscudes en les que el gènere ha sigut una variable significativa. En molts casos expressen com l'experiència i la constància en el treball han permès legitimar-les com a professionals. Això, contrasta significativament amb l'experiència que homes del mateix perfil professional hagen pogut tindre.

L'escassa presència de dones als sectors agrari i pesquer, en comparació al nombre d'homes, d'acord amb mb la informació de les afiliacions agràries (taula 1) té diverses lectures. La xifra d'afiliacions a la Seguretat Social invisibilitza gran quantitat de feines desenvolupades per les dones sense alta a la Seguretat Social. Es tracta d'un treball que ha estat històricament invisibilitzat i supeditat a un segon pla en la mesura en què el treball productiu que duïen a terme les dones s'articulava amb tots els treballs domèstics i de cures necessàries per a poder desenvolupar l'activitat agrària i la vida mateixa. La separació entre un tipus de treball i altres era, i és, difusa⁸³. Totes aquestes feines domèstiques i/o de cures han tingut, i encara tenen, una visió social negativa i un nul reconeixement, en termes d'importància i valor simbòlic i/o econòmic. Per al cas de la pesca, la situació d'invisibilitat, d'informalitat i de falta de reconeixement és semblant.

La societat actual continua insistint en estereotips que associen el treball de cures amb les dones, generant dinàmiques individuals, familiars i socials que reproduïen aquesta qüestió i que resulta complex superar. Algunes d'aquestes dificultats tenen a veure amb l'escàs repartiment de les feines domèstiques i de cures dins de les llars. La incorporació massiva de les dones al món laboral formal no ha anat acompanyada, fins a la data, d'una incorporació massiva d'homes a les feines domèstiques i de cures, i el sistema agroalimentari no és una excepció. Els horaris i les jornades laborals al sector agrari, tant al sector productiu com a la indústria agroalimentària, no tenen en consideració les necessitats vinculades amb la conciliació familiar. Això comporta que en situacions de necessitat especial de cura, bé siga per criança o per tindre altres persones a càrrec, la persona que acaba assumint aquesta feina no remunerada ni valorada socialment, siguen les dones en major mesura que els homes⁸⁴.

"La societat és masclista, per tant, les dones tenim un rol assignat, tenim un rol, el rol de les cures, per tant, vull dir, tu t'encarregues al final, per molt que vulgues trencar eixes barreres i tot, al final si tens fills els cuides, si tens... tot això te fa que siga complicat posar-te en el món perquè tens tantes coses que atendre que eixa és una més. Jo quan vaig estar

⁸³ Fariñas, S., *op. cit.*; Soler Montiel i Pérez Neira, *op. cit.*

⁸⁴ Ezquerria, S. i Mansilla, E., *op. cit.*

treballant en (la cooperativa), la dinàmica que n'hi havia allí era totes les reunions eren a les vuit de la vesprada, totes, quan jo vaig entrar era l'única dona del departament tècnic. Vaig dir 'això què vol dir?, com que a les vuit s'ha de fer una reunió? a les vuit de la vesprà, o la posem a les nou del matí o no sé fan reunions!', a les vuit de la vesprà si tens fills els has de fer la dutxa, els has de dutxar, has de comprar, has de posar llavadores i lo que faça falta. Clar, com tots eren homes, això ho feien les dones. Entonces això ho has de trencar, al final al cap del temps, vaig aconseguir que això es canviara, però que pel fet, vull dir això és esgotador, al final estàs peleant, peleant, peleant..." [EG.g]

"Moltes dones m'han contat que fan malabarismes no? Si s'han tingut que anar a la mar, per exemple, pues jo què sé, pues viure en casa de la mare, de la sogra o de qui siga pa poder estar en ells per lo menos un rato al dia i anar-te'n i deixar-los dormir tranquils, no? O despertar-los a les 4 del matí i portar-los a casa d'un familiar o barbaritats d'eixes no? Però clar, sempre l'estereotipo de "ella és la cuidadora i la tal", això està súperincrustat en el imaginari, no? I per això és lo primer que et diuen: "no, no, és que clar, elles...pues...no és compatible en les seues tasques". Entonses per això no estàn ací anant a la mar" [E.12]

Els horaris laborals dels sectors agrari i pesquer, sumat a la divisió sexual del treball, condicionen la presència/absència d'unes persones i altres i condicionen l'organització familiar, especialment en el cas de famílies amb canalla. Anar a la mar a les 3 h del matí o a regar a les 6 h és difícilment compatible amb donar el desdejuni a la canalla o dur-la a escola. El repartiment de tasques encara es troba fortament travessat pels estereotips i els rols de gènere, on sovint apareixen, a més de les qüestions relacionades amb la cura, altres vinculades amb la força física o la duresa de les tasques, malgrat els avanços tecnològics actuals que faciliten alguns manejos [E.12].

En el cas de projectes agraris que comencen, els coneixements previs de cadascuna de les persones que configuren el projecte i/o la unitat familiar -quan el projecte productiu i la unitat familiar coincideixen-, condiciona en gran manera el repartiment de feines total. No soles es tracta de parar atenció al repartiment de feines domèstiques i/o de cura, sinó d'identificar tots aquells coneixements i pràctiques necessaris per a desenvolupar l'activitat productiva que les persones adultes han de tindre en compte per tal de poder fer un repartiment del conjunt de tasques -en el continu feina-vida-, i no "perpetuar rols". Aquesta identificació resulta clau. Si no totes les persones adultes del projecte poden -poden perquè saben- passar la mula mecànica i/o el tractor o cuinar, les combinacions possibles de repartiment es redueixen. Si totes les persones tenen els coneixements, l'experiència i/o la voluntat per a poder desenvolupar qualsevol de les feines necessàries al conjunt feina-vida, les possibilitats de repartiment del còmput total de feines, augmenta. En aquest cas, el desig d'aprendre i el caràcter processual cobren una importància significativa.

"Ara com jo no la passe (la mula mecànica) pues jo passe més temps amb Gorka, perquè al final tenim eixes diferències, o perquè jo com no sé podar pues venga, puesestic jo en el nano. Però si me quede sempre en el nano al final se perpetuarà un poc eixa... eixa assumpció de tasques i de rols, mentre que si... Jo pense que per a mi és un treball fer eixe pas endavant, i cada vegada conforme vas entrant vas veient que ja... que pots donar a lo millor més... pots fer més incidència en la planificació de cultius o pots donar idees en...no?" [EG.4]

D'altra banda, també són escasses les propostes orientades cap a la democratització de les cures, en les que la responsabilitat de cura pugua ser compartida més enllà de les unitats familiars, per les administracions o altres estructures comunitàries. La cura s'assumeix des de les llars i en cada cas es plantegen unes o altres estratègies per donar-li resposta. En les situacions en què el projecte

productiu i el projecte familiar coincideixen i les dues persones adultes de la unitat familiar tracten de tindre un repartiment equitatiu de la feina i les cures, solen ser altres dones de la família les que assumeixen part de la feina de cures, que els ritmes productius fan inassolibles per a la parella. Ties i iaies assumeixen feines de cura familiar perquè el projecte productiu i la vida siguin compatibles. A les entrevistes trobem, en aquest sentit, la importància i la necessitat de la feina de cures realitzada per les dones a les xarxes familiars.

"I bueno, pues les cures... no sé... principalmente la fan ma mare i ma sogra, del xiquet, en especial, a nosaltres no... bueno, ens estenen rentadores a vegades també i agranen a vegades quan passen per casa i dona un poquet de..." [EG.4]

"Nosaltres som quatre persones donades d'alta formalment (...) i després tenim a dos super iaies, una tia impressionant, que li dediquen moltíssimes hores i que han donat el suport sobretot en la part de les cures, per a que nosaltres puguem treballar tantes hores al dia i...en esta fase, en este moment de la nostra vida, que esperem que no siga aixina tota però...en este moment en el que vivim és així..." [EG.4]

En altres casos no hi ha persones de la família que puguen assumir feines de cures, externes al projecte productiu. En aquest cas és el projecte productiu en si mateix el que es reformula per tal de fer-ho compatible, ja que existeixen fortes limitacions per abordar la cura des de fora de les llars.

La conciliació, cures-projecte productiu, sovint genera frustració que s'explicita a través dels discursos de les persones informants. Els temps i les exigències dels projectes generen conflictes i sentiments oposats que s'articulen en el dilema/debat capital-vida, és a dir, entre tirar els projectes endavant i perdre's parts significatives de les criances.

"El tema de la criança jo tenia... també genera frustració tant a mi com a la meua parella, l'equilibri entre la part de les cures i la part de la dedicació en el projecte productiu. I era... genera moltes vegades frustracions, conflictes, renúncies... M'emocione i tot" [EG.4]

"Dur la criança i compatibilitzar-lo també en tots eixos horaris..." [EG.4]

Una qüestió rellevant quant als discursos de les dones productores és el fet que el reconeixement i la reivindicació de la feina de cures, inclús o especialment quan aquesta és feta per una altra dona de la família, apareix ràpidament als discursos pràcticament des de l'inici de les entrevistes. Aquest fet contrasta amb altres entrevistes desenvolupades amb homes productors, on aquestes qüestions tendeixen a no aparèixer a no ser que es pregunte explícitament per elles. Aquesta diferència es troba relacionada amb la separació entre allò públic, la feina al camp, i allò privat, la família.

El fet que aquestes altres dones puguen participar o no de les feines de cura, especialment d'aquelles feines vinculades amb la criança de la xicalla, pot condicionar -en part almenys- el projecte productiu.

"Nosaltres no tenim iaies de normal. (...) Normalment nosaltres no tenim suport per a tot el tema de les cures, lo més prop que tenim és una tia de Toni que té... ha complit 80 anys ara, és molt major ja la dona, aleshores podem deixar a Llum en ella a lo millor dos horetes una vesprada o una cosa aixina, (...) I algun dia d'eixos solts una cosina de 20 anyets, la Neus, que també quan pot i està pel poble ens tira una mà, i ja està. Llum va a tot, ve als repartiments, ve a... venen a les assemblees, venen a... a tot" [EG.4]

Tant l'activitat agrària com la pesquera, malgrat els canvis esdevinguts en les últimes dècades, continuen necessitant feines i relacions de cures, així com de xarxes de suport, col·laboració i/o afecte que les sostinguen. Al diagnòstic realitzat a partir de les percepcions dels llauradors de l'horta de Campanar-Benimàmet (treball encara inèdit), dins del projecte Mans a l'Horta impulsat per la regidoria d'Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta, l'equip tècnic encarregat d'eixa zona, va abordar qüestions vinculades amb les relacions que s'estableixen més enllà del camp. Relacions, que a més, esdevenen en un context de forta incertesa -fonamentalment incertesa econòmica- i atomització tant de les relacions com del treball. El pare jubilat que passa el tractor quan fills i filles no poden, la dona i/o la mare que venen a la porta de casa, o la parella que no participa de les feines al camp però aporta, a l'economia familiar, un sou fixe tots els mesos, són algunes de les qüestions que amb més freqüència citaven. En aquest treball s'apunta com la percepció que els llauradors tenen d'aquestes relacions o pràctiques varien depenent de les construccions identitàries de cadascú. En molts casos, en la majoria encara que no en tots, apareix el reconeixement sobre la importància de la xarxa i les dificultats que molts llauradors tindrien per a poder dur la feina i la vida endavant sense totes les feines i les pràctiques que la xarxa assumeix. Tindre un salari estable en la unitat familiar permet assumir determinats riscos, el suport afectiu-emocional resulta clau per fer enfront de la incertesa econòmica, l'organització i la gestió, la cura de la canalla... són feines que els llauradors més joves identifiquen i reconeixen que no estan assumint en primer lloc⁸⁵.

En el cas de les dones llauradores entrevistades també apareix la valoració, no soles del suport en les feines al camp, domèstiques i/o de cura dutes a terme per l'altra persona adulta de la unitat familiar, sinó que també apareix la valoració per la comprensió cap als horaris, els ritmes i la forma de vida en el seu conjunt.

"La meua parella pues...home, sobretot me recolza fent el sopar, canviar-li la terra als gats, no exigint que arribe a hora...a un hora puntual a casa (es riu), per a que tinguem vida de parella. I venint-se a treballar en mi els diumenges a la Patacona" [EG.4]

A més de les xarxes de suport socioafectiu també hi apareixen pràctiques de cooperació i col·laboració, tant entre llauradores i llauradors com al sector pesquer. Aquestes poden anar des de regar-li el camp o passar-li el tractor a la veïna o veí, fins a vendre-li producte a una altra llauradora.

"Ara estic anant jo al mercat dels diumenges i porte el seu gènere" [EG.4]

Les xicotetes explotacions i/o projectes, siguen agraris o pesquers presenten reptes importants quant a la seua supervivència, en especial aquells que per les seues dimensions o idiosincràsia no són competitius al mercat global. La diversificació d'activitats apareix com una reivindicació dels diferents sectors, especialment per part de les dones. Apareixen propostes col·lectives, com ara els obradors col·lectius, de nou tant en el cas de la pesca com del sector agrari, i la inserció en canals de compra pública, com a estratègies de comercialització i de proximitat [E.12] [EG.4].

Malgrat els canvis esdevinguts les pràctiques de cooperació en els últims temps, i la creixent individualització, hi ha pràctiques que perduren, de manera quasi automàtica, i altres que apareixen de noves. Totes elles responen a la necessitat de donar-se suport unes a altres per fer front les dificultats de les feines.

⁸⁵ Benlloch, L. Herrero, A. i Mireia, L., *op cit*.

En el cas, especialment, de les propostes productives vinculades amb l'agroecologia, al llarg de les entrevistes els discursos apunten la relació i el vincle estret entre el tipus de producció i el tipus d'alimentació i les dificultats associades en cada cas. Sovint els estudis vinculats al sistema agroalimentari estudien per separat les qüestions relatives a la producció i aquelles relacionades amb el consum, malgrat l'estreta relació que hi ha entre les dues qüestions⁸⁶. Les persones productores insisteixen en aquest vincle, respecte als hàbits de consum i les formes de vida de les persones consumidores i com això consideren què intervé en el conjunt del sistema.

"les persones que també volen alimentar-se de lo que nosaltres produïm també necessiten tindre temps pa cuinar, pa anar a comprar-lo... perquè tampoc jo tinc que estar ahí 24 hores esperant a que... o... i busquem mil fórmules pa adaptar-nos a... o sea, jo estic reinventant i donant-li voltes tot el dia a fórmules per a poder ser accessible a persones que no tenen temps d'anar al mercat municipal" [EG.4]

En definitiva, les actituds masculines i els rols de gènere convencionals travessen el conjunt del sector productiu. Les dones tècniques agràries pateixen amb major freqüència que els homes de la mateixa categoria actituds de desautorització i/o falta de valoració per la feina desenvolupada. L'assignació dels rols de cura a les dones sumat als horaris dels projectes productius reforcen o contribueixen a perpetuar la divisió sexual del treball i amb això els estereotips i rols de gènere. La cura continua sent assumida majoritàriament per dones. Les dificultats per conciliar el projecte productiu i la vida genera frustracions i conflictes en les unitats familiars que les dones del sector agrari senten i/o expliciten en major mesura que els homes d'aquest sector. El reconeixement de les diferents xarxes de suport socioafectiu, dins i fora de les llars, i de les estratègies de col·laboració entre productores i productors, resulta clau per fer enfront de les dificultats i desigualtats actuals. Així mateix, els estils de vida, la precarietat laboral i de temps de la població en general, condicionen les formes de consum i això té un impacte i/o relació directa en les productores entrevistades.

4.1.3 La divisió sexual del treball en la distribució

La divisió sexual del treball també caracteritza els processos de processament i la fabricació d'aliments a la indústria alimentària. Les cadenes de productes alimentaris, especialment en horticultura, depenen en gran manera de la feina de dones als centres de processament i empaque, i sovint es tracta de feines desfavorides⁸⁷. Encara així, a la indústria alimentària la presència de dones també és menor que la d'homes, segons l'Informe d'afiliacions agràries mitges a la Seguretat Social de la Conselleria d'Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica de 2019. En aquest sector el 44,4% de les afiliacions correspon a dones, per davall del 55,6% de les afiliacions corresponents a homes. Les dades respecte a aquesta desigualtat són menors que per al cas del sector agrari on véiem que el 78% de les afiliacions a la seguretat social són homes i només el 22% són dones. Respecte al total del complex agroalimentari les dones representen el 30% de les treballadores que cotitzen a la Seguretat Social, mentre que els homes representen un 70%. Del total de dones que figuren a la Seguretat Social l'any 2019 (34.637 dones), 53,3% treballaven a la indústria alimentària (18.445 dones) i el 46,7% (16.192 dones) al sector primari. En el cas dels homes aquestes dades es situen en un 28,6% (23.109 homes) que treballa en la indústria alimentària enfront del 71,4% (57.794 homes) que treballa al sector agrari. La situació de desigualtat a la indústria alimentària a la Comunitat Valenciana és menor que a l'Estat

⁸⁶ Allen, P. i Sachs, C., *op.cit.*

⁸⁷ *ibid.*

Espanyol, on aquest percentatge se situa en un 36,3% de dones enfront de 63,7% d'homes, mentre que la del sector agrari és major (taula 7).

Taula 7: Persones afiliades a la Seguretat Social en la Comunitat Valenciana i l'estat espanyol per sexes (2018-2019)

COMUNITAT VALENCIANA				ESPANYA			
	2018	2019		% Variació entre 2018- 2019	2018	2019	% Variació entre 2018- 2019
COMPLEX AGROALI- MENTARI	115.722	115.540		-0,2	1.572.613	1.574.285	0,1
HOMES	81.771	80.903	70%	-1,1	993.911	993.797	63,1%
DONES	33.951	34.637	30%	2,0	578.702	580.488	36,9%
SECTOR AGRARI	75.029	73.986	64%	-1,4	1.143.668	1.135.427	72,1%
HOMES	58.858	57.794	78%	-1,8	728.010	723.378	63,7%
DONES	16.171	16.192	22%	0,1	415.659	412.049	36,3%
INDÚSTRIA ALIMEN- TÀRIA	40.693	41.554	36%	2,1	428.945	438.858	27,9%
HOMES	22.913	23.109	55,6%	0,9	265.901	270.419	61,6%
DONES	17.780	18.445	44,4%	3,7	163.044	168.439	38,4%

Font: elaboració pròpia a partir de dades de la Conselleria d'Economia, Sectors Productius, Comerç i Treball i la Conselleria d'Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica.

A més de la menor presència de dones al conjunt del sistema agroalimentari en general, i a la indústria alimentària en particular, es dona -una vegada més-, dins d'aquesta indústria, una divisió sexual del treball. En el cas dels magatzems vinculats a la indústria agroalimentària la major part de les dones treballen d'encaixadores mentre que la major part dels homes ho fan de *carretillers* (carretoners). Aquesta divisió sexual del treball perpetua la bretxa salarial entre homes i dones.

Malgrat que des dels sindicats de treballadors i treballadores insisteixen què els convenis laborals relacionats amb la indústria agroalimentària, i especialment els magatzems agropecuaris, tracten de revertir la divisió sexual d'activitats que tenen lloc en aquest sector, aquesta divisió encara es manté de manera important. Les ofertes de feina publicades en diferents plataformes públiques i privades reforcen aquesta divisió sexual per activitats.

Aquesta divisió sexual dins de la indústria agroalimentària també té conseqüències sobre la salut de les dones. Segons un estudi de l'Institut de Seguretat i Salut Laboral de la Regió de Múrcia sobre malalties professionals múscul-esquelètiques i accidents per sobreesforç, la major part dels accidents registrats en aquest sentit, es corresponen a llocs de treball en els que existeix una elevada càrrega física per manipulació manual de càrregues, postures forçades i moviments repetitius. En aquest sentit els casos de sinistralitat entre encaixadores de fruita i verdura foren molt més significatius (11%) que en el cas dels *carretillers* (1,5%)⁸⁸.

Des d'una perspectiva interseccional seria important analitzar les dades vinculades a la indústria agroalimentària en relació amb les diversitats culturals i d'origen què trobem dins del sector i la relació amb la distribució per activitats. Amb freqüència les ETTs utilitzen les condicions de vulnerabilitat, precarietat i forta necessitat econòmica de les persones migrants per empitjorar les condicions laborals, precaritzant encara més el sector i aquells col·lectius més vulnerables.

Malgrat l'abast i la complexitat del sector de distribució i les diferents especificitats, a través del subsector vinculat a l'exportació de fruita i verdura i especialment al sector cítricol podem abordar algunes de les qüestions centrals per a aquest treball. Es tracta d'una de les activitats amb més presència dins de l'àmbit de la distribució alimentària valenciana i on més es visibilitza la divisió sexual del treball, així com algunes situacions d'explotació i/o irregularitats. Com moltes de les baules del sistema agroalimentari, aquesta qüestió excedeix les competències municipals, administrativament i territorialment. Encara així, l'anàlisi de les desigualtats en aquest àmbit pot donar claus en les quals incidir per transformar-les.

Les feines vinculades a la selecció i encaix dels cítrics han sigut una tasca històricament feminitzada, mentre que les feines relacionades amb la conducció del carretó, han patit el procés contrari, configurant-se com feines masculinitzades. Aquesta diferenciació per sexes no es corresponen en igualtat de salaris (taula 8). Encara que la diferència entre uns i altres no és excessivament significativa, el salari corresponent a la feina de conducció de carretons - desenvolupada per homes- és major que les feines d'encaixar i triar -desenvolupades per dones-. Aquest fet perpetua la bretxa salarial entre homes i dones i genera un vincle entre els motius econòmics de rendibilitat del cost de mà d'obra i les causes que reproduïxen i/o reforcen aquesta divisió sexual del treball i la bretxa salarial que l'acompanya⁸⁹.

⁸⁸ Lara Guillém, B., Martínez García, A., Alarcón Henarejos, P. (2017), "Seguimiento y análisis de la investigación de enfermedades profesionales músculo-esqueléticas y accidentes por sobre esfuerzo", Instituto de Seguridad y Salud Laboral, Servicio de Higiene Industrial y Salud Laboral, Área de Ergonomía y Psicología, Región de Murcia.

⁸⁹ Domingo, C. (1993) "El trabajo de las mujeres en el sistema cítricol valenciano". Quaderns de geografia 53 (pg.85-109)

Taula 8: Taula salarial 2018-2019, conveni col·lectiu de manipulats i envasats de cítrics Grup III (València, Castelló i Alacant)

CATEGORIES	SALARI HORA		HORES EXTRA ESTRUCTURALS 10% (Dilluns a dissabte fins les 14:30)		HORES EXTRA 20% (Dissabte vesprada, diumenge i festius)	
	BRUT	NET	BRUT	NET	BRUT	NET
ENCARREGAT/DA GENERAL	8,66 €	8,11 €	9,53 €	8,92 €	10,39 €	9,73 €
ENCARREGAT/DA SECCIÓ	8,30 €	7,77 €	9,13 €	8,55 €	9,96 €	9,33 €
CARPINTER/A, CONDUCTOR/A CARRETILLA I SIMILARS	8,22 €	7,70 €	9,04 €	8,47 €	9,86 €	9,23 €
CABASSEJADOR/A I PEÓ	8,16 €	7,64 €	8,98 €	8,41 €	9,79 €	9,17 €
ENCAIXADOR/A TRIADOR/A	8,16 €	7,64 €	8,98 €	8,41 €	9,79 €	9,17 €
ENCAIXADOR/A SENSE EXPERIÈNCIA	7,36 €	6,89 €	8,10 €	7,59 €	8,83 €	8,27 €

Font: CCOO indústria.

En el cas de la indústria alimentària i la distribució, a més, les ofertes de treball reforcen els rols i els estereotips que articulen la divisió sexual del treball en aquesta indústria. Per al cas dels magatzems de fruita les ofertes indiquen el gènere desitjat en relació amb les feines de *carretillers* -homes- i encaixadores -dones-. Aquesta diferència la trobem tant en buscadors genèrics d'internet -com ara infojobs, milanuncios, etc.- com a les webs d'alguns ajuntaments.

El treball en els magatzems de cítrics, a més comporta condicions específiques vinculades a la temporalitat de la collita que condicionen també les condicions laborals als magatzems. Es tracta de campanyes intensives en què l'exigència de flexibilitat i disponibilitat apareixen com qüestions intrínseques de la feina, i en les que les jornades poden arribar a ser de 10-12 hores al dia en temporada alta. Dins de la temporada, a més, es poden donar pics de més i menys feina, qüestió que genera incertesa i precarietat sobre les contractacions.

En aquest sector existeixen dues figures de contractació, la de personal eventuals i la de personal fixe- discontinu. Les contractacions es fan per ordre de *cridadament*, és a dir, segons antiguitat del personal fixe-discontinuu i quan aquest ja ha sigut contractat s'augmenta amb personal eventual. Com que els mesos de contracte i, per tant, de cotització a la seguretat social depenen de la temporada, la majoria de les persones han de buscar diverses estratègies per completar les rendes i/o les cotitzacions. En molts casos pot ser amb prestacions per desocupació i en altres amb feines

complementàries. En aquestes situacions l'organització domèstica queda supeditada als pics de les campanyes⁹⁰.

Malgrat quedar arreplegat en els convenis el dret a baixes laborals, aquest és un dels punts més conflictius i amb freqüència invisibilitzat. En aquest sentit falta informació sobre baixes en general i sobre baixes de maternitat i paternitat als mesos de campanyes en particular. En el cas del personal eventual, resulta difícil demostrar si existeix o no una relació entre embarassos i no contractacions, ja que no hi ha obligació de contractació -les empreses poden cridar o no als eventuals que consideren hagen treballat amb anterioritat o no- ni informació al respecte.

Aquests fets s'accentuen en els últims anys amb l'augment de contractes a través ETTs. Segons un informe de CCOO de l'any 2014, en eixe any el 84% dels contractes agrícoles es van realitzar mitjançant una ETT⁹¹. Les ETTs, en el context i conjuntura actual, imposen pitjors condicions a les persones més vulnerables econòmicament i socialment, com ara les persones migrants que necessiten regularitzar la seua situació. L'externalització de les contractacions a ETTs dificulta el control i la supervisió del compliment dels convenis col·lectius per part de les administracions i/o sindicats.

A més, la reforma laboral de 2012 ha comportat un augment de la precarització del sector al possibilitar a les empreses despenjar-se dels convenis col·lectius a través de convenis d'empresa. Aquesta última reforma laboral va introduir la possibilitat que les empreses desenvoluparen convenis d'empresa propis, els quals podem proposar condicions laborals pitjor que les recollides al conveni col·lectiu. En el cas de les empreses que han elaborat els seus propis convenis aquests suposen una baixada del salari al voltant del 25-35% respecte a les taules salarials corresponents al conveni col·lectiu. Segons dades de CCOO els convenis d'empresa prevalen els salaris a destall i/o reduccions importants de la base i l'eliminació dels complements o pluses, com ara els desplaçaments o el plus salarial del treball en caps de setmana o festius. En alguns casos les baixades salarials establertes pels convenis d'empresa situen els salaris un 30% per baix del Salari Mínim Professional. En altres, les modificacions del conveni afecten també a l'ordre de cridament, passant del cridament per antiguitat al cridament per productivitat. Aquest últim punt precaritza especialment les dones més grans [EG.8].

En síntesi, en la indústria alimentària la presència de dones també és menor que la d'homes, encara que aquesta diferència és menor que la que es dona al sector productiu. Dins d'aquesta indústria es produeix una divisió sexual del treball que va acompanyada d'una diferència salarial. S'assigna a les dones els treballs d'encaixadores, en major grau, i als homes, els de *carretillers*, pagant més per aquests últims que pels primers. La temporalitat del treball i les jornades intensives contribueixen a generar unes condicions laborals més precàries que, sovint, empitjoren a mesura que augmenten les contractacions mitjançant les ETTs. La reforma laboral de 2012 també va comportar un empitjorament de les condicions laborals, en permetre a les empreses realitzar els seus propis convenis d'empresa en pitjors condicions que les establertes als convenis col·lectius, generalment amb salaris més baixos. Tant les ETTs com les empreses que estableixen aquestes condicions, s'aprofiten de les situacions de vulnerabilitat, social i econòmica, de les persones, especialment de les persones migrants que han de regularitzar la seua situació. Aquestes són algunes de les qüestions primordials a través de les que s'estructuren els eixos de desigualtat en funció del gènere, però també de la classe, l'edat i/o la procedència.

⁹⁰ *Ibid.*

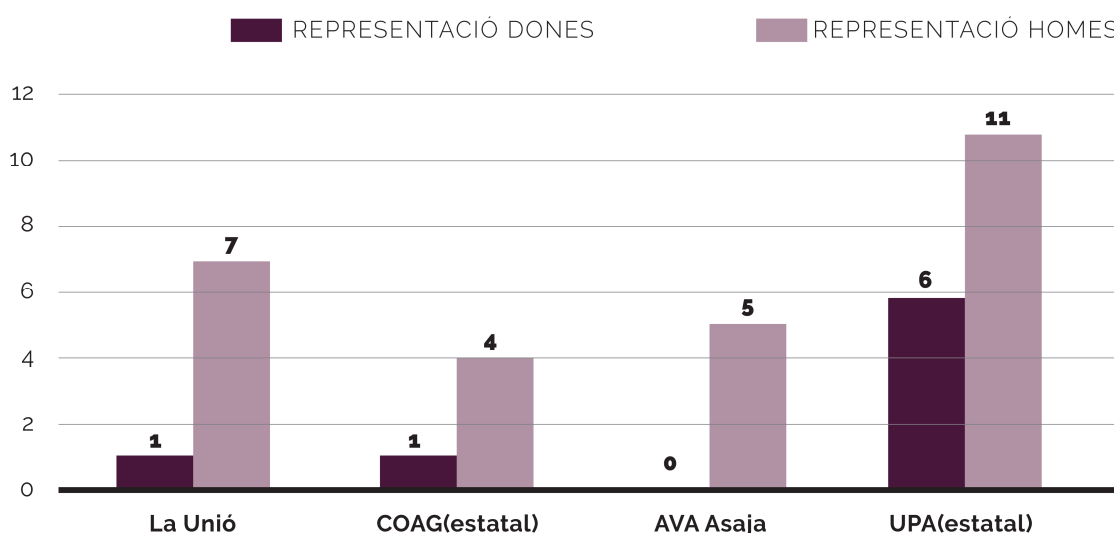
⁹¹ CCOO PV (24 de novembre, 2014) "CCOO plantea una huelga en la recolección de cítricos ante la "indecente" propuesta de convenio" CCOO PV
CCOO PV (28 de novembre, 2014) "CCOO no firma el convenio de recolección de cítricos" CCOO PV

Aquest apartat aporta algunes pinzellades sobre la caracterització actual de la indústria agroalimentària, però seria necessari un estudi en major profunditat d'aquest sector que parara atenció a l'amplitud i diversitat de la indústria alimentària, les especificitats de les diferents subindústries que la configuren, com ara la carn, els productes elaborats i/o transformats, les centrals logístiques dels grans supermercats, etc.

4.1.4 Qüestions sobre representació

La masculinització del sector agrari comporta també desigualtats quant a participació i presa de decisions entre homes i dones que s'evidencien al llarg de les diferents estructures de gestió, decisió i representació. No hi ha dones Síndiques de comunitats de regants, i per tant cap dona participa del Tribunal de les Aigües. A les comunitats de regants hi ha dones comuneres, bé aquelles que són llauradores professionals o a temps parcial, bé aquelles que mantenen les terres i l'aigua al seu nom encara que no siguin elles les responsables de l'explotació ni qui les treballa, però als òrgans de representació de les comunitats de regants no participa actualment cap dona. De la mateixa manera, encara que les dones formen part de les organitzacions agràries, el grau de participació de les dones en llocs de representació és significativament menor que el dels homes (gràfic 6), de fet no participa cap dona en les presidències o secretaries generals de les organitzacions en territori valencià. El cas de les comunitats de pesca o la Junta de Desaigüe són altres exemples en aquest sentit. La Junta de Síndics del Consell Agrari Municipal (CAM) o el mateix Consell Alimentari Municipal (CALM), malgrat ser espais de consulta i participació municipals, també reproduïxen aquesta situació. En el cas del CAM del total de les 25 entitats representades, només participa una dona. Al CALM de les 41 entitats totals representades, un 34,1% de les persones participants com a representants titulars són dones, dada que contrasta en el 63,4% d'homes que hi participen. Aquest percentatge puja lleugerament en els càrrecs de representació suplent, sent el 43,9% dones i el 53,7% homes⁹².

Gràfic 6. Representació d'homes i dones en càrrecs de representació als diferents sindicats agraris

Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades per les organitzacions (2020)

⁹² Percentatges calculats a partir dels llistats de representació del CALM publicats a la pàgina web del Consell Agrari Municipal. Per a la comptabilització s'ha tingut en compte la falta d'un lloc de representació per designar.

Pel que fa a les cooperatives -la majoria fora del terme i l'àmbit municipal-, encara és molt inferior el nombre de dones respecte a homes que formen part de les Juntes Rectores d'aquestes. A diferència de les comunitats de regants, en el cas de les cooperatives, algunes Juntes Rectores estan començant a incorporar les primeres dones a les seues estructures. Es tracta d'un procés recent en la majoria dels casos, que encara no reverteix la situació de desigualtat però que cal tenir en compte i potenciar. La situació entre unes cooperatives i altres és molt diferent, mentre que la cooperativa de Pego va ser pionera en l'àmbit estatal treballant a favor de la igualtat, moltes altres cooperatives acaben d'incorporar a les seues Juntes Rectores una dona per primera vegada en la història de la cooperativa. En molts casos les dones que formen part d'aquestes estructures consideren que l'accés resulta difícil per a moltes d'elles perquè sovint trobem reticències per part dels homes per a poder compartir aquests espais de poder i representació. Consideren que la menor presència de dones al camp i la invisibilitat de les que estan, així com la falta de reconeixement agreugen aquesta desigualtat.

"La situación que tengo con los miembros del consejo rector cada día es más tensa porque como antes he comentado cuando entré me veían como una novedad, 'a ver esta que viene a hacer aquí, se cansará', porque incluso en los bares lo decían, 'esta enseguida se va a ir'. Ahora ya se han dado cuenta que estoy tres años allí y que no me canso y que les planto cara. Entonces ya se han puesto más duros, ya me controlan, en las juntas es un poco insoportable porque es que miran hasta lo que escribo (...) y yo aguanto y aguanto y aguanto porque digo 'no vais a poder conmigo, yo voy a quedarme aquí hasta que yo quiera'" [EG.g]

El fet de ser la primera dona que participa en aquests òrgans comporta dificultats. Comporta en moltes ocasions, sacsejar les lògiques de poder i privilegi i compartir-les amb altres formes de pensar i de voler fer. Comporta assumir la feina desenvolupada històricament per les dones i invisibilitzada sistemàticament. Aquesta situació contrasta en la de les cooperatives que ja han desenvolupat un recorregut en termes d'igualtat i que treballen explícitament en aquest sentit.

"L'anterior directora també era dona, entonces tinc el camí més fàcil perquè no vaig a substituir a cap home, entonces la mentalitat dels socis, pues, i dels meus companyers, tota la vida he treballat en els mateixos (...). En el consell rector mosatros tenim 4 dones, vull dir-te... (...) Tenim un conveni també en el ministeri per ampliar una dona més, vull dir-te no... jo no veig tan difícil perquè també ho tinc molt més fàcil per l'anterior camí que la meua jefa va obrir" [EG.g]

Els precedents juguen a favor tant d'assolir condicions igualitàries com d'identificar els elements en els quals encara cal treballar per assolir aquestes condicions. La feina desenvolupada per altres dones i reconeguda pel conjunt de la cooperativa, fa el present de les dones que hi treballen actualment més amable. Mentre que les dones de moltes cooperatives consideren que "és agotador" [EG.g] i tenen un sentiment de lluita constant, aquelles en les que el treball per la igualtat té un recorregut més llarg, asseguren tindre el camí més fàcil. En molts casos s'identifica el procés de canvi però es considera encara molt insuficient.

"Yo vivo directamente el campo, sé podar, he apredido a podar, con los cursos que hace la federación y los que hacen allí, que también me toman un poco a... 'uy, esta, ¿cómo podará?, ¿cómo no se qué?', luego, después les oigo que dicen 'ah, pues no lo ha hecho tan mal, para ser una mujer no lo ha hecho tan mal'. En fin la situación, yo creo que es difícil, aunque hemos avanzado mucho, por lo menos en lo que respecta a mi pueblo estamos a años luz de lo que yo creo a lo que debemos aspirar" [EG.g]

Els estereotips, els horaris de les assemblees i les dificultats per conciliar, o la forta masculinització dels espais i l'elevada edat de les persones participants, apareixen novament. En altres casos, les actituds masclistes, l'escassa presència d'altres dones de referència i/o suport i l'(auto)desvalorització personal generalitzada cap a les dones, també són factors que desmotiven la participació en aquests espais. En els Consells Rectors, als llocs de responsabilitat, la presència de dones és pràcticament testimonial. Les dones, malgrat la menor presència, superen en estudis superiors als homes i encara així solen ser ells qui promocionen laboralment i/o qui ocupen els llocs de representació⁹³.

Al sector pesquer les dificultats esmentades per a la participació i representació en les confraries de pescadors són semblants. A penes hi ha dones en els llocs de decisió i poder, en els comitès executius trobem només un 3 % de dones. Encara que les dones tinguen dret a veu i vot en els espais de representació per ser ames d'embarcació (com els seus homes en cas que la barca estiga en règim de comunitat de béns), normalment són els homes els que participen d'aquests espais. Açò ens dóna una idea de quina és l'aportació oficial de les dones pel que fa a la presa de decisions en la gestió de les comunitats pesqueres d'aquesta zona; i qüestiona que les dones se senten realment representades en les confraries⁹⁴.

El paper de l'autoorganització i associacionisme femení ha sigut essencial per al reconeixement i visibilitat de les aportacions de les dones als diferents sectors. També per a reclamar drets i necessitats bàsiques⁹⁵, a través de l'apoderament col·lectiu, com va ser el cas, ja nomenat, de la lluita de les dones del Palmar. El treball que està fent-se des de les cooperatives valencianes també va en la línia de generar espais propis en els quals compartir experiències, formes de fer, coneixements i estratègies. En altres territoris, les organitzacions agràries porten un recorregut important en qüestions d'igualtat, de drets, de reconeixement i d'accés a recursos, com en el cas del Sindicato Labrego Galego.

En definitiva, el menor nombre de dones que es dediquen a l'activitat agrària i pesquera, la invisibilitat històrica d'aquestes així com els rols de gènere convencionals juguen un paper central en la configuració de les desigualtats del sector. Aquesta masculinització comporta també desigualtats quant a la participació en les diferents estructures de gestió, decisió i representació. Les comunitats de regants, les organitzacions i cooperatives agràries o les confraries de pesca, malgrat tindre sòcies i/o comuneres, pràcticament no contenen dones en els òrgans de representació. Els estereotips de gènere, els horaris i les dificultats que aquests suposen per a poder conciliar amb la vida personal i/o familiar, així com la falta de valorització de les dones al sector, estructuren i acreixen aquesta situació desigual. L'associacionisme entre dones d'aquests sectors, i la generació d'espais propis de reflexió, intercanvi i aprenentatge tenen un paper clau en el procés d'apoderament i de reconeixement i visibilitat de les dones al sector, així com per a la reivindicació de drets.

4.2 / L'alimentació

L'alimentació constitueix un dels actes bàsics i necessaris per a la vida, tant que sovint malgrat les intermediacions culturals que tenen lloc en el fet d'alimentar-nos, aquesta es concep com un acte

⁹³ Carretero, M.J. i Avello, G. (2011), "La participación de las mujeres en las cooperativas agrarias. Estudio de diagnóstico y análisis acerca de las barreras para la participación de las mujeres en los órganos de gestión de las cooperativas del sector agroalimentario", *Proyecto Integra*, Cooperativas Agro-alimentarias de España.

⁹⁴ Mascarell, Y., *op.cit.*

⁹⁵ Red Española de Mujeres en el Sector Pesquero, MAPAMA, *op.cit.*

naturalitzat. En les formes de resoldre aquest acte s'entrecreuen dimensions culturals, econòmiques i polítiques que determinen en gran manera les possibilitats de l'acte en si. Tot allò vinculat amb l'alimentació està travessat per la classe, el gènere, l'edat, la raça/ètnia... Qui i com s'encarrega de cadascuna de les feines necessàries per a d'alimentar-nos, com percebem que és la nostra alimentació, quines lògiques s'entrecreuen a l'hora de definir les nostres decisions respecte a l'alimentació, on i com ens abastim, quins criteris intervenen i quines estratègies individuals, familiars i/o col·lectives es desenvolupen per tal d'aconseguir aquesta alimentació... són qüestions claus per entendre l'alimentació i les desigualtats alimentàries actuals, així com per abordar alguns dels canvis socioculturals, econòmics i polítics vinculats al sistema agroalimentari i en les pràctiques alimentàries.

En aquest apartat abordem l'anàlisi de les pràctiques, els discursos i les experiències de les persones informants que amb generositat han participat en aquest treball. Tal com s'apuntava a l'apartat de metodologia, malgrat la intenció d'obtindre a través de les entrevistes i grups de discussió, la complexitat i diversitat de situacions socioalimentàries del terme municipal de València, això s'ha aconseguit parcialment. En primer lloc, els discursos vinculats a la preocupació alimentària tenen protagonisme respecte a la despreocupació. Això es deu d'una banda a què hi ha hagut una tendència a la participació major per part de les persones que tenien un interès previ pel tema alimentari; d'altra a l'abast actual dels discursos de l'alimentació saludable i la incorporació en els discursos i pràctiques quotidians de molta gent. En segon lloc, els sectors més vulnerables de població no apareixen en aquest treball. Les qüestions relatives a aquests sectors queden recollides en el diagnòstic de dret a l'alimentació impulsat i coordinat per Serveis Socials de l'ajuntament de València. Malgrat el risc de no abordar la complexitat de la interseccionalitat vinculada a l'alimentació en el seu conjunt, la decisió de treballar en dos projectes diferents ha estat causada per l'amplitud i complexitat del fet alimentari. Amb aquest plantejament es pretén poder aportar major profunditat a les diferents qüestions relacionades amb l'alimentació.

4.2.1 Percepcions i conceptualitzacions al voltant de l'alimentació saludable i/o sostenible

Les representacions socials sobre l'alimentació, els aliments i els processos de salut/malaltia en el context actual d'industrialització alimentària i medicalització creixent, tenen un vincle important amb el discurs mèdic-nutricional. Aquest discurs emfatitza la categorització dels aliments en saludables o no saludables en funció, fonamentalment, de les quantitats de nutrients. Però els aliments no són soles la seua composició nutricional, són també les seues significacions, les quals configuren el fet alimentari i tenen efectes simbòlics i materials, individuals i socials⁹⁶.

Els mitjans de comunicació i les xarxes socials difonen els discursos de l'alimentació saludable des de la perspectiva mèdica-nutricional, contribuint de manera rellevant a la generació de percepcions i representacions hegemòniques al voltant de l'alimentació saludable. La regularitat i la freqüència en què aquests missatges apareixen als mitjans d'uns temps ací, és significativa. Apareixen a través d'articles, notícies i/o programes sobre cuina o remeis casolans, debats sobre la salut i la innocuïtat o no dels aliments i les seues repercussions ambientals o sobre el nostre cos⁹⁷.

⁹⁶ Demonte, F.V. (2017), "Comer para vivir ¿mejor? Análisis de las representaciones sociales sobre la alimentación y su vinculación con la salud/enfermedad en la prensa gráfica argentina (2009-2014)", *Estudios sobre el Mensaje Periodístico*, 23(2): 1071-1087

⁹⁷ Contreras, J. i Gracia Arnáiz, M., *op cit.*

El discurs mèdic-mediàtic al voltant de l'alimentació saludable, sovint emfatitza la responsabilitat individual en l'elecció dels aliments -nutricionalment parlant- i obvia el paper del processament industrial dels aliments i el seu impacte sobre l'alimentació, així com el rol de la indústria alimentària en la promoció o no de pràctiques alimentàries saludables⁹⁸.

Al mateix temps, a l'estat espanyol els discursos públics relacionats amb l'alimentació són alarmants. Alarmants pel consum desproporcionat de determinats nutrients i la dubtosa qualitat de molts aliments; alarmants per la desestructuració, individualització i industrialització -en relació amb l'increment del menjar ràpid o menjar porqueria- de les pràctiques alimentàries; alarmants per la incertesa, el desconeixement i increment de nombroses malalties com les cardiovasculars, la diabetis, l'obesitat, anorèxia, la bulímia, l'ortorèxia o la vigorèxia⁹⁹.

L'Enquesta Nacional de Salut (ENS) mostra que els problemes actuals de malnutrició estan associats a l'excés de menjar i no a la falta d'aquest. L'augment de l'obesitat en els últims anys es troba íntima i significativament relacionada amb la classe socioeconòmica, sent les classes més baixes les més afectades per aquest problema. De fet, la variació dels percentatges de persones obesas és invers segons la classe, en les classes més baixes augmenta l'obesitat mentre es redueix en la resta (segons les dades de l'ENS de 2017 per a la classe I el percentatge se situava en un 9% mentre que per a la classe VI en un 22%)¹⁰⁰. Els discursos mèdic-nutricionals sovint no atenen a les desigualtats alimentàries, ni a les causes estructurals que les generen.

Com a resultat de la interacció i assimilació -o no- entre el discurs mèdic-mediàtic-nutricional i les diferents lògiques individuals i col·lectives, apareixen quatre qüestions centrals: **en primer lloc, els discursos hegemònics sobre l'alimentació saludable, centrats en les dimensions estètiques, les dimensions de salut i/o benestar i aquelles vinculades amb l'esport; en segon lloc, els discursos crítics que incorporen la dimensió política i/o territorial de l'alimentació, així com la procedència i/o processament dels aliments; en tercer lloc, les discrepàncies i/o contradiccions entre els discursos teòrics sobre l'alimentació saludable "ideal" i allò que les persones fan; per últim, les relacions/responsabilitats que, en cada cas, articulen l'alimentació dins de les llars i el vincle en les expectatives i/o exigències pròpies i alienes quant a l'alimentació.**

Al llarg del treball de camp els discursos al voltant de l'alimentació recorren aquestes quatre qüestions i transiten amb freqüència entre els discursos mèdic-nutricionals de l'alimentació -allò que ens diuen tècnicament que caracteritza l'alimentació saludable- i allò que es fa, condicionat per les possibilitats econòmiques, temporals... Allò que es fa depèn de la incorporació del discurs mediàtic però també del grau d'interès per l'alimentació saludable, de les fonts d'informació a les que es té accés, del temps, de l'edat o del moment i l'estil de vida, de la configuració de la unitat familiar, de la capacitat econòmica, etc.

"Para mí las variables (de mi alimentación) son el tiempo, (...) es la salud y la tercera para mí es el sentirme bien. (...) Yo me enfoco en esa vía, en que todo me siente bien y también por mi estilo de vida de aquí para allá (...), entonces (busco) como que la alimentación me dé energía y me mantenga, y bueno, tengo mis pautas, serán mejorables..." [GD.1]

⁹⁸ Demonte, F.V. *op cit*.

⁹⁹ Contreras, J. i Gracia Arnáiz, M., *op cit*.

¹⁰⁰ Díaz-Méndez, C. (2018), "Pobreza, malnutrición y privación alimentaria. Algunas herramientas para su análisis". En Molero Cortés, J.; López García, D; Arroyo, L. (Eds.) (2018) *Salud y Derecho a la Alimentación. Bienestar, equidad y sostenibilidad a través de políticas alimentarias locales*. Valladolid, España: Fundación Entretantos y Red de Ciudades por la Agroecología.

En termes generals, sovint, les primeres descripcions al voltant de l'alimentació pròpia que fan les persones informants transiten entre els aliments frescos i naturals, els plats de cullera o de calent, l'absència de grasses o processats i el caràcter equilibrat, proporcionat o variat de l'alimentació. És a dir, transiten pels discursos d'allò políticament correcte, de l'entrecruament entre els discursos hegemònics de l'alimentació saludable i els significants culturals de l'alimentació, vinculats a la tradició, a l'herència gastronòmica. La diferenciació binària entre saludable/no saludable, s'incorpora als discursos i les pràctiques i es categoritzen els aliments en funció d'això. Menjar saludable és menjar fruita, verdura i productes frescs; menjar no saludable són els greixos, els aliments fregits, els processats, la despreocupació.

"Mosatros mai hem sigut de grasses i històries" [E.4]

"Yo creo que (nuestra alimentación) está bastante bien, eh, proporcionada y eso, que no comemos ahí aquí viva la virgen, lo que salga" [E.5]

"Compramos pescado, pechuga, todo un poco variado... Verduras, fruta, todo un poco... Equilibrado. Hay que cuidarse un poquito. (...) Intentar no comer mucha grasa, no comer cosas que... fritos, rebozados..." [EG.2]

"En ma casa hem sigut molt de menjar tradicional (...) molt de plat de calent" [E.2]

Tal com s'apuntava a l'apartat de la metodologia i a l'inici d'aquest bloc, al llarg del treball de camp els discursos que reconeixen un desinterés o una despreocupació respecte a l'alimentació saludable han sigut poc freqüents. Encara així aquests discursos han tingut lloc, més com a excepció i/o com a contrapunt especialment en el cas d'entrevistes grupals o grups de discussió. Nomenar l'alimentació no saludable, la mala alimentació, passa per relatar des d'allò quotidià els aliments precuinats, els processats, el menjar ràpid... La falta de temps o la prioritització de l'ús del temps en altres qüestions, així com la falta d'interés en cuinar o inclús en la importància de l'alimentació, solen ser les argumentacions que justifiquen aquests discursos.

"Yo como super mal, muchísimos precocinados, no como casi nunca en casa, odio cocinar, o sea..." [GD.2]

"La mía es mala directamente, yo si que tiro de procesados y de tal... (...). Es verdad que siempre me lo propongo como objetivo, voy a prepararme esto, voy a intentar comer esto pero al final el tiempo puede y por eso tiro más de eso. Si que es verdad que desde que tengo pareja como mejor" [EG.1]

Com veurem més endavant les relacions personals/familiars que tenen lloc en les nostres vides també condicionen el tipus d'alimentació que tenim. La definició de les nostres alimentacions esdevé en un context concret, en relacions econòmiques, polítiques i socioambientals complexs que configuren el sistema agroalimentari, però també esdevé immers en xarxes socioafectives que intervenen en les nostres decisions.

4.2.1.1 Els discursos hegemònics de l'alimentació saludable

4.2.1.1.1 La dimensió estètica

Els discursos que incorporen la dimensió estètica entrelaçada a l'alimentació saludable, s'articulen al voltant del pes. Estar prim i primes o fer una dieta es valora pel sector mèdic-nutricionista, així

com pel conjunt social afí a la normativa mèdic-cultural. Aquesta valoració té a veure en la concepció de la salut però també amb atributs morals d'autocontrol i/o autoindulgència relacionats amb l'esforç, el sacrifici, la voluntat... que estan darrere d'una dieta i una constància determinada¹⁰¹.

"En ma casa sempre han sigut molt rectes en el tema del menjar, més o menys bé perquè ningú som prim, tots hem tirat sempre a no ser prim, i ma mare sempre ha estat obsesionada amb això, 'no te passes, no te passes...' no m'ha dut així en el dinar de 'no menges açò, no menges allò' però 'no te passes', el 'no te passes el no te passes...' [E.2]

"Yo suelo estar mucho a régimen porque engordo... Bueno... Entonces pues hago muy a menudo hervidos y carnes asadas, ensaladas... Luego a mi marido pues le hago un poquito de caldo... Más calentito, porque: "yo, algo calentito", y por la noche cenamos poco, eso sí, por la noche poco, un hervidito y un yogur o un poco de queso de ese blanco" [EG.5]

La pressió sociocultural que s'imposa sobre els cossos no és igual per a homes que per a dones. En el cas de les dones, s'imposen uns canons de bellesa estrictes, que deixen fora a moltes dones, i una imatge estereotipada sobre el cos ideal que comporta importants conseqüències sobre la salut de les dones. En molts casos aquestes conseqüències consisteixen en malalties lligades a trastorns de l'alimentació, com l'anorèxia i la bulímia.

Les dades reflecteixen un increment constant d'aquest tipus de trastorns, que pateixen en major grau les adolescents i on el 90% de les persones diagnosticades són dones¹⁰². Però a banda dels casos diagnosticats relacionats amb els trastorns alimentaris, un 90% de les dones adultes manifesta desig per perdre pes i el 40% de les xiquetes, des dels 9-10 anys, està fent dieta¹⁰³. Aquesta pressió respecte als canons i els estereotips es vehicula amb la preocupació per l'alimentació saludable i la salut com a proveïdora de cura. A través del model alimentari es configura també la salut física i psíquica de les persones.

"Porque (mi hija) es una niña que le encanta todo lo que a mi... detesto. Le encantan los fritos, la bollería, todo eso... Entonces, no es una niña que esté gruesa ni nada, pero sí que me preocupa mucho, porque ya tiene 11 años y quieras que no ya está haciéndose una mujercita. Y entonces, qué pienso, pienso en cosas que le atraigan pero al mismo tiempo que no sean tan horribles para mí (...) Verdura no suele comer nunca pero le encanta el pepino, entonces para que coma verdura le compro mucho pepino, (...) Y fruta le encanta, entonces compro mucha fruta para que siempre tenga, y entonces compensar todo lo que no come" [E.1]

Amb freqüència la divisió entre la dimensió estrictament de la salut i la dimensió estètica és difusa i pot comportar una important càrrega emocional. Els aliments més saludables contribueixen en una millor salut i també, suposadament, en el cos desitjat, però l'alimentació no és l'única variable que intervé en el pes i la grandària del cos. A través de la pressió social sobre el cos -especialment del cos de les dones- i la traducció en autopressió, l'alimentació, i els malestars corporals, estableixen una relació dialèctica entre allò que mengem -els aliments-, les emocions i l'estar al

¹⁰¹ Demonte, F.V. *op cit.*

¹⁰² Muruaga, S. (17 d'agost, 2016) "Una perspectiva feminista sobre la anorexia nerviosa". *Tribuna Feminista. El Plural*

¹⁰³ Álvarez Vispo, I. (2018), "La salud y la alimentación desde la mirada feminista". En Molero Cortés, J.; López García, D; Arroyo, L. (Eds.) (2018) *Salud y Derecho a la Alimentación. Bienestar, equidad y sostenibilidad a través de políticas alimentarias locales*. Valladolid, España: Fundación Entretantos y Red de Ciudades por la Agroecología.

món. Així, s'atorga al fet d'estar primes i prims una responsabilitat més enllà del benestar corporal, com si en aconseguir el pes ideal, tot anara a anar bé¹⁰⁴.

La combinació entre el discurs mèdic i el discurs estètic genera un model mèdic-cultural, una pressió i/o un intent d'apropiació i modificació del model cultural per part del model mèdic hegemònic per raons de salut, i mitjançant una educació-sensibilització nutricional basada en factors principalment biològics, encara que no exempts de càrrega moral¹⁰⁵.

4.2.1.1.2 La dimensió esportiva

En el cas de la dimensió esportiva, al treball de camp, els discursos que articulaven l'alimentació saludable amb l'esport van aparèixer més entre els homes que les dones, malgrat haver participat dones que practicaven prou d'esport. L'associació entre esport, salut i alimentació saludable, als discursos en el cas dels homes que ho narraren des d'aquesta associació, justificava les pràctiques alimentàries o la percepció de la salut i/o d'allò saludable des de l'interès de l'activitat física i els canvis que es produeixen quan canvien tant la intensitat física com la dieta. Aquesta associació consisteix en unes determinades pautes ordenades d'aliments i exercicis, que van més enllà de la quantitat d'exercici en si i que articulen el mode de vida. En el cas de les dones que practicaven esport, les percepcions del conjunt de l'alimentació estaven més relacionades amb la composició general i/o els equilibris nutricionals així com en les necessitats alimentàries dels conjunts de les seues unitats familiars.

"Mi alimentación ha cambiado radicalmente, porque yo durante muchísimos años me he dedicado a la competición y he tenido la alimentación muy controlada, incluso a niveles de pesos, tipos de alimentos, carbohidratos... y fue dejar la competición, ser padre y compaginar trabajo con hijo, los tiempos se van para abajo... y entrar la comida rápida, precalentado y demás, y el deporte bajó a mínimos escandalosos. Se notó en el cuerpo a muy corto plazo (...) en dos años puedo haber cogido 18 kilos" [EG.1]

"A mi me gusta bastante el deporte y sí que intento cuidarme un poco la alimentación, comer cuando toca o no marraneo mucho (...). Intento que sea sano... es verdad que hay veces que te comes unos donuts o te comes cualquier marranada que realmente sabes que no toca pero... Sí que intentas a lo mejor llevar tres comidas al día, y intentar... pasando un poquillo de hambre que tampoco pasa nada" [EG.1]

L'esport també actua com un dissipador d'allò no saludable, tant de les pràctiques com dels aliments, en el dia a dia i també com la possibilitat de compensació, si faig esport puc menjar algun aliment menys saludable, com una negociació i/o intent d'equilibri constant, com la justificació del premi.

"Estás toda la semana comiendo bien, toda la semana yendo al gimnasio... (el fin de semana) te puedes permitir un... yo qué sé! (...) Te vas a cenar con la novia... yo me voy a cenar con mi novia y no me voy a pedir un plato de verduras con pechuga después de toda la semana... hombre, un bocadillo y au, pa una vez que como, hombre! No estamos aquí pa sufrir, hay que disfrutar un poco también [EG.2]

De la mateixa manera que per al cas de la dimensió estètica, també ací apareix l'alimentació saludable en relació amb una forma/configuració del cos i a la incorporació dels discursos de la

¹⁰⁴ Allen, P. i Sachs, C., (2007), "Women and food chains: the gendered politics of food", *International Journal of Sociology of Food and Agriculture* – Vol. 15(1), April. ISSN: 0798-1759

¹⁰⁵ Demonte, F.V., *op cit.*

importància de la constància i el sacrifici. Aquesta constància i autoexigència, s'entrellaça amb les estratègies personals, els límits perquè el sacrifici no aplegue a patiment i l'equilibri, per tant entre patiment-sacrifici-plaer.

4.2.1.1.3 La dimensió de la salut i el benestar

Els discursos que parteixen de la dimensió de la salut i el benestar com articulació de la percepció respecte a l'alimentació saludable i per definir l'alimentació pròpia, mostren un interès per aprofundir en els discursos i/o els missatges mediàtics de l'alimentació saludable i inclús superar-los o ampliar-los. En aquest cas es tracta, no soles de menjar les quantitats de nutrients adequades sinó d'adquirir una consciència corporal que permeta identificar quins aliments i quins hàbits fan sentir millor i quins pitjor, quins donen energia, quins la lleven, etc. El discurs mèdic-nutricional es creua amb altres fonts de coneixement i s'aterra a l'autoconeixement del cos i a les auto-interpretacions sobre la salut i el cos propi. Aquest procés d'encreuament i autoaprenentatge incorpora la component emocional del benestar, al parar atenció a com fa sentir un tipus d'alimentació o altra i quina energia genera en el cos, d'acord amb mb l'activitat que aquest cos necessita desenvolupar.

"Para mí es principal no comer en la universidad, (...) no sé qué pasa en mi cuerpo, pero no rindo igual. Si me llevo mi comida... no sé, creo que no es psicológico, creo que realmente es que me sienta mejor y sé las cosas que me sientan bien y cosas así" [GD.1]

"Al final también una va adoptando una tendencia, que también son al final las cosas que también te van sentando mejor, sin tener que llegar a tener un problema super grande de estómago, que no hace falta llegar a ese punto, pero al final una también va escuchando su cuerpo. (...) Los horarios, las formas en las que te alimentas también es súper importante" [E.g]

Els patrons alimentari-nutricionals i les representacions al voltant del que significa menjar bé han sigut, en gran manera, modificades. En termes generals, el consum d'aliments saludables com fruita i verdura està en descens, mentre que augmenta el consum d'aliments processats, que solen contindre més densitat calòrica. S'han establert noves formes de menjar, nous tipus de productes, noves maneres de cuinar-los i nous valors associats a les pràctiques alimentàries. Totes aquestes modificacions juguen un paper fonamental en les causes de les problemàtiques nutricionals més rellevants, i per tant en les problemàtiques de la salut. Als països industrialitzats, les formes característiques de la malnutrició actual es relacionen amb l'increment de malalties cervell-vasculars, coronàries i òssies i amb l'increment dels problemes d'obesitat, d'anèmia, neoplàsies, diabetis o càries¹⁰⁶.

"Hoy en día comen peor de forma natural, sin darse cuenta, porque es como una tendencia de que vamos para adelante, para adelante, sin mirar, sin pensar" [E.g]

"Esos alimentos que tienen conservantes, que tienen cosas para mantenerse así tan bellos y apetitosos y al final eso le va generando daño al organismo. Sí, genera obesidad, la diabetes, todo ese tipo de... todo eso a la larga, todos esos componentes perjudican la salud" [GD.2]

La responsabilitat associada al fet de menjar malament, de manera no saludable, recau en les decisions individuals. S'atomitza la responsabilitat, individualitzant-la sense tindre en compte com

¹⁰⁶ Demonte, F.C., (2017), *op. cit.*

resulta de fàcil caure en pràctiques alimentàries poc saludables de manera mig inconscient -per la publicitat, l'accessibilitat i la informació de vegades confusa- i de manera inevitable en algunes ocasions -per qüestions de temps i recursos econòmics-, i sense evidenciar el pes que la indústria agroalimentària té en aquest fet.

Les reflexions sobre la preocupació al voltant de l'alimentació saludable, la consciència corporal i el benestar, sovint posen de manifest l'apuntament de les tendències alimentàries. Alhora que les facilitats i les formes de menjar poc saludables creixen entre la població, també creix la preocupació per allò que mengem.

"Creo que hay una tendencia a alimentación más consciente y otra al opuesto, o sea, no sé cuál es la tendencia de... por lo que deciais antes de la gente joven, que igual hay gente más consciente que en nuestra época, pero tampoco se comía, a lo mejor, tanto fast food como ahora" [GD.1]

De manera paral·lela a l'avanç de les pràctiques alimentàries no saludables, s'ha anat estenent una inquietud social relacionada amb l'alimentació, la salut i el benestar¹⁰⁷. A través dels diferents mitjans de comunicació i les xarxes socials es recomana dur a terme una dieta equilibrada, prudent, que contribueix a previndre malalties i preservar la salut, però la quantitat d'informació que hi ha al voltant de les pràctiques alimentàries i la seua relació amb la salut és més gran que mai. En molts casos el nivell de desorientació per part de consumidores i consumidors resulta rellevant i senten confusió respecte a diferents recomanacions i/o consells alimentaris¹⁰⁸.

"El tema de la alimentación me interesa muchísimo, no sé si es como un nivel teórico porque tengo curiosidad de cuál sería la alimentación como ideal, o algo así, eso está en mi cabeza, ¿sabes? Entonces he ido a cursos, he ido a cursos de macrobiótica, no sé si conocéis la macrobiótica, pero yo como no me caso con nadie en general en mi vida, soy muy así en ese aspecto, como no sé si decir científica, pero como las cosas no están demostradas así científicamente, pues yo no me las creo, esa es mi forma de pensar, pero sí que voy cogiendo un poquito de aquí y de allá, pero es como que me interesa muchísimo, entonces me entran dudas (...) Voy preguntando y me crea inseguridades, (...) o sea que yo vivo en esto, me encanta como estar ahí pensando y eso, ¿no? Pero es verdad que me crean inseguridad las cosas nuevas, ¿sabes? Creo que en particular las algas" [GD.1]

A través d'aquest discurs s'evidencia la confusió, la incertesa i la inseguretat respecte a "l'alimentació ideal". Els diferents corrents i, per tant, les diferents fonts d'informació, així com la quantitat total d'informació, contribueixen en gran manera a generar aquesta sensació. En aquest punt resulta clau el pes i la legitimitat que cadascuna de les informants li atorguen als diferents discursos. Una vegada més s'evidencia la complexitat del fet alimentari.

Moltes vegades els discursos que incorporen la dimensió de la salut i el benestar en la concepció de l'alimentació saludable, així com el fet de prendre consciència corporal i de reflexionar al voltant dels impactes de les formes de l'alimentació en la salut, apareixen a conseqüència d'un procés de malaltia.

"Mi padre come bastante peor, bastante peor que yo, bastante mal, porque sí, porque de base come mal, porque le gusta, por ejemplo, mucho el pan, y aunque coma arroz o pasta se come pan también, por la noche come mucho pan, comía, embutido, muchas cosas que no son muy buenas, ni muy recomendables, hasta que una analítica le salió falta, todas las

¹⁰⁷ Contreras, J. i Gracia Arnáiz, M., *op.cit.*

¹⁰⁸ Demonte, F.C., (2017), *op.cit.*

alarmas, que hasta le dijeron que se tenía que pinchar seguramente, por el tema del azúcar, por controlárselo. Mi madre se asustó un montón, dijo: 'Bueno, por favor, dadme una semana de margen, voy a intentar cambiarle la dieta', y eso ha hecho. Y ahora está a base de hervido, super estricto y como que ha cambiado mucho" [E.g]

"A mi marido le salió colesterol, que tiene cincuenta años, entonces ya empieza a ser normal, a él le gusta escalar, y entonces vio que las pastillas que le había dado el médico para el colesterol le podían dar, le podían hacer que tuviera dolores musculares, entonces dijo que no quería tomar las pastillas y el médico dijo: 'Pues a ver cómo lo haces, porque...', entonces se puso super a tope con la alimentación y con el ejercicio y consiguió rebajar el colesterol a base de quitar todas las harinas blancas, todos los azúcares, todo lo que podía provocar eso, ¿qué pasó? Que yo aproveche también en casa esa corriente y empecé a cambiar toda la pasta blanca, que los niños la integral como que no, empecé a cambiar todo por pasta integral, para que ellos tuviesen un poco de empatía con su padre y que su padre no tuviera que comer siempre esas cosas y ellos otras. Entonces eso, hemos intentado ir aprovechando las circunstancias" [GD.1]

El procés de canvi alimentari vinculat a problemes de salut o processos de malaltia pot respondre a diferents causes: en alguns casos té a veure en l'assumpció del discurs mèdic-nutricional; en altres, en la necessitat de trobar alternatives a les solucions proposades per la medicina al·lopàtica; i, per últim, en altres situacions respon a la combinació entre les opcions anteriors.

4.2.1.1.4 Diversitats culturals i noves tendències alimentàries

Les transformacions en les formes d'alimentar-se, en el tipus d'aliments i les pràctiques alimentàries, tendeixen a l'homogeneïtzació del fet alimentari. Els missatges hegemònics mèdic-nutricionals es desprenen de les relacions socioculturals i els significants socials que intervenen en la configuració d'allò alimentari i desculturalitzen l'acte de menjar. La descomposició en nutrients i categories alimentàries contribueix així a aquesta homogeneïtzació alimentària, la qual està íntimament lligada a l'estandardització de les formes de vida i a la falta de temps generalitzat. A més, aquesta homogeneïtzació obvia la diversitat sociocultural que caracteritza els territoris, especialment els territoris urbans i en aquest cas, la ciutat de València.

Els missatges i/o discursos sobre l'alimentació saludable tenen lloc dins d'una complexa trama sociocultural que es configura a partir de discursos, sabers, pràctiques i creences. La història i les pràctiques sobre l'alimentació, la salut i la malaltia, així com les representacions que estructuraven la trama, queden invisibilitzades en els discursos hegemònics de l'alimentació saludable. Aquesta invisibilització té lloc tant respecte a les tradicions gastronòmiques de la cultura dominant com de les pràctiques corresponents a la diversitat sociocultural del territori.

Els discursos des de les diversitats socioculturals i/o vinculats a processos migratoris posen de manifest diferències i similituds en les pràctiques alimentàries, així com els processos d'adaptació a la nova realitat alimentària vinculada als processos alimentaris. A través de l'alimentació s'expliciten els processos d'hibridació cultural i els diàlegs o tensions entre les pràctiques d'origen i les de destí.

"Mi marido es pakistaní y no hay manera que cambie sus hábitos alimentarios, es un chico que se alimenta de carne y arroz, no, te lo prometo, es algo tremendo, nosotros en Marruecos, no lo sé, mínimo en mi zona, yo he venido de las sierras de Marruecos, de los zonas bereberes y en las zonas lejanas no siempre tienes carne, ¿la gente que utiliza?,

legumbres, muchas legumbres y utilizan mucha verdura, lo que pueden sembrar de ellos o que pueden comprar del sitio más cercano, y la carne la comen una vez a la semana" [E.6]

"Con mi familia también hemos intentado vigilar mucho lo de alimentarnos, cambiar los malos hábitos, sobretudo por los niños de pequeños que vi que se estaban subiendo mucho de peso y ya, yo ahí, claro, el choque cultural en cuanto a la alimentación es muy grande, entonces, claro, tu llegas y quieres darle todo a tus hijos lo que no han comido pero claro no te das cuenta que les estás mal alimentando y ni se están nutriendo. Entonces a raíz de ahí empezamos a alimentarnos de manera distinta, porque también estaban en el comedor... Entonces quieras que o, tu también empiezas a adquirir esa sensibilidad... Y luego ya me hice un curso de nutrición de esos rápidos..." [E.11]

Amb freqüència trobem que es produeix una negociació entre les pràctiques alimentàries corporitzades i els discursos d'allò saludable, i com aquesta negociació varia depenent de les composicions de les unitats familiars, dels llocs de procedència o de les experiències de vida. En la incorporació del discurs mèdic-nutricional estan involucrats diferents actors en la transmissió de recomanacions i consells alimentaris: la família, les institucions de l'estat, les organitzacions socials, els mitjans de comunicació i, especialment en les últimes dècades, el mercat.

El pes que el mercat té actualment en la transmissió de recomanacions i consell alimentaris, i amb això valors associats a formes de consum, està també relacionat amb les noves modes o tendències alimentàries. Conceptes com el *Real Food*, el *Food Porn*, la *Food Experience* o el *Foodie*, són cada cop més freqüents i comuns, especialment a les xarxes socials i entre la gent més jove. Es tracta de conceptes que tendeixen a certa elitització dels aliments al mateix temps que advoquen pel discurs d'allò saludable¹⁰⁹. Les noves tendències, sovint incorporen aliments i pràctiques i/o formes de fer descontextualitzades històricament i geogràficament. Es tracta de modes que comporten una estetització de l'alimentació, en la que s'incorporen aliments exòtics, sovint provenint de geografies llunyanes, i on s'apel·la al "fet a casa" però en cert desarrelament de les tradicions culinàries prèvies de cada territori, tendint a l'homogeneïtzació de les pràctiques una vegada més.

Malgrat l'abast de les noves propostes alimentàries a les xarxes, els discursos de les persones informants al respecte són diversos. Els discursos i posicionaments van des de la falta d'interès de les noves pràctiques per la seua consideració com a modes, fins a la incorporació de les noves formes de fer a les rutines alimentàries. Entre les persones més inclinades a les noves tendències la variable edat sol ser determinant. Les persones grans sovint consideren què els nous aliments saludables de moda són qüestions modernes allunyades d'elles, ja que no formen part de les seues biografies gastronòmiques.

"A ver, creo que la alimentación a veces va mucho por modas y yo no me dejo influenciar por modas" [E.1]

"No compro cosas raras, lo normal. Tampoco soy de avena y de quinoa ni de todas esas cosas tan modernas" [E.3]

"Esto de los *foods*, estoy un poco... Tengo una amiga que está ahora con una tendencia que es el Real Food, y yo eso lo he hecho toda la vida" [GD.1]

¹⁰⁹ González, S. (2018), "La «gourmetización» de las ciudades y los mercados de abasto. Reflexiones críticas sobre el origen del proceso, su evolución e impactos sociales", En Vicent, L., Di. Donato, M. i Fernández, S. (Coord.), *Gentrificación, privilegios e injusticia alimentaria*, FUHEM Ecosocial, Madrid

"Ara és que el meu germà està canyero en les coses, són més... no sé si has sentit el terme *Real Food*? (...) és com menjar real per així dir-ho, vale?, és un boom que ha pegat en les xarxes socials un tio que ven el *Real Food*... que és realment com tirant cap enrere, com el que feien el güelos i tal, o sea llevant ultra-processats (...) Pues molta verdura, fruita, frutos secos... què més?, tot això, els fiambres i tot això ho ha reduït molt i carn, peix, arrossos d'estos típics de tota la vida que ma mare també cuina tot això... hem llevat un muntó de menjar pues no sé, pues lo típico de curasans, madalenes, tot el dolç, o galletes inclús, les galletes vetades en ma casa" [E.2]

Entremig d'aquests posicionaments, encara que els discursos són diversos, estan qui malgrat considerar que són noves modes, pensen què es tracta d'un discurs d'allò saludable que ha aconseguit aplegar a sectors de la població que no estaven alimentant-se bé des del punt de vista nutricional.

"Es interesante porque creo que él (Carlos Ríos) es nutricionista y no ha hecho nada muy diferente, pero ha llegado a los jóvenes como a tope con *stories* de Instagram, me suena que es más joven, que tienen como veinte años y están ahí a tope. (...) Por ejemplo, la máxima es miras el etiquetado y si tiene más de tres, cuatro... fuera. Es como muy directo, unos mensajes muy directos. Lo típico, el yogur natural, sin azúcar, cosas así, ¿no? O sea, realmente un poco la vuelta atrás en... Bueno, también yo creo que es verdad que se replantea el tema del azúcar, entonces tampoco sería una vuelta atrás, sería más ir a lo puro, como a prescindir de saborizantes y añadidos, sí, creo que va por ahí el rollo" [GD.1]

Les aplicacions vinculades a aquestes noves tendències també juguen un paper clau en configuració de percepcions i representacions respecte a l'alimentació saludable. Les reflexions al respecte són àmplies i l'apunt sobre la polèmica que desperten i sobre els dubtes que generen també.

"Las aplicaciones como la de MyRealFood, todo esto que también intentan ayudar, aunque también generan mucha polémica. Que si es de verdad buena, si no es buena..." [E.9]

"Voy con la aplicación esa terrible de Yuka, no sé si sabéis, que es un horror, un horror..." [GD.1]

En contraposició a les noves tendències, els "plats de calent", els *guisos* o els llegums estructuraren els discursos del cuidar-se o cuidar a altres persones, incorporant la dimensió tradicional del menjar com a element actual. En aquest cas, la cura no apareix soles des del punt de vista nutricional sinó des de la variable temps, tenir temps de cuinar i dels coneixements associats a aquests plats. Aquests discursos, de manera contrària al que apareix en les noves tendències, més enllà de les prioritzacions individuals de les persones informants, incorporen una diferència generacional, sent més freqüents i estructurals de l'alimentació de generacions més grans (E.5, EG.5). En el cas de les persones joves que comparteixen aquest discurs, la incorporació i valoració d'aquests tipus de plats, sol anar acompanyat d'una preocupació o interès explícit per una alimentació més conscient, més reflexionada, així per un reconeixement del paper de les dones grans de la família en la transmissió dels sabers associats (GD.1, E.6, E.7). Des del punt de vista del temps, aquests discursos apareixen també en aquelles situacions o unitats familiars en les quals alguna de les persones adultes de la unitat té més temps per cuinar, bé pel tipus de jornada - parcial o flexible- bé per haver pres la decisió de no treballar fora de casa, etc. (E.2, EG.1).

Les noves modes i tendències alimentàries assimilen el discurs de l'alimentació saludable des de la perspectiva mèdica-nutricional. Sovint es tracta de tendències descontextualitzades geogràficament i històricament però que aconsegueixen aplegar a sectors de la població on els discursos del fet saludable no aplega amb facilitat. Les noves modes desperten polèmiques, de la mateixa manera que ho fan les aplicacions vinculades a elles i l'apuntament de pràctiques saludables, d'una banda, i insaludables, d'altra, entre la població. Al mateix temps, malgrat la importància actual del discurs mèdic-nutricional, tant aquest com les noves tendències alimentàries tendeixen a invisibilitzar la diversitat cultural dels territoris, contribuint a l'homogeneïtzació alimentària.

4.2.1.2 Els discursos crítics de l'alimentació

Els aliments, malgrat la importància i l'abast del discurs mèdic-nutricional sobre l'alimentació saludable, no compleixen únicament una funció biològica, no es tracta soles d'equilibris i proporcions nutricionals. Junt amb la composició nutricional hi ha tota una sèrie de relacions socials i contextuals -econòmiques, polítiques, culturals, geogràfiques i ambientals- que configuren els sistemes agroalimentaris. Les qüestions biològiques s'entrecreuen amb les psicològiques, les contextuals i les ideològiques per configurar les pràctiques alimentàries quotidianes, és a dir, les eleccions, les preferències i les aversions respecte a l'alimentació¹¹⁰.

La preocupació pels impactes globals generats pels sistemes agroalimentaris industrialitzats, per les formes de producció i per la indústria agroalimentària, incorporen una lectura més en l'argumentari de l'alimentació saludable. En aquest cas ja no es tracta soles de la salut individual del cos físic que s'alimenta, sinó de la salut ambiental -local i global- i de la salut social que forma part del sistema agroalimentari.

Des d'aquesta crítica al model i enfront de la crisi ecològica i social que la industrialització agroalimentària ha comportat per a les activitats agrícoles, ramaderes i pesqueres, apareixen les propostes, els discursos i les pràctiques d'altres formes d'alimentació¹¹¹. Aquestes tenen en consideració, a diferents nivells, la proximitat, les formes de producció i les condicions econòmic-laborals de les persones que produeixen els aliments. En el cas de València, l'horta pren un paper protagonista.

"Valoro mucho que aquí en Valencia, (...) aquí en València se usa mucho la huerta, la gente que, los productos de la huerta se valoran muchísimo, y hay personas con las que he trabajado que tienen tierras y te llevan tomates, te llevan pimientos y naranjas y... sí, aquí hay más, como más amor a la tierra en ese aspecto, más valorar al producto agrícola, sí. (...) sí hay una conciencia más..." [E.11]

Al llarg dels discursos que incorporen la preocupació ambiental i/o política de l'alimentació, les qüestions vinculades a la procedència, la temporalitat i els impactes del sistema agroalimentari industrialitzat, s'entrecreuen.

"Yo siempre he considerado que como bastante saludable, porque como mucho fresco, no me gustan para nada los procesados y además también es una cosa de conciencia, no es solamente que no me guste o me siente mal, sino que sé todo lo que implica y demás..." [GD.1]

¹¹⁰ Demonte, F.C, *op cit*.

¹¹¹ Molero Cortés, J.; López García, D; Arroyo, L., *op cit*.

"La alimentación también va más allá de eso, quiero decirte, no solamente... si hablamos de sostenibilidad y del impacto medioambiental, no es solamente lo que te produce a ti, sino a nivel de medioambiente, ¿por qué ahora comemos fresas si no es época de fresas?" [E.9]

En aquest cas la percepció d'allò saludable i les pràctiques alimentàries no estan determinades únicament pels equilibris nutricionals dels aliments, sinó per "todo lo que implica", tot allò que comporta les formes de producció i consum industrialitzades actuals. El fet de preguntar-se perquè consumim aliments que no són de temporada i vincular això amb els impactes ambientals forma també part d'aquesta lògica.

"Una bona alimentació és quan obris la nevera i tot lo que n'hi ha és bàsic, (...) matèries fresques o bàsiques, per a que tu te pugues elaborar tot, (...) que no te menges res que estiga ja fet. Açò ho tinc clar, és una de les coses. Una altra cosa seria menjar d'una procedència fiable per a mi, què és fiable per a mi?, que siga de proximitat, que siga de temporada, que siga ecològica, vale?, això seria un ideal perfecte també" [E.7]

En el cas anterior es descriu com seria l'alimentació ideal de la informant, tenint en compte les dimensions nutricionals dels aliments -matèries primeres fresques, sense aliments processats- i a la dimensió crítica de l'alimentació vinculada als impactes de les formes de producció i els impactes socioambientals -aliments ecològics i de proximitat-. La preocupació ambiental i social vinculada a l'agroindústria i l'alimentació té, però, diverses dimensions, interpretacions, representacions i/o propostes alternatives. En aquest context apareixen propostes que posen el focus o emfatitzen diferents elements claus de l'actual model: propostes vinculades a la proximitat i els canals curts de comercialització que poden no emfatitzar les formes de producció agrària, és a dir poden emfatitzar la proximitat des de l'agricultura convencional; propostes que emfatitzen la producció ecològica i que poden no parar atenció a les distàncies i/o les condicions de justícia social de les produccions; propostes agroecològiques que conjuguen les dues propostes anteriors... Moltes de les propostes, malgrat emfatitzar alguna de les qüestions, plantegen un caràcter processual. Totes elles, en les seues diferències, configuren el ventall d'opcions per repensar i transformar el model agroalimentari.

El fenomen dels productes ecològics és una de les qüestions que major complexitat presenta. Al mateix temps que l'agricultura ecològica apareix en un fort caràcter transformador i en resposta a la crisi ambiental, des d'un compromís polític, actualment s'ha convertit en una proposta polièdrica, una de les principals corrents de la retòrica actual. Mentre un gran nombre de propostes mantenen la intenció original, la indústria agroalimentària concentra grans esforços per posicionar-se al mercat ecològic, en aquest cas i de manera molt general, sense un compromís polític darrere ni una preocupació de justícia socioambiental de les produccions i les formes de consum, reproduint les lògiques del model agroalimentari hegemònic actual¹¹².

Malgrat la quantitat d'informes i de treballs que evidencien els impactes i les conseqüències de l'actual model agroalimentari, els discursos d'allò saludable no qüestionen aquest model ni les formes de consum alimentari més habituals¹¹³. Les polítiques públiques també han contribuït a la proliferació d'aquest model, de vegades per omissió de vegades mitjançant normatives, especialment sanitàries, que portaven a les formes de producció actuals. Des del punt de vista de les polítiques públiques, ens trobem en un punt d'intersecció o de canvi de paradigma recent, ja que en els últims anys han emergit nombrosos processos d'àmbit nacional i internacional per generar sistemes agroalimentaris relocalitzats i sostenibles. En aquest procés les ciutats estan

¹¹² Espelt, R. (2018), "La sinécdoque del consumo (eco)lógico", En Vicent, L., Di. Donato, M. i Fernández, S. (Coord.), *Gentrificación, privilegios e injusticia alimentaria*, FUHEM Ecosocial, Madrid

¹¹³ Demonte, F.C, *op cit*.

tenint un paper clau, exemple i/o prova d'això és l'EAM i la revisió que suposa aquest treball en el cas de la ciutat de València.

Una vegada més, la difusió i l'accés a la informació, així com les formes de vida -accelerades, caracteritzades per la falta de temps-, la capacitat econòmica i la facilitat que es troba a les grans superfícies per consumir sense qüestionar els impactes, condicionen la despreocupació respecte als impactes de les decisions alimentàries.

Taula 9. Diferents discursos evidenciats per les persones entrevistades a l'hora de fer les seues eleccions alimentàries

Els discursos de l'alimentació saludable hegemònics	<p>La dimensió estètica</p> <p>La dimensió esportiva</p> <p>La dimensió de la salut i el benestar</p> <p>Les noves tendències</p>
Els discursos polítics i/o territorials de l'alimentació	<p>La temporalitat</p> <p>La procedència</p> <p>Les formes de producció</p> <p>Preocupació pels impactes globals de l'alimentació</p>

La taula 9 arreplega la síntesi dels principals elements que articulen els discursos i que s'han anat abordant en aquests apartats. En el cas dels discursos crítics de l'alimentació saludable, malgrat identificar-se explícitament qüestions lligades a la procedència, les formes de producció o la temporalitat, no s'expliciten de la mateixa manera qüestions lligades a les formes de distribució i/o comercialització o a les condicions laborals i econòmiques de les persones productores. En alguns casos es tracta de qüestions que pareixen estar implícites en la dimensió global dels impactes de la indústria agroalimentària.

4.2.1.3 L'alimentació saludable com a procés

Els discursos de les persones entrevistades amb freqüència mostren les dificultats identificades lligades a l'alimentació saludable en tractar de mantindre-la cada dia de la setmana, sense excepció. De mantindre una alimentació saludable que responga a allò que el discurs mèdic-nutricional diu que configura aquesta alimentació o a les decisions pròpies crítiques respecte d'aquesta alimentació saludable ideal. Es produeix, així, una negociació entre allò que el discurs hegemònic sobre l'alimentació saludable transmet i les possibles incorporacions i excepcions en les pràctiques quotidianes de les persones. S'estableix una relació dialèctica entre allò que sabem i allò que fem, en tot un conjunt de contradiccions inherents.

En aquesta relació dialèctica, en aquesta negociació íntima i específica de cada persona i/o cada unitat familiar es generen estratègies particulars d'allò saludable i de les excepcions permeses i, amb això, unes justificacions personals respecte al mateix concepte d'alimentació saludable. Dur a terme una alimentació saludable de vegades és costós i difícil. D'una banda com s'apuntava anteriorment, les facilitats per menjar de manera insana, són importants; d'altra, els aliments més insans generen atracció a l'hora de comprar-los i de menjar-se'ls i, sovint, són més econòmics; per

últim, les formes de vida i/o de socialització també configuren aquestes dificultats, els gustos, els ritmes, els recursos, el menjar fora de casa... formen part d'aquesta negociació.

"S'intenta equilibrada però en pics de... de guarrejar, com es diu, pues això, que intente durant la setmana a lo millor menjar verdures, carn o el que siga, però després arriba el cap de setmana, que no sé què passa, pues que de seguida introdueixes aliments ahí més... pues això, més cervesetes, més tapetes... Aleshores ahí ja, no ho mirem tant" [GD.1]

"Yo sé lo que es sano y lo que no. Yo sé que la carne es más sana a la plancha, pero también está más buena empanada y alguna vez hay que disfrutar de... de la buena comida" [E.3]

Els discursos sovint transiten per eixe "sé lo que es más sano y lo que no" i allò que més fa gaudir "hay que disfrutar", sabent que allò que més plaer dona no sempre es correspon amb allò que és més sa i que, per tant, cal fer.

Les pràctiques de l'alimentació saludable, més enllà de les negociacions amb les excepcions i les dificultats, sovint es conceben com a procés. Els discursos que evidencien el **caràcter processual de l'alimentació saludable** en moltes llars plantegen el procés com per etapes o fases, com fites a assolir, noves pràctiques d'allò saludable que s'incorporen i altres que encara es troben pendents o sobre les que no hi ha una consciència o preocupació específica. Aquest procés sòl caracteritzar-se per tres fases amb moltes possibles variacions: 1) l'assimilació del discurs mèdic-nutricional i l'equilibri nutricional dels aliments en una doble dimensió, la incorporació de productes fresc i les formes de cuinar, eliminant especialment els fregits; 2) eliminació i/o reducció dels productes processats i del menjar ràpid; i 3) incorporació de la dimensió crítica -política /o territorialitzada- de l'alimentació, parant especial atenció a la procedència dels aliments i/o les formes de producció, incorporant especialment productes ecològics.

Taula 10. L'alimentació saludable com a procés. Les fases de l'alimentació saludable

Fases de l'alimentació saludable	
1_Assimilació del discurs mèdic-nutricional	Equilibri nutricional Incorporació de productes frescs Formes saludable de cuinar
2_Eliminació i/o reducció dels productes processats i del menjar ràpid	
3_Incorporació de la dimensió política o territorialitzada de l'alimentació	Procedència del aliments Formes de producció dels aliments - aliments ecològics

Font. Elaboració pròpia a partir de l'anàlisi dels discursos de les persones informants.

"Todavía no estoy en el nivel del bio o de lo ecologista, todavía no estoy en ese nivel. Para mí sano es que no sean fritos, que no sea comida rápida ya cocinada, que sean verduras (...), que sean carnes más magras...Un poquito así, como si estuviéramos...a dieta tampoco pero...sano considero eso... (...) Todavía no ha llegado ese momento, pero creo que en el

futuro me lo plantearé más, porque no es lo mismo comerte un calabacín ecológico que un calabacín que ha pasado por todos los procesos que pasan, tan limpiito y tan bueno ahí (...) Porque creo que en algún momento intentaré pasar un pasito más no?" [E.1]

"Reflexionas y piensas y sí que es verdad que te hace pensarlo, eliminas alguna cosa, y dices: 'Madre mía...', el tema del azúcar, por ejemplo, pues bueno, poco a poco, y también es un proceso personal que intentas ir adaptando, pero al final dices: 'Madre mía, yo quiero la alimentación que tenía mi abuelo', que ha llegado a los 95 años, ha comido de todo, leche de cabra que se la traían directamente, y dices... Pues a lo mejor es lo que yo me digo a mí misma para justificarme por el tipo de alimentación que tengo, pero..." [GD.1]

La dimensió o el caràcter processual de l'alimentació saludable expressada als discursos de les persones informants sol posar en el cim del procés la incorporació dels productes ecològics a l'alimentació saludable, com l'últim escaló. Aquests discursos, a més, connecten les dificultats de dur a terme aquest tipus d'alimentació amb les formes de vida actuals, les velocitats, la disponibilitat de productes a les grans superfícies... Connecta també amb la quantitat d'informacions i l'ambigüitat freqüent d'aquesta. El llistat de productes perjudicials per a la salut i/o el medi ambient canvia i la indústria alimentària, malgrat les normatives, no sempre expressa en absoluta claredat tota la informació de partida.

El caràcter processual de l'alimentació saludable també posa de manifest al llarg dels discursos les autoexigències que moltes de les persones vinculen a l'alimentació saludable. En aquells discursos en què apareix una major preocupació per l'alimentació saludable, el sentiment d'autoexigència i el desig de menjar encara millor apareix com una constant. Aquest discurs el trobem amb més freqüència entre dones que homes.

"Jo pense que he canviat prou l'alimentació, i ara ho faig el millor que puc, que no vol dir que siga la millor manera. Que tot és millorable, sempre hi ha algo que vas a fer que penses que podries millorar, però que poc a poc, hui en dia sí que pense que duc una alimentació prou millor que diria, que la majoria en general, però tampoc sé com s'alimenta tot el món, però millorable" [GD.1]

"Soy un quiero y no puedo, quiero comer mucho mejor de lo que como y no puedo porque soy un desastre... básicamente yo no compre normalmente processats, ni congelats... (...) Tinc ahí un poc de malestar perquè no menje tot lo bé que a mi m'agradaria, perquè he menjat molt bé i ara no menje igual de bé" [E.7]

El fet de trobar amb més freqüència el discurs de l'(auto)exigència en el cas de les dones que en el dels homes està relacionat amb dues qüestions fonamentals. D'una banda, es tracta de discursos que expressen vulnerabilitat, fet que tendeix més a ser compartit per dones que per homes, a trets molt, molt generals. D'altra, està relacionat amb l'exigència i responsabilitat social que imposa a les dones la preocupació i la provisió de cura i salut familiar. Les formes de viure els sentiments i les emocions en cada societat no es troben lliures de relacions de poder. Les emocions són formes de valoració sobre el món i les relacions socials que esdevenen en contextos concrets. Aquests sentiments, per tant, formen part d'un context moral i polític que condiciona les formes en què les dones viuen, practiquen la cura i senten la cura¹¹⁴.

¹¹⁴ Esteban, M.L. *op cit.*

4.2.1.4 Les relacions de convivència i la configuració de l'alimentació dins de les llars

En el cas de les unitats familiars de més d'una persona, la percepció al voltant de l'alimentació saludable depèn de la negociació i/o articulació de lògiques i pràctiques entre els membres de la unitat. En alguns casos es tracta d'una negociació explícita que inclús pot comportar tensions i/o conflictes. En altres pot haver-hi un lloc comú respecte al tipus d'alimentació desitjada relativament automàtic. També hi ha situacions en què hi ha qui assumeix la feina de l'organització i definició del tipus d'alimentació i aquesta negociació pot no donar-se o passar desapercebuda. El fet relatiu a les càrregues, la responsabilitat i la distribució de les feines relacionades amb l'alimentació s'analitza en apartats posteriors. Ací es tracta d'abordar quina relació s'estableix entre les pràctiques alimentàries ideals pròpies i allò que esdevé en la unitat familiar en l'àmbit alimentari. Es tracta de parar atenció a les relacions i negociacions intrafamiliars al voltant de l'alimentació i com això interactua amb la percepció que les persones informants tenen de la seua alimentació.

Les tensions i/o els conflictes en la negociació al voltant de les pràctiques alimentàries tenen lloc, especialment quan els conceptes, representacions i valoracions respecte a l'alimentació saludable o respecte a la importància d'aquesta, disten molt entre els membres d'una mateixa unitat familiar. Amb freqüència, malgrat les discrepàncies, les negociacions solen dur a un menjar comú, encara que aquest pugui tindre adaptacions i/o versions. En el cas de les unitats de convivència on la lògica alimentària no és compartida, les negociacions, si és que tenen lloc, poden dur a la separació de menús, feines i despeses vinculades amb l'alimentació, encara que es pugui compartir el moment de menjar [EG.3].

"Soy consciente de lo que habría que comer y (lo que) no, mi pareja para nada. (...) Mi pareja que tiene dos niños comen fatal, y estoy todos los días de broncas, o sea con la comida. (...) Nunca he estado con una persona que con 48 años coma del culo y que te diga: 'Yo como de todo', y luego no le gusten las verduras, le gusten todas las guarradas del mundo, entonces me cuesta también conciliar eso, ¿no? Pero ahí, poco a poco, soy pedagoga, sé que es un proceso, es un proceso" [GD.1]

Dins de les llars, les diferents lògiques alimentàries de cada membre de la unitat no sempre són valorades positivament per la resta de membres, d'acord amb mb l'alimentació desitjada per cadascuna de les persones i per com les pràctiques familiars influeixen sobre aquesta. En el cas del discurs anterior s'entreveuen les pràctiques alimentàries de la parella com un condicionant i/o una limitació del que consideren què seria una bona alimentació, en funció dels interessos i les preocupacions nutricionals. Una vegada més apareix el caràcter processual de l'alimentació saludable i el fet d'haver d'aprendre a menjar bé. Malgrat l'abast i la difusió del discurs mèdic-nutricional aquest encara no ha sigut incorporat per molts sectors de la població. En els processos de negociació intrafamiliar sovint apareix també la diferència entre l'autopercepció d'allò que cadascú pensa que fa i la percepció externa de la unitat familiar.

"El hecho de vivir con mis padres también condiciona la alimentación. De alguna forma yo me dejo llevar un poco, el día que yo puedo ir a comprar, compro cosas, intento productos más frescos, el tema de los ingredientes que lleva, el etiquetado, todo esto que es un rollazo y que la gente normalmente no está acostumbrada y nadie le explica. Mi madre no sabe, por mucho más que yo le explico, el marketing ha hecho mucho daño y el hecho de toda la información que yo tengo, ha sido gracias a mi inquietud, a que yo me he movido, he leído allí, he escuchado esto, he visto esta exposición y me he puesto un poco al día, que aún así seguramente me faltará mucho por saber, pero de alguna manera me siento en otro nivel diferente a mi madre, en tanto a que ella le venden más por la tele, por la

publicidad y a mí esto me llama menos la atención y me quedo más por otros focos, que son menos atractivos, que son realmente los más interesantes" [E.g]

La influència d'unes pràctiques sobre altres o el nivell de tensió respectiva depèn de com estiguen de distants unes pràctiques o configuracions alimentàries d'altres dins de la unitat familiar. Depèn també del grau d'(auto)exigència de cadascuna de les persones, així com de l'interés i la voluntat per generar un aprenentatge i enteniment compartit respecte a les valoracions i construccions personals d'allò saludable.

En els casos en què la definició de l'alimentació saludable en l'àmbit intrafamiliar es dona de manera automàtica, aquest procés sol passar desapercbut entre les persones entrevistades i no sol aparèixer als seus discursos, no almenys de forma explícita.

En altres ocasions, més que produir-se un procés de negociació o tensió a partir de la diferència de formes de l'alimentació de cadascun dels membres de la unitat familiar, es produeix un procés d'adaptació cap a aquelles formes i/o consideracions més saludables.

"Mi alimentación podría ser muchísimo peor de lo que es por lo que me gusta comer, por lo que me niego comer, podría ser terrible, bacon con patatas fritas en un bocata, me encanta y gracias a una persona que está conmigo, mi alimentación es muchísimo mejor. El día a día, de lunes a viernes, mi alimentación es muy buena, a mediodía, por la noche, y luego llega el fin de semana y entonces ya entra la fase que yo llamo de comida divertida. Yo creo que mi alimentación es buena, por eso, porque hay alguien que me dice lo que tengo que..." [EG.1]

En aquests casos la negociació sol centrar-se més en les excepcions que no en un qüestionament de la lògica d'allò saludable. Quan es dona aquest tipus de negociació i/o influència, sovint apareix el reconeixement respecte a qui i com assumeix la preocupació i la definició d'allò relacionat amb l'alimentació i els beneficis que això comporta per a la salut pròpia. Al llarg del treball de camp han sigut homes els que han identificat que la seua alimentació seria o podria ser pitjor si no fora per les persones amb les quals conviuen, generalment les seues parelles dones. Aquest mateix discurs no ha aparegut en el cas d'elles.

Apareix, de nou, una connexió entre el fet de definir la tendència de l'alimentació saludable de la unitat familiar i el sentiment d'(auto)exigència i de millora constant respecte a allò saludable de l'apartat anterior. Les dues qüestions insisteixen i remarquen la divisió sexual del treball i la responsabilitat social assignada a les dones respecte a la cura i la salut.

Un element clau per a la incorporació de les pràctiques de l'alimentació saludable és el plaer. En els casos de les persones entrevistades que gaudeixen amb les feines relacionades amb l'alimentació, aquesta sovint incorpora una major preocupació per les variables saludable i/o sostenible, i a més incorpora també la variable del plaer, del gaudir. Les pràctiques que es relaten des d'ací incorporen les relacions i l'emocionalitat que es genera al voltant de l'alimentació, i amb això el passar-ho bé cuidant-se. En aquest punt no s'ha de perdre de vista dues qüestions en les que s'ha insistit al llarg dels apartats anteriors: d'una banda, que al llarg del treball de camp els discursos que s'identifiquen amb l'alimentació saludable han sigut majoritaris respecte als no saludables; d'altra, que els discursos de l'alimentació saludable formen part dels discursos d'allò políticament correcte. És per això que en aquest apartat, el vincle entre saludable i plaer apareix molt més estret del que puga ser en termes generals en el conjunt de la població.

"Considero que me alimento bien y que me lo paso bien también alimentándome y cocinando, y comprando y relacionándome con la gente de alrededor de lo que es la alimentación" [EG.1]

"Nosotros salimos al mercado a hacer compras, si nos apetece algo investigamos cómo se hace, pero tratamos casi que el 100% preparar todo en casa, e incluso lo utilizamos más bien como dinámica de compartir: 'Pues mira, vamos a preparar tal cosa, tú haces esto, yo hago lo otro', y al final disfrutamos lo que estamos haciendo, lo que nos comemos y tratamos de comer lo más sano posible" [GD.2]

Al llarg del treball de camp aquests discursos del plaer vinculat a tot allò que envolta l'alimentació saludable han sigut més freqüents entre homes que dones. Com veurem més endavant en el cas de les dones els sentiments de responsabilitat i/o pressió respecte al conjunt de les feines necessàries per a l'alimentació fa que els discursos vinculats al plaer apareguen menys o que apareguen en segons i tercers pla. En el cas dels homes aquests discursos poden expressar-se des d'un plaer o el gaudir individual encara que vagen associats a les relacions que es generen al voltant de l'alimentació, tant en persones externes a la unitat familiar com en la mateixa unitat familiar. En el cas de les dones sol anar més associat al fet de compartir i fer en família o en col·lectiu.

Així, en el cas d'unitats familiars de més d'una persona, la percepció i configuració de l'alimentació pròpia no esdevé només a partir de les decisions individuals, sinó que es genera una relació i una negociació entre les lògiques i les pràctiques de qui configura la unitat. La manera en què tinga lloc aquesta negociació pot dur a processos d'aprenentatge compartit o a conflictes i tensions. En aquests processos, el plaer i el gaudi, la motivació i l'interès juguen un paper clau en l'assimilació de pràctiques saludables i/o sostenibles en l'alimentació, però aquest sentiment no s'expressa o apareix de la mateixa manera en dones que homes. En el cas de les dones la pressió i/o la culpabilitat vinculada a l'organització de la cura desplaça els sentiments de plaer o gaudi en relació amb les feines de l'alimentació, mentre que en el cas dels homes aquests apareixen amb major freqüència.

Taula 11. Taula resum de les relacions intrafamiliars en la configuració de la percepció de l'alimentació saludable

<p>La dialèctica entre el discurs hegemònic d'alimentació saludable i allò que fem</p>	<p>L'alimentació saludable com a procés:</p> <ul style="list-style-type: none"> - (Auto)exigències - Els límits/dificultats de l'alimentació saludable - La importància/necessitat de les excepcions
<p>Relacions intrafamiliars en la configuració de la percepció de l'alimentació saludable</p>	<p>Relacions socials i responsabilitat al voltant de l'organització/priorització de l'alimentació saludable dins les unitats familiars i/o de convivència</p> <ul style="list-style-type: none"> - Negociació explícita - tensions, conflictes i/o acceptació de les diferències - Lloc comú compartit respecte a l'alimentació desitjada - Una persona responsable de la decisió respecte al tipus d'alimentació <p>El plaer vinculat a l'alimentació saludable</p>

Font. Elaboració pròpia a partir de l'anàlisi dels discursos de les persones informants.

En definitiva, al llarg d'aquest apartat sobre les percepcions i conceptualitzacions al voltant de l'alimentació saludable i/o sostenible s'aborden les diferents dimensions que articulen els discursos hegemònics sobre l'alimentació saludable, els discursos crítics, les diferències i tensions entre els discursos teòrics i les pràctiques quotidianes i algunes qüestions relacionades amb les relacions intrafamiliars que s'estableixen al voltant de l'alimentació i el paper que juga el plaer o l'interés a l'hora d'abordar l'alimentació saludable. En la taula 12 es recull una síntesi a tall d'esquema de les qüestions principals, abordades al llarg de l'apartat.

Taula 12. Taula resum de les principals percepcions i conceptualitzacions al voltant de l'alimentació saludable i sostenible

Els discursos hegemònics de l'alimentació saludable	La dimensió estètica La dimensió esportiva La dimensió de la salut i el benestar Les noves tendències
Els discursos crítics de l'alimentació	La temporalitat La procedència Les formes de producció Preocupació pels impactes global de l'alimentació
El procés de l'alimentació saludable	Els límits/dificultats de l'alimentació saludable: economia i temps L'alimentació saludable com a procés <ul style="list-style-type: none"> - Assimilació del discurs mèdic-nutricional - Eliminació i/o reducció dels productes processats i menjar ràpid - Incorporació de la dimensió crítica -política i/o territorial- de l'alimentació
Relacions intrafamiliars en la configuració de la percepció de l'alimentació saludable	Relacions socials i responsabilitat al voltant de l'organització/priorització de l'alimentació saludable dins les unitats familiars El plaer vinculat al fet alimentari

Font. Elaboració pròpia a partir de l'anàlisi dels discursos de les persones informants.

Les diferents dimensions dels discursos hegemònics de l'alimentació saludable, s'articulen al voltant del discurs mèdic-nutricional. La dimensió estètica connecta allò saludable amb l'autocontrol i uns canons de bellesa determinats que exerceixen una major pressió sobre els cossos de les dones que sobre els dels homes, i que poden comportar conseqüències sobre la salut. De la interacció del discurs mèdic i l'estètic es genera un model mèdic-cultural que no està exempt de càrrega moral. La dimensió esportiva estableix una relació entre activitat física i alimentació per configurar allò saludable. Aquesta dimensió apareix amb major freqüència als discursos dels homes entrevistats que als de les dones, malgrat practicar esport elles també. La dimensió vinculada a la salut i el benestar incorpora, a les aportacions del discurs mèdic-nutricional, altres fonts de coneixement; l'experiència i l'autoconeixement, així com les auto-interpretacions sobre la salut i el cos propi. En molts casos aquesta dimensió apareix a partir d'un procés de malaltia, derivat de la necessitat de parar una major atenció al cos i a la salut.

El discurs mèdic-nutricional prioritza l'equilibri nutricional dels aliments. Aquesta descomposició en nutrients i categories alimentàries contribueixen al procés d'homogeneïtzació alimentària, vinculat a l'estandarització de les formes de vida. D'aquesta manera s'obvia la diversitat sociocultural del territori. Així mateix, apareixen noves tendències i/o modes en relació amb l'alimentació, que malgrat contribuir a l'homogeneïtzació i estar decontextualitzades, estan aplegant a sectors de la població més jove on el discurs mèdic-nutricional no tenia grans efectes.

A través de l'elecció dels aliments, d'acord amb amb les categories i equilibris nutricionals, el discurs mèdic-nutricional, tendeix a individualitzar la responsabilitat de l'alimentació saludable en aquestes eleccions, obviant el paper de la indústria agroalimentària i del mercat en aquestes decisions.

Els discursos crítics de l'alimentació saludable incorporen la preocupació pels impactes globals del model alimentari actual. La salut, en aquest cas, adopta una dimensió col·lectiva i ambiental. La proximitat i temporalitat dels aliments o les formes de producció cobren protagonisme a través dels discursos de les persones informants. L'accés a la informació així com la capacitat econòmica de les persones resulten claus a l'hora d'aprofundir en aquestes qüestions.

La incorporació dels discursos hegemònics al voltant de l'alimentació saludable o aquells vinculats a perspectives crítiques en relació amb el model alimentari, plantegen diferències i/o contradiccions entre el que assumeix en l'àmbit teòric i les pràctiques quotidianes, entre allò que pensem i allò que fem. En el dia a dia, sovint apareixen dificultats i limitacions per mantindre l'alimentació desitjada. La falta de temps o de recursos, siguin econòmics o d'accés a informació, són alguns principals factors que condicionen l'alimentació. Amb freqüència l'alimentació saludable es concep com a procés, com en una seqüència de fases, en la que van sumant-se variables -encara que no tenen per què donar-se totes-: l'assimilació del discurs mèdic-nutricional, l'eliminació de productes processats i formes de cuinar poc saludables i, per últim, la incorporació de la dimensió crítica i l'atenció a la procedència o les formes en què els aliments són produïts. El caràcter processual de l'alimentació saludable també comporta un sentiment d'autoexigència i de millora constant respecte a les pràctiques alimentàries, més freqüents entre les dones que els homes. Les emocions relacionades amb l'alimentació connecten amb els estereotips de gènere i les càrregues socials i simbòliques desiguals entre homes i dones, respecte a l'organització de la cura. Les diferents percepcions al voltant de l'alimentació que es generen dins les llars també condicionen l'alimentació, la unitat familiar o de convivència, de vegades de manera explícita -amb negociacions, conflictes i/o acceptacions- i de vegades de manera implícita, depenent de qui i com es prenguen les decisions alimentàries.

Per últim, el plaer, la motivació i l'interès per les qüestions vinculades amb l'alimentació saludable faciliten, en gran manera, poder assumir pràctiques més saludables. Una vegada més, les emocions que travessen el fet alimentari estan condicionades pel gènere. En aquest cas, són els homes els que expliciten en major grau discursos relacionats amb el plaer vinculat a cuinar, comprar o altres qüestions del fet alimentari. Com veurem més endavant, en el cas de les dones, el plaer queda desplaçat per sentiments d'excés de responsabilitat, pressió social o culpabilitat vinculats a l'organització familiar de la cura.

4.2.2 Les feines vinculades a l'alimentació

Independentment de la cultura, la classe o l'origen, les dones continuen assumint gran part de les feines relacionades amb l'alimentació familiar. El **treball alimentari implica treball físic, mental i afectuós**: planificar els menús, preocupar-se per la nutrició, fer la compra, organitzar el menjar, preparar-ho, cuinar-ho, servir-ho, menjar-se'l, escurar els plats i/o netejar la cuina, són algunes de les qüestions centrals que configuren les feines vinculades a l'alimentació¹¹⁵.

Aquest apartat recull i analitza les percepcions vinculades a les feines necessàries per a alimentar-se dins de les llars a través dels discursos de les persones informants. Fer la compra, cuinar i l'acte

¹¹⁵ Allen, P. i Sachs, C., *op cit.*

de menjar en si mateix articulen aquest bloc, en reflexionar sobre les pràctiques, les lògiques i, amb això, els criteris que hi ha darrere de cadascuna d'aquestes accions. Escurar els plats, parar o arreplegar la taula són tasques que queden desplaçades dels discursos principals al voltant de les feines necessàries per a alimentar-nos, i no apareixen en aquestes primeres enunciacions. En alguns casos, aquestes feines apareixen al parlar dels repartiments de feines vinculades a l'alimentació però mai en el primer moment, mai en l'enumeració de totes aquelles feines necessàries per a poder desenvolupar una alimentació saludable. Les qüestions lligades als repartiments i a la dimensió emocional d'aquestes feines s'aborden en apartats posteriors.

Els discursos relacionats amb les feines associades al procés d'alimentar-se estan íntimament lligats a les percepcions i representacions respecte a l'alimentació saludable de l'apartat anterior. Les pràctiques i els criteris de compra d'aliments responen a la lògica respecte a la qual es construeix la idea d'alimentació saludable així com a l'estil de vida. La precarietat econòmica o de temps, els recursos disponibles -tant econòmics com culturals o simbòlics-, l'edat, l'estructura de la unitat familiar... configuren en gran manera les formes concretes en què es resolen aquestes feines i les decisions associades a aquestes.

El fet de viure soles o amb més gent, de tindre una unitat familiar gran o menuda, amb canalla o sense, amb custòdies compartides, amb persones majors o dependents, etc., configura moltes de les pràctiques i criteris relacionats amb la compra, els menús, l'acte i el moment de menjar. En molts dels casos els discursos relacionats amb l'organització de tot allò vinculat amb l'alimentació comença amb una comparació o una enumeració de les transformacions de les pràctiques alimentàries vinculades amb els canvis en les unitats familiars, amb les seues composicions i els moments vitals dels seus membres. Això s'expressa especialment en aquelles situacions en què fills i filles s'han independitzat recentment, en el cas de persones que comencen la criança, les unitats familiars amb adolescents, jubilacions recents, etc.

4.2.2.1 La compra

Les formes que adopta la compra de cada persona, els criteris que la travessen i les decisions i reflexions que hi ha darrere d'aquestes són fruit de l'entrecruament de diverses variables. La capacitat econòmica de les unitats familiars així com la disponibilitat temporal i d'accés a la xarxa comercial dels diferents barris, articulen en gran manera la definició dels criteris de compra. Els criteris de compra estan determinats fonamentalment, d'una banda per la capacitat d'accés a recursos, derivades de les condicions de vida de cada persona -capacitat econòmica, disponibilitat de temps, accés espacial a xarxa de comerç, informació-. D'altra, de l'articulació de les variables anteriors amb les percepcions, lògiques i representacions al voltant de l'alimentació saludable abordades en l'apartat 2.1. Aquestes dues qüestions interactuen en les variables temps-comodat, -o més bé, ús del temps-priorització del temps- que determinen les formes de compra i que es tradueixen en llocs, comerços concrets i tipus de productes.

Al llarg del treball de camp, en moltes ocasions les persones informants, en reflexionar sobre les formes en què es fa la compra o les decisions que hi ha darrere d'aquest fet, els discursos de la compra connecten també amb les transformacions que tenen lloc als barris o en les ciutats o els canvis en les formes de vida i/o de valoració-priorització socials i individuals. Uns canvis estan relacionats amb altres. El model de ciutat i l'estructura urbanística determina la xarxa comercial possible dels barris. El tipus d'edificació, amb baixos comercials o sense; els carrers, l'amplària de les voreres i el fet que siguin o no per a vianants; les infraestructures existents al barri, com ara l'existència de mercats municipals o botigues especialitzades... són qüestions clau. Però també el

tipus d'habitatge, el lloc concret en què les persones viuen, encara que en menor mesura, pot condicionar els criteris i formes de comprar, i per tant, el tipus d'alimentació.

4.2.2.1.1 La conjunció dels criteris preu, qualitat i temps

El mercat s'ha constituït com un dels actors més importants en la transmissió de valors associats a pràctiques alimentàries, però allò que transmet no és una recepta o un producte, es tracta més bé de símbols. Com a símbol obri múltiples significants i interpretacions al posar en joc valors que donen -o no- sentit a les eleccions d'allò que es compra, allò que es menja, perquè i per a que es menja i, amb això, com es configura l'alimentació¹¹⁶.

Els discursos del mercat interactuen amb els discursos hegemònics de l'alimentació saludable i tots dos interpel·len als criteris, les lògiques i les configuracions personals que operen a l'hora de fer la compra. Els criteris que les persones informants identifiquen giren al voltant del preu, la qualitat, el temps i/o comoditat. Malgrat que hi ha vegades que predomina un criteri per sobre la resta, amb freqüència els criteris es combinen i dialoguen, i no tots els productes tenen perquè respondre al mateix criteri, de manera que la decisió final d'en quin comerç fer la compra respon a la intersecció entre més d'un, com per exemple, qualitat/preu o preu/comoditat. La classe, la disponibilitat de recursos econòmics per unitat familiar i la xarxa comercial dels barris, tenen un pes significatiu en la definició de criteris i/o l'elecció de llocs de compra i productes.

El preu, malgrat aparèixer amb freqüència en els discursos de les persones informants amb independència del capital econòmic, interactua íntimament amb la classe. El preu determina els límits de la capacitat d'adquisició i s'utilitza per justificar els establiments que es trien a l'hora de fer la compra. Segons la campanya de Justícia Alimentària "Dame veneno", les dades relatives a l'Estat Espanyol indiquen que entre una dieta sana i una insana (en un percentatge elevat d'aliments processats, en sucres i greixos saturats) hi ha una diferència econòmica d'1,4 € per persona i dia. Aquesta quantitat pot traduir-se en 100 €/setmana, xifra molt significativa, especialment per a les famílies de menors ingressos¹¹⁷. En famílies de classes populars, sovint la compra per a poder dur endavant una alimentació saludable, va acompanyada dels corresponents "estudis de mercat" que les persones realitzen per triar les millors opcions de compra en relació amb el preu. Aquests "estudis" paren especial atenció a les ofertes i justifiquen, segons els discursos de les persones informants, la decisió de comprar en grans superfícies. Les grans superfícies, per la seua banda, pressionen al sector productiu amb preus mínims -de vegades quasi per davall del preu de cost- per a poder llançar ofertes i promocions i mantindre els seus beneficis¹¹⁸.

"Ella (ma mare) compra sobretot en grans superfícies perquè, és que em fa gràcia perquè ella sempre diu que fa estudio de mercado, i pues va a les ofertes i excepte alguna cosa que digues li agrà més una cosa en concret... però en ma casa no som de coses, maniàtics en el menjar, mos dona igual una cosa que una atra... entonces pues ella fa estudio de mercado i compra, però bueno sol comprar un poc de tot (...). si que compra en el barri a lo millor Mercadona, Lidl i tal però si fa compres grans, grans va a Carrefour... ella agarra el cotxe i carrega (...). En l'únic que se fija és en el preu. (...) Principalment jo crec que va a

¹¹⁶ Demonte, F.C., *op cit.*

¹¹⁷ VSF Justícia Alimentària Global (2016) "Dame Veneno. Campaña sobre la alimentación que nos enferma". VSF *Justicia Alimentaria Global*

¹¹⁸ Forner, G. (29 de març, 2020), "Las grandes superficies especulan con bienes de primera necesidad y disparan los precios", *El Salto*.

Carrefour per les ofertes, pues en Carrefour està el 3x2 o n'hi han coses aixina més barates, o algun producte... el pa integral" [E.2]

"Es verdad que los supermercados los productos son procesados, la calidad no es la misma que la de un mercado, pero también es verdad que tienes que tener una economía un poco más solvente para poder comprar en un mercado" [DG.2]

"(Mis criterios son) económicos, donde sea más barato y, hombre, el producto que esté bien, no solamente lo barato, un producto que esté bueno, bonito y barato... (...) Carrefour, Alcampo, Lidl, Consum, Mercadona, Aldi y fruterías, me recorro todo... por eso soy social (...) Y en la carnicería Miguel" [EG.6]

El preu dialoga amb la qualitat, qui disposa de menys recursos evidencia el fet que entre els diferents comerços existeixen qualitats diferents, i adapta la idea de saludable a les possibilitats econòmiques. En el grup GD.2, de dones de classes populars, s'insistia molt en la inversió de temps necessària per a poder dur endavant una alimentació saludable en rendes baixes. S'apuntava com, per menjar de qualitat en pocs recursos econòmics s'ha d'invertir prou de temps en trobar els llocs idonis -qualitat/preu- però també inversió de temps en les elaboracions i l'aprofitament màxim de totes les parts dels aliments. Això suposa uns coneixements específics sobre el menjar i una decisió, preocupació i prioritització per allò saludable. El debat sobre com influeix el preu dels diferents comerços en les eleccions d'acord amb les possibilitats dels pressuposts familiars va ser central. En aquest sentit es plantejava la qüestió de si famílies en 600 €/mes podien o no fer la compra als mercats municipals o adquirir determinats productes, com els ecològics, amb freqüència. Els discursos hegemònics mèdic-nutricionals no paren atenció a les qüestions estructurals que possibiliten (o no) l'alimentació saludable i s'invisibilitza així, l'entrecruament entre salut i capital econòmic disponible.

En el cas de les classes mitjanes l'elecció o el protagonisme del preu com a criteri sol anar vinculat a una cultura de l'estalvi, del fet de pensar i distribuir les despeses i de no gastar en excés. També a la prioritat que se li dona a l'alimentació. En aquestes situacions, els discursos al voltant de l'estalvi i el preu, així com l'elecció del lloc de fer la compra, apareixen com a decisió i no tant com a necessitat, com a límit. En altres casos el preu i la qualitat o allò que ens agrada, s'articulen argumentant les decisions preses, identificant quins productes es decideix comprar en cada lloc i explicitant la reflexió existent darrere de cada compra. En aquests casos, el paper que juga el mercat i la publicitat i com aquest s'articula en les decisions preses, no solen formar part dels discursos, no de manera explícita.

"Él (mi marido) controla mucho, es muy controlador, controla mucho el gasto sabes? Mucho, mucho. Yo para eso soy menos. Y digo: '¿tenemos que comprar siempre de todo lo más barato?', pues sí, él sí, lo más barato" [E.3]

"El detergente, el suavizante, cosas así que eso... vamos a Carrefour, ¿sabes? A mí me gusta más. Carne, tampoco es que soy de carne, pero me gusta más Mercadona, para el pescao y para... Hipercor también, ¿eh! Hipercor también. O sea, lo tocamos todo"

"Es que nos mandan puntos (en el Carrefour) y oye, pues vamos"

"Luego tienes descuento por ser personas mayores de 65 años"
[EG.5]

Segons les dades de l'Enquesta de Pressuposts Familiars existeix una relació inversa entre la renda i el percentatge de despeses dedicat al menjar. Les llars de menors rendes dediquen una major quantitat del seu pressupost en comparació amb les llars amb majors capacitats econòmiques, de

manera que en 2017, les llars amb menys de 500 € mensuals dedicaven un 17% d'aquest pressupost en alimentació, mentre que les llars amb més de 5.000 € dedicaven un 10% d'aquest¹¹⁹.

Malgrat la importància dels criteris econòmics en les decisions de les persones a l'hora de fer la compra i triar comerços i productes, aquest no és l'únic criteri que intervé en les pràctiques, les lògiques i les decisions vinculades a la compra. **La falta de temps i/o la prioritització de la comoditat** enfront d'altres qüestions també juguen un paper determinant en les eleccions de compra de les persones informants.

Els discursos vinculats al temps, o més bé a la falta de temps, formen part dels discursos i les lògiques de la velocitat i els ritmes de vida intensos, accelerats i sense pausa, vinculats generalment als horaris laborals, i molt comuns actualment en un gran nombre de persones, especialment en la ciutat... Aquesta falta de temps sovint s'utilitza per justificar les decisions de les compres des de criteris de comoditat, "lo más fácil", que porten a les grans superfícies com a lloc predilecte per enllaçar preu i comoditat. La comoditat respon a diferents qüestions: el fet que estiga tot el que necessites en un mateix lloc, l'aparcament, la possibilitat que ho porten a domicili, l'horari... El fet que estiga tot en un mateix lloc i envasat a les prestatgeries permet estalviar-se cues i fer un ús del temps més pragmàtic, segons les persones entrevistades que s'ubiquen en aquest criteri.

"Tendría que ir a la carnicería te lo digo, pero es que a veces en la carnicería hay cola, de la otra manera 'pom', cojo así y en un momento lo tengo (...). El solomillo, lo compro en Mercadona y está buenísimo, son dos filetes así grandes, y está buenísimo, y en un momento, en Tía Teresa a veces no tengo solomillo. Y a veces es más caro. Es un poco de todo, no es una cosa sola... Es un poco de todo... El precio, la comodidad y la cola, en fin...el tiempo" [E.3]

En altres casos, la falta de temps s'expressa des del malestar o la contradicció que aquesta comoditat suposa per desenvolupar una compra i una alimentació conscient segons els criteris de salut i/o de sostenibilitat i preocupació ambiental.

"Lo que más me cuesta es que (por facilidad) al final acabar yendo a los supermercados a comprar, ¿no?" [GD.1]

"Es verdad que no voy a la mejor pescadería del mundo, voy al supermercado que tengo enfrente de casa, porque llego tarde de trabajar" [GD.1]

"Lo más fácil es ir al super, al que te pille más cerca de casa y pillar... Por un tema de gestión del tiempo, que vivimos en un momento de muchas prisas, poco tiempo y al final, la forma, yo creo, la tendencia es a consumir rápido y que te lo den todo hecho (...). Tenemos muchas facilidades para hacerlo mal. Más facilidades para hacerlo mal que bien" [E.9]

Els hàbits lligats a una alimentació saludable impliquen disposar de temps, de més temps almenys que per als hàbits no saludables. Temps necessari per anar als mercats, per comprar, preparar i cuinar els aliments. Si el preu pren especial centralitat en els discursos i les pràctiques de les classes més populars, la falta de temps és el gran problema de les classes mitjanes. Això no vol dir que les classes populars no patisquen la precarietat de temps, sinó més bé que, en termes generals, la centralitat d'allò econòmic, desplaça a un segon pla la qüestió temps als seus

¹¹⁹ Díaz-Méndez, C., *op cit.*

discursos. En el cas de les classes altes, en canvi, els discursos solen articular-se al voltant del criteri de la qualitat, ja que la qüestió econòmica no és un limitant, i sovint tenen professionals contractades que s'encarreguen de les feines lligades a l'alimentació, per la qual cosa la falta de temps tampoc és una qüestió rellevant en la pràctica de l'alimentació saludable.

La percepció de **la qualitat** dels productes varia en funció de la classe i les possibilitats econòmiques, de les experiències de vida, dels hàbits i els aprenentatges, de l'interès i la informació. De la mateixa manera que hi ha una tendència a percebre i, per tant, justificar les alimentacions pròpies com a saludables, ningú afirma comprar aliments de mala qualitat. En la identificació i la definició de la qualitat entren en joc altres conceptes, coneixements i/o valoracions sobre les característiques dels productes: la proximitat o la procedència, les formes de producció, la temporalitat dels aliments, l'aparença estètica -color, forma...-, la confiança i les relacions amb les persones que venen o amb la marca de l'empresa, la forma d'exposició, el disseny de l'embalatge...

Aquestes característiques i el parer més o menys atenció a les mateixes, configuren la lògica de consum i alimentació de les persones informants. En el cas de les classes altes aquest criteri sovint es vincula a la marca, marques concretes o tendes i/o supermercats que identifiquen en una major qualitat. En aquest cas, d'acord amb els discursos de les persones entrevistades, les marques que garanteixen la qualitat solen tindre un preu més elevat i aquesta diferència de preu, es justifica per una major qualitat del producte.

"Normalmente creemos que es la marca, porque te produce garantías de confianza, pero luego a veces también ocurre que no es así. Pero normalmente cuando se paga algo es porque de calidad luego resulta...está bien, quiero decir, no te equivocas, normalmente, normalmente cuando compras un producto que es de marca normalmente no hay problema, pero tampoco hay problema cuando no lo has comprado... pero vamos, a mí me da garantía que sea una cosa, lo reconozco, me puede el marketing, sabes que sea una buena empresa la que va detrás" [E.8].

En altres casos, especialment entre classes mitjanes en una certa sensibilitat i/o preocupació per les qüestions alimentàries, la qualitat s'identifica amb qüestions més experièncials i/o sensibles, amb el fet de veure i quasi tocar, o bé amb la informació sobre els productes i/o les formes en què aquest ha sigut produït. Productes frescos, formes de producció menys intensives i la relació amb les persones venedores sol aparèixer en aquests tipus de discursos. D'acord amb aquesta lògica els comerços ja no són majoritàriament supermercats o grans superfícies. Ací prenen protagonisme els mercats municipals i el xicotet comerç especialitzat.

"Compro una vez a la semana y voy al Mercado Central, eh, no soy de supermercado, o sea que me gusta ver el género y casi tocarlo y bueno, el pescado fresco y la carne también, fresca, aunque yo luego congelo para la semana o quince días. (...) Compro de cierta calidad y ya está, sí, la carne la suelo comprar de esa, de pasto, si puede ser, porque comemos una vez a la semana, tampoco es un dineral (...). Si compro pollo, para la paella y eso, pues suelo comprar un pollo que lo traen de unas granjas que están eso, sueltas por allí, comen parece ser, que tienen de varias clases y es el pollo de Paco. El pollo de Paco es de un señor que tiene unas, se nota, porque los huesos están duros y la carne, o sea que... (...) y los huevos si, los huevos si que suelo comprarlo biológicos o ecológicos o eso, ¿sabes? porque eso si que yo noto el sabor ese del pienso, cuando... y si que lo noto, los huevos y el pollo, si que suelo comprarlos así, que son un poco más caro pero tampoco es, un huevo al día tampoco es... pero se va añadiendo, una y otra y otra, si que es un dineral..." [E.5]

"Comprem carn, normalment comprem pollastre de granja, ternera, normalment que siga o gallega o del nord d'Espanya; peix, no comprem mai peix que no siga de llotja (...). Després comprem ous, que també intentem que siguin ecològics, si n'hi ha, i sinó pues que siguin camperos de estos... Pollastre, pollastre no comprem mai pollastre que no siga d'este que siga al menys criat... que no siga industrial, també és industrial però bueno, un poquet menys... I després pues verdures... (...) No comprem normalment ni natilles ni coses en sucre, coses en sucre tractem d'evitar-les, tot lo que puguem, a més en casa tenim panela, no tenim sucre" [E.7]

Darrere d'aquesta forma de consum hi ha tota una valoració de les relacions que es generen al voltant de la compra i l'alimentació, tant entre les persones de la unitat familiar com amb les persones comerciants. La confiança i la proximitat emocional esdevenen clau per a les persones que trien aquesta opció.

"No tiene ni punto de comparación que tu conoces ya allí a los tenderos del Mercao, que ya les preguntas hasta por su familia, ya te preguntan ellos qué tal, cómo te ha ido, si has estado pachucha te preguntan cómo estás, si ya se te ha pasao, bueno, todo eso... A mi me compensa, ¿ves?, el trato personal no la, la cosa neutra de los sitios, a mi eso me satisface mucho, si, si y ellos también, ese trato tan personalizado, pues ya casi con eso vas, luego ya almuerzas allí y tan ricamente, si, y si un día fallas ya te preguntan '¿y por qué no has venido?', o sea que no eres transparente. (...) Suelo ir, si está disponible Darío, que también le gusta ir, pues vamos los sábados por la mañana temprano, y sino el viernes, los viernes" [E.5]

"A mi me gusta mucho ir al Mercado Central y lo que estáis diciendo de que quita tiempo, yo lo considero, lo utilizo también como una forma de relacionarme, entonces, no pierdo el tiempo, estoy utilizándolo en eso, en ir al Mercado, voy con mi madre, compramos, también me gusta mucho cocinar, entonces pues también disfruto con cocinar y en saber los productos que son de temporada, comprarlos... y luego que una vez estás yendo de vez en cuando al Mercado, pues también te conoce la gente, que también te hace ilusión saludarlos" [EG.1]

"Pan, los salazones, las anchoas que a él le vuelven loco, va adrede, o sea que no se compra unas anchoas de lata, mmm, ¿qué más compra en el mercado central? pescado, sobre todo pescado, pescado, todo pescado, y algo de fruta y verdura. (...) Le gusta hablar con el pescadero que son amigos suyos los dos y le dicen "no, no te lleves hoy la lubina esta, no te lleves hoy la merluza, uy la merluza del cantábrico no, porque no sé qué" [E.8]

Els canvis relacionats amb els moments vitals estructurats també els criteris de compra, resultant configuracions específiques en cada cas. En alguns casos trobem com el moment de criança, prima la qualitat dels productes. En el fragment següent s'aprecia com el moment inicial de criança coincidia en un moment en què una de les dues persones adultes de la unitat familiar (la dona) treballava només a casa; en canvi en el moment present, en què fills i filles estan fora de casa i les dues persones treballen dins i fora de casa, la comoditat s'imposa com a criteri.

"Jo antes, per exemple, si que mirava... en tema carn, peix, tot això si que mirava on jo volia anar per la qualitat. El preu no, o siga, a mi no m'ha sobrat mai en la vida, però jo si m'he tingut que llevar d'altra cosa, de menjar no hem llevat. Perquè èrem 5 en casa, entonces si en algun moment determinat he tingut que llevar de algo no ha sigut del menjar. Això ho hem tingut claríssim en ma casa. El menjar ha sigut lo que tocava i bo. Pues si no se pot

menjar un peix especial pues hem menjat uno més barato però dins de la qualitat que jo considere. (...) Però si, ara lo que te dic, com anem a Mercadona saps que la qualitat és eixa i no n'hi ha un pollastre més bo i uno més roïn, és lo que és i ja està" [E.4]

La qualitat és cara, en això hi ha consens. El preu intervé com a factor limitant de la qualitat, depenent de les situacions econòmiques i de les prioritats de les unitats familiars. De la mateixa manera que hi ha qui argumenta que determinada qualitat resulta complexa per a les seues economies, les persones que posen la qualitat al centre reconeixen que el pressupost que es va en alimentació és important. En el cas de les famílies de classe mitjana que ubiquen les seues pràctiques en aquesta lògica hi ha una prioritització conscient respecte al tipus d'alimentació. La possibilitat de la prioritització, així com la capacitat i tranquil·litat per donar-li centralitat resulten una qüestió de classe, de recursos econòmics i culturals.

"Lo primero pido calidad, segundo precio, pero muchas veces te das cuenta cuando comparas, lo que antes era muy bueno en un sitio, como antes en el Corte Inglés que tenía fama de la calidad, la calidad pésima, y ahora por ejemplo Mercadona o eso, muchísimo mejor, entonces los criterios es que busco calidad, porque a mi marido cómo le lleve un tomate malo y le diga, es que estaban carísimos, me mata, porque me dice, "en eso no escatimes", se enfada mucho cuando escatimo en..., "he comprado una cosa en vez de otra porque era más barata", se enfada mucho (risas) no, no, es verdad, porque, en otra cosa, pero en eso no, en alimentación no se juega, y es verdad. Entonces miro muchísimo la calidad y luego el precio, si encuentro la misma calidad por bajo precio, sí que me voy a donde está mejor precio. Pero que vamos, no... suelo no mirarlo demasiado porque al final esto es lo importante, ¿sabes? comer cosas de calidad" [E.8].

"Yo me gasto mucho en comer, eso sí, o sea el presupuesto familiar se va casi en la comida. Mi madre también lo hacía, eh" [E.5]

Una qüestió que esdevé clau en l'abordatge dels discursos, les percepcions i les pràctiques al voltant de l'alimentació saludable és la relació i/o l'entrecreuament entre els coneixements ajustats i situats sobre les característiques dels productes i la seua qualitat i el vincle amb la dimensió econòmica. Aprofundir i treballar en les dues qüestions -coneixements i economia- sembla inherent al moment present i als problemes de salut lligats a l'alimentació actual. En aquest sentit, des de diferents organitzacions s'estan duent a terme campanyes per denunciar les injustícies alimentàries i els problemes de salut associats a aquestes i/o per proposar mesures a les actuals desigualtats, com ara propostes orientades a la regulació fiscal de l'IVA dels aliments segons els impactes dels aliments en la salut¹²⁰.

4.2.2.1.2 La procedència, la temporalitat i els productes ecològics

La percepció i definició d'allò que les persones identifiquen amb la qualitat, tal com s'apuntava al punt anterior, és divers i respon a les configuracions personals-familiars al voltant de l'alimentació. Encara que en alguns casos trobem que la qualitat pot relacionar-se amb determinades característiques dels productes, com la procedència, la temporalitat o les formes en què els aliments han sigut produïts, això no sempre va lligat.

Com s'apuntava a l'apartat 2.1, parar atenció a on i/o com es produeixen els aliments comporta una reflexió teòrica i política al voltant de les formes de consum, que estructura els discursos crítics al

¹²⁰ Guzmán, J. (11 de junio, 2015) "Los pobres comen basura. Los ricos sano y verde". *VSF Justicia Alimentaria Global*

voltant de l'alimentació saludable, un pas més enllà del discurs mèdic-nutricional. Aquesta reflexió pot respondre a diferents lògiques. A grans trets podem diferenciar quatre lògiques diferenciades a l'hora de parar atenció a **la procedència dels productes**: la lògica identitària nacionalista, la lògica identitària local-regional, la lògica relacional i la lògica de la preocupació ambiental.

En el primer cas, la procedència cobra importància, a través dels discursos, en relació amb posicionaments i/o conflictes polític-ideològics entre territoris. La **lògica identitària nacionalista** i la lògica identitària local-regional conformen dues dimensions d'una mateixa construcció social i/o política, en la que la diferència entre ambdues té a veure amb allò que s'emfatitza, però en els dos casos apel·la a una identificació territorial. Aquesta primera, encara que no sempre i no soles, en el cas valencià tendeix a enunciar-se com reactiva, des del rebuig a productes de determinades procedències i la identificació de la resta de l'estat. El cas del boicot a productes catalans seria una de les màximes expressions d'aquesta lògica.

"Pues mira, te lo voy a decir, y a lo mejor tu piensas diferente, pero yo en ese tema no... si son catalanes no les compro, no. Compro valenciano, prefiero sobretudo de mi ciudad, de mi país (...) De cualquier sitio de España no me importa, pero a mi por ejemplo, que me traigan naranjas argentinas me revienta, osea no... no las compro. ¿Porque tenemos que traerlas de Argentina teniendo las mejores naranjas del mundo aquí? Pues eso me revienta. Procuero no comprarlas. Si hay en el paquistani y hay a granel y en Mercadona son argentinas y miro la etiqueta y veo que es argentina inmediatamente las dejo y me voy al paquistani" [E.3]

En els últims temps, des de l'extrema dreta s'està produint una apropiació dels discursos que advoquen cap a la relocalització del sistema (des de l'àmbit estatal) i al tancament de les fronteres, sense atendre a les condicions socials de les formes de producció. Es tracta de propostes de tall autàrquic i/o ecofeixista que desplacen les desigualtats actuals respecte a l'accés als aliments o la importància de les interdependències del sistema agroalimentari¹²¹.

En segon lloc, allò que hem anomenat la **lògica identitària local-regional**, s'articula a través de la defensa i/o elecció dels productes valencians enfront dels d'altres territoris. Aquest discurs respecte a la procedència dels productes connecta amb la dimensió polític-econòmica identitària d'allò valencià i interpel·la als valors emocionals associats a la identitat o marca territorial i als sentiments de pertinença i d'identitat grupal. Es vincula, principalment, als productes més extensos i, per tant, amb major protagonisme, tant a l'imaginari valencià com a l'economia autonòmica. En aquest cas, taronges, tomaca del perelló, arròs o vins solen ser els que se citen amb major freqüència. Es tracta d'aquells aliments que més es reconeixen dins i fora del territori local o autonòmic, i que, per tant, s'associen al valor relacionat amb el territori d'origen. En la configuració d'aquesta lògica entren en joc la visibilitat simbòlica i econòmica de determinats productes i el capital cultural, ja que la valoració socialment construïda d'aquests productes apel·la al vincle social respecte al territori¹²².

"Jo tracte, que per lo menos estiga... per exemple, fideus, totes eixes coses o quan comprem el cava algun diumenge o un dissabte per la nit si estem en amics se fem una botelleta, tracte que siga de València lo més que puga. (Encara que) tampoc sóc de les que van mirant les etiquetes on se fa, vale? (...) Això no vol dir que si m'agrada una cosa que és de fora no la compre (...). M'agrada que el producte valencià isca... Les taronges... me

¹²¹ Rius, N. (19 de abril, 2020), "La pandemia abre la oportunidad de apostar por la alimentación como derecho y no como negocio", *Público*.

¹²² VVAA, (2014), *El desarrollo territorial valenciano: reflexiones en torno a sus claves*, Col·lecció Universitat i territori, Universitat de València.

dona molta malisia, molta malisia que tinguem que tirar les nostres i les comprem fora o la verdura o qualsevol cosa d'eixes me dona molta malisia" [E.4]

La tercera de les lògiques identificades, **la lògica relacional**, s'estructura a partir de dues situacions i/o consideracions. D'una banda, un nombre significatiu de les persones informants tenen vincles importants amb l'Horta, bé siga a través de camps propis, bé a través de familiars propers, que eren o encara són llauradors. Allò propi és especialment valorat, s'assumeix com a més saludable, més fresc, més saborós. La diferència entre la collita pròpia i comprar en un supermercat és un món, on els coneixements vinculats als aliments, a la temporalitat i a les seues característiques i propietats comencen a esborrar-se.

"Yo toda la verdura que como es buena, porque mi suegro es labrador, o sea que... Toda la que como es buena, eso seguro. (...) Entonces claro, es más sano, no es lo mismo que (si) vas a comprarla..." [EG.2]

"En ma casa és que els meus güelos i tot això han tingut camps, entonces en ma casa sempre ha hagut coses de temporà, excepte alguna fruta, jo que sé, kiwis o jo que sé, (...) quan el meu güelo collia les tomaques, els pimentons, les creïlles... o sea, ara se me fa raro a mi comprar eixe tipo de cosas, jo mai en la vida he comprat a lo millor tomates, i ara anar a comprar tomates, jo no sé, se me fa raro, les veig tan boniques, tan rares, no tenen res picat, ni... se me fa raro. Però bueno, en ma casa sempre ha sigut de temporà, excepte ara que a lo millor comprem més les cosas, que quan anem a comprar diguem, 'uy, pues mira açò, mira allò...!', antes no" [E.2]

"Yo, eso de temporada, yo sólo como verduras y frutas básicamente, porque me han criado así, mi padre es agricultor y entonces toda la comida... No es... utiliza tipos de insecticida, porque es de la ola de los agricultores que no van a cambiar nunca jamás, pero es cierto que no para todo, y no siempre, entonces estoy ahí, ahí" [GD.1]

D'altra banda, en el cas de la fruita i la verdura han sigut freqüents els discursos que expressaven la preferència per verduleries de barri que tingueren camps i collita pròpia en la tenda. La importància de la xarxa comercial i del veïnatge i de les relacions quotidianes que configuren el consum en el dia a dia, estructuren ací la centralitat de la procedència.

"Quan no vaig en molta pressa, (la verdura) la compre en Paco, eixe que està ahí en la via, perquè sé que és d'ací, sé que ademés ell té camps i sé que és d'ací, entonces pues... Igual que a mi m'agrada que vinga a comprar-me la gent, vale? Pues tracte jo d'anar a comprar a la gent del barri, però damunt si dins de la gent del barri sé que tenen camps i que lo que compren és d'ací pues casi que millor. (...) Ademés jo a ell passe i li deixe la noteta i quan torne ho arreplegue. Si, això és el comerç de barri" [E.4]

"Cerca de mi casa hay un par (de verdulerías) que son como muy familiares, y es verdad que tienen producto propio de su huerta y tal, que eso me parece genial y yo creo que ese sería el modelo" [GD.1]

"El origen de dónde compras las cosas, pues si compras la verdura tal, por eso compras la verdura en sitios que sabes que el hombre tiene la huerta, su huerta, y que tiene su pollo... Intentas comer lo más sano posible. Al final comemos veneno igual, pero menos" [EG.2]

En aquest sentit i malgrat el protagonisme dels supermercats a l'hora de fer la compra, alguns productes encara recauen en el comerç de barri, baix l'argument de la confiança, la qualitat, el

sabor, l'autenticitat i la supervivència del barri. Per aquests productes els criteris decisius difereixen dels criteris generals de la compra, i les cues, el temps i la comoditat no primen de la mateixa manera.

"En la tienda de Juan, que es un ultramarinos chiquitín que lleva ahí aguantando 40 años el hombre, con Mercadonas y Consums y todo, y el tío está ahí porque es un producto muy bueno" [E.1]

"Al final és això, estem en un barri i n'hi ha que fer barri. A més jo que he viscut lo que de veritat és, era antes este barri" [E.4]

"La mayoría del tiempo (hacemos la compra) aquí en el barrio, porque yo soy de esas personas que piensa que debemos comprar, incluso, no solamente lo que cultiva, lo que se llama el kilómetro 0, también hacer la compra a los que están a kilómetro 0, los negocios pequeños que tenemos en el barrio. (...) Procuero mientras en el precio está al alcance de mi mano (...) yo por ejemplo tengo, tengo vendedores de confianza, que yo lo sé, por ejemplo, de donde trae él los alimentos, hay uno que lo compro que (...) tenía su huerto aquí en Alboraiá" [E.6]

El criteri de la procedència articulat d'aquesta manera té un doble vessant, mentre que d'una banda posa de manifest la procedència territorial, els canals de comercialització i les pràctiques productives dels productes que mengem, d'altra posa l'èmfasi també en les dinàmiques dels barris i en les relacions de confiança que es generen en comprar als comerços de proximitat. En les dues situacions es configura una xarxa relacional i de confiança que pren protagonisme i importància, i que evidència les relacions veïnals, familiars, comercials i comunitàries que entren en joc en el sosteniment de la vida, on l'alimentació és una peça indispensable. Una xarxa que possibilita l'alimentació saludable més enllà de l'alimentació en sentit estricte, i que visibilitza els cossos i els noms que la configuren.

Si tenim en compte que actualment molt poques empreses concentren gran part de la indústria agroalimentària mundial, des de la producció fins a la comercialització, passant per l'elaboració i distribució¹²³, aquestes xarxes comunitàries vinculades amb l'alimentació i la valoració social dels productes territorials cobren especial importància en el pla local.

Per últim, la lògica que atén a la procedència des de **la preocupació ambiental** es troba pròxima als plantejaments de l'agroecologia i/o la sobirania alimentària -encara que aquests siguin més amplis-. La proximitat i les formes en què els aliments són produïts són qüestions rellevants que connecten amb els impactes de les formes de producció i consum, tant pel que fa als aliments quilomètrics com per la contaminació atmosfèrica i d'aqüífers a conseqüència dels productes fitosanitaris. Aquesta lògica connecta també en la preocupació per les condicions socials en què es produeixen els aliments.

La temporalitat dels aliments, a diferència de la procedència, és una característica que sovint passa desapercibuda i de la qual van perdent-se coneixements importants. En la mesura en què la industrialització i la globalització alimentària s'han instal·lat, i amb això la possibilitat de poder comprar qualsevol aliment en qualsevol moment de l'any, s'han desplaçat els coneixements associats a la temporalitat dels aliments i amb les característiques de qualitat de molts productes. Respecte a aquests coneixements apareix una diferència generacional important. Mentre que les generacions més majors encara saben identificar un bon producte i saber si és o no de temporada,

¹²³ Espelt, R., (2018), "Alimentación, gentrificación y transformaciones urbanas", Boletín ECOS 43 - Junio-Agosto, ISSN - 1989-8495, Fuhem Ecosocial

sovint les generacions més joves han perdut aquests sabers. L'estandarització alimentària que resulta del procés de globalització homogeneïtza els sabors i els sabers¹²⁴.

"Quan vas a comprar veus, pues albergines i veus tota l'estanteria de verdures que damunt tenen totes un color estupendes, brillen, i claro, pues dius 'vaig a ficar açò, vaig a ficar allò', no te poses a pensar realment 'açò és de temporada?', jo que no sé ni quins productes són de temporades, o sea, jo no ho sé, ma mare si que ho sap, jo?, o sea, jo quan vaig a comprar en la meua iaia o lo que siga, jo vamos, descubrisc un món, perquè si que sap, no sé, sap coses que jo a lo millor no m'ha parat a pensar, pues no sé lo de les verdures o 'mira esta que bona' i l'olora i no sé què (...). Jo no tinc ni idea, a mi les fruites me fan la mateixa olor..." [E.2]

En la pèrdua de sabers i coneixements associats a la temporalitat, la distribució i les grans superfícies actuals tenen una responsabilitat important. El fet de trobar determinades verdures durant tot l'any fa que es perden coneixements associats als seus cicles. Alguna de les persones informants es referia a aquestes verdures sempre presents als prestatges dels supermercats com "verdures bàsiques": pimentó, tomaca, cogombre, carabasseta... [E.1]. Les verdures bàsiques en aquest cas eres totes aquelles que han perdut la temporalitat i podem trobar-les sempre a les botigues. Hi ha altres aliments, com carabasses, carxofes o algunes fruites d'estiu que encara mantenen certa temporalitat inclús als supermercats i resulta, per tant, més fàcil identificar de quin moment són.

En altres casos apareix als discursos la reivindicació de la temporalitat dels aliments, com a criteri de qualitat, però també de sostenibilitat ambiental i social. Es tracta principalment dels discursos procedents de generacions intermèdies que tracten de recuperar els coneixements de les iaies i els iaies vinculats a la temporalitat, ara en perill d'extinció. Es tracta també dels discursos de persones de contextos culturals i d'origen diversos, les quals, amb freqüència, coneixen de prop les condicions laborals de les persones temporeres i els impactes que les formes de cultiu intensives tenen sobre la salut i les condicions de les treballadores. El cas dels cítrics o de les maduixes són alguns dels més sonats en els últims temps. Malgrat no anomenar la duresa de les condicions laborals de temporers i temporeres explícitament, el discurs següent al voltant de la importància de la temporalitat s'articula també en relació amb aquest fet.

"(Mi marido) trabaja ahora en trabajos de temporales, de recogida de naranjas, etcétera. (...) Deben ser de temporada. (...) Yo si no es de temporada procuro ver y no ver, al menos si no es una emergencia, pero es verdad que yo procuro que, porque por ejemplo, yo no entiendo como puedo comer una naranja, en vez de comerla en otoño, la estoy comiendo en primavera o verano, ya es no es de temporada, igual que sandía, igual que.. porque cada tiempo tiene sus cosas bonitas, hay que aprovecharlas, yo al menos lo veo así" [E.6]

En aquestes situacions el caràcter polític del consum para especial atenció als impactes del sistema agroalimentari tant en la dimensió ambiental com en la social i econòmica¹²⁵. El barri, el camp i els cossos s'entrellacen en aquesta lògica, en les seues pràctiques i les reivindicacions i/o contradiccions que expressa.

La percepció respecte als **productes ecològics** i/o les reflexions al voltant de les formes de producció dels aliments i la relació amb la salut, és una de les qüestions on trobem més amplitud

¹²⁴ Conabio, (2013). *Identidad a través de la cultura alimentaria*. Comisión Nacional para el Conocimiento y Uso de la Biodiversidad. México.

¹²⁵ Novo Vázquez, M.A., (2018), "Buenos hábitos alimentarios de los españoles y consumocracia", En López, M. A. (coord.) *Haciendo realidad el derecho a la alimentación en España*, Ediciones Egregius.

de posicionaments. Aquestes s'estructuren en relació, una vegada més, amb la comoditat i el preu, però també amb les reflexions teòriques i el discurs polític-territorial de l'alimentació saludable.

Els discursos poc inclinats a la incorporació de productes ecològics solen ancorar-se en la comoditat i/o el preu, i amb els canvis, no desitjats, que suposaria en les pràctiques quotidianes. Estan relacionats en les prioritzacions establertes i les conceptualitzacions pròpies assignades a l'alimentació saludable. Sovint la percepció respecte als productes ecològics connecta amb la percepció de l'alimentació saludable com a procés, amb l'esforç que les pràctiques més saludables comporten en el dia a dia, i amb la determinació que s'ha d'assumir per dur-les endavant.

"Ahora es como lo cómodo también, el no pararte a buscar un producto ecológico, ¿no? Y hay muchísima más variedad todavía de producto no ecológico que ecológico, hay muy poquito y es super caro comparado con el producto no ecológico" [E.1]

"Hay que tener predisposición para eso. (...) Pero es que ella (mi hija) es muy convencida, ¿sabes lo que te quiero decir? Ella es muy metódica y está muy convencida de todas esas cosas, yo no soy tanto como ella, no soy tan radical para todo. Ella se exige ahí hasta el último de todo, ¿sabes? (...) Yo soy de otra época, yo también tengo otra edad y yo no puedo hacer lo mismo que hace ella. (...) Tengo otras prioridades. (...) Ella lo hace por salvar el planeta y por favorecer el pequeño comercio y por todo" [E.3]

El preu, una vegada més, actua limitant l'accés a determinats recursos als sectors de la població amb economies més ajustades. En el cas dels discursos de les classes més populars aquestes apunten com la qüestió preu suposa una desigualtat en l'alimentació, al considerar com determinats productes (vinculats a preus més elevats) no són accessibles per a tot el món. Aquesta desigualtat d'accés a un tipus d'alimentació comportaria també una desigualtat d'accés a la salut vinculada a aquesta alimentació. El problema s'agreuja especialment en el cas dels productes ecològics de les grans marques agroalimentàries i/o les grans superfícies. En aquests casos el preu del producte per al consum s'incrementa desproporcionadament en comparació amb la diferència de preus de les matèries primeres, resultant productes transformats per al consum considerablement elevats i en les empreses alimentàries es queden amb una important plusvàlua¹²⁶.

"Eso lo intenté yo (comprar ecológico), pero la verdad que los precios no están alcanzables a la mano de todo el mundo. Hay una que está en calle Almassora, normalmente cuando vuelvo de los trabajos compro, de vez en cuando, zanahoria porque me gustaría lavarla y comerla, así, con su piel..." [E.6]

Els discursos que plantegen la inaccessibilitat dels productes ecològics, ho fan reprenent i articulant els discursos mèdic-nutricionals de l'alimentació saludable i els de la preocupació ambiental, des de la vessant de la injustícia alimentària. Els preus dels aliments -ecològics o no ecològics, bàsics o no bàsics- modelen i deformen l'elecció, ja que les persones ajusten els seus gustos, les seues preferències culturals i les seues percepcions de l'alimentació saludable a les limitacions dels pressuposts disponibles¹²⁷.

¹²⁶ García, F. (2016), "Dos. menos uno dos. Quién decide el precio de los alimentos", *Boletín ECOS 35 - Junio-Agosto*, ISSN - 1989-8495, Fuhem Ecosocial

¹²⁷ Messer, E. (2017), "Globalización y dieta: significados, cultura y consecuencias en la nutrición", *Antropología y Nutrición*, Universidad Autónoma Metropolitana-x, págs. 27-74. Clásicos y Contemporáneos en Antropología, CIESAS-UAM-UIA.

"Comer fruta ecológica y todo esto, que sería también mucho mejor a nivel medioambiental, es carísimo, entonces al final yo no me lo como ecológico, porque no todos los bolsillos están preparados para poder asumir ese coste. El mío, en este caso, yo si voy con mi madre igual fuerzo un poco, porque al final lo acabo comprando yo, pero mi madre no está todos los días..." [E.g]

"Es muchísimo más caro tener una vida donde tú le das preferencia a comprar productos ecológicos, bio y tal, es muchísimo más caro que comer mierda, con perdón, entre comillas, porque claro..." [GD.2]

"Si cobras un sueldo como están diciendo ellas, es que no te puedes permitir comer bien, es que no te dejan, no te dejan comer una cosa de... bio que tal, que no tiene aceite de palma, que no tiene no sé qué, que no tiene..." [DG.2]

S'associen els productes ecològics amb allò més saludable, amb el menjar bé, amb la cura cap al medi ambient, i es confronta aquesta idea amb el menjar insà "comer mierda", amb allò cap a on el mercat i els preus aboquen a les persones de menors recursos, "no te puedes permitir comer bien, es que no te dejan". Així, la responsabilitat individualitzada que es desprèn del discurs mèdic-nutricional es desplaça, incidint en la responsabilitat política i de la indústria agroalimentària en les formes possibles de l'alimentació i les desigualtats estructurals.

Però més enllà de les limitacions que suposa el preu dels productes ecològics i les desigualtats quant a accés a recursos i tipus d'alimentació per a gran part de la població, el consum d'aquests productes està en augment¹²⁸¹²⁹. S'enten per producte ecològic aquells que no han estat tractats amb productes químics de síntesi, que han respectat els cicles propis sense modificacions genètiques i que proporcionen beneficis per a la salut, per al medi ambient i per a la comunitat agrícola i ramadera¹³⁰. L'increment de productes ecològics en les dietes té una relació important en la preocupació creixent per aspectes de salut. Sovint aquesta preocupació és la que motiva i/o articula els canvis de consum que configuren l'alimentació¹³¹.

En termes de salut, una dieta a base de productes ecològics implica una menor ingestió de residus i pesticides organofosforats i una menor exposició a productes fitosanitaris en general. En termes socioambientals, està la idea d'integrar la preservació ambiental i la producció alhora que el tracte i preu just per a les persones del sector agro-ramader i pesquer¹³². Malgrat que en un inici les propostes des d'allò ecològic comportaven un caràcter transformador -pels plantejaments i les preocupacions ambientals, de salut i econòmics- actualment no totes les opcions ecològiques mantenen aquest caràcter. L'expansió afavoreix el consum, al mateix temps que evidència els límits transformadors, pel que actualment existeixen múltiples i diverses formes de relacionar-se o incorporar els productes ecològics. Participació en grups de consum, compra directa de cistelles de verdura a llauradores o llauradors, cooperatives d'aliments o tendes especialitzades, compra de productes ecològics en grans superfícies convencionals, etc., la quantitat d'opcions ha crescut considerablement. Darrere de les eleccions de compra, una vegada més, dialoguen criteris econòmics, de comoditat i/o falta de temps amb altres polític-ideològics, que comporten unes o altres prioritacions dels diferents criteris.

¹²⁸ Hernández, A. (6 de junio, 2018) "Los alimentos ecológicos ganan terreno en la despensa". *El Mundo*

¹²⁹ Palou, N. (19 de junio, 2018) "El sector ecológico en auge gracias a los 'millennials'". *La Vanguardia*

¹³⁰ Espelt, R., *op cit.*

¹³¹ Raigón, M.D., (2018), "Alimentos y salud", En Molero Cortés, J.; López García, D; Arroyo, L. (Eds.) (2018) *Salud y Derecho a la Alimentación. Bienestar, equidad y sostenibilidad a través de políticas alimentarias locales*. Valladolid, España: Fundación Entretantos y Red de Ciudades por la Agroecología.

¹³² Espelt, R., *op cit.*

En el cas de les persones que es decanten per la cistella de verdura tancada, consideren què gasten menys temps i que és "més còmode", ja que normalment només han d'anar a arreplegar la cistella a un lloc concret on es fan els repartiments o pot inclús aplegar-los a casa directament, depenent de la modalitat. La planificació respecte a la compra de verdures i la ideació de menús es redueix en no poder triar. Hi ha un component important d'adaptabilitat a allò que la cistella oferisca cada setmana.

" Per a mí és més còmodo planificar una volta tinc lo que puc menjar, que pensar abans que vaig a...O siga, a mí la faena de pensar què vaig a comprar...pffff... Me dona molta perea. O sea, una volta tinc la bolsa m'és més còmodo pensar què vaig a cuinar en lo que tinc que...que planificar què vaig a comprar" [EG.3]

El grup de consum permet triar els productes de les llauradores i llauradors cada setmana. Comporta una implicació i participació del grup. Implica una organització per a fer les comandes, que s'han d'enviar conjuntament a les persones productores i per fer els repartiments de cadascuna de les comanes fetes pels membres del grup. Darrere d'aquest model hi ha també un compromís entre les persones del grup i entre el grup i les persones productores. Normalment el compromís consisteix a repartir les feines necessàries per al funcionament del grup, definir conjuntament els criteris de compra i assegurar unes comanes mínimes a les persones productores.

"Eixa és la raó per la que estem en un grup de consum en el que podem elegir què sí, què no... Perquè al final jo, si compres una... una cistella tancada estic segura de que llançaria algo, o siga hauria algo que no menjaria... (...) Jo demane el diumenge i faig el menú pa tota la setmana i ja sé què faré. Però si m'arriben 6 enciams jo no sé...què faria" [EG.3]

En general els productes frescs, verdures i fruites, són els més comuns d'incorporar a les pràctiques quotidianes des de la relació comercial directa o semidirecta amb les persones productores. Altres com la carn, el peix, els llegums, la pasta i els elaborats obtindrem-los a partir del consum directe de les persones productores, resulta més complex i també més car.

Per al cas de les cistelles o els grups de consum, sovint s'apunta la necessitat de generar formes d'organització i/o planificació, vinculades a l'alimentació, concretes. La cistella aplega un dia de la setmana i el mateix passa en el cas dels grups de consum, on a més hi ha els repartiments.

Hi ha altres situacions en què existeix un desig i/o una voluntat de consumir ecològic però no hi ha la possibilitat, la capacitat o les ganes de participar d'aquestes propostes. En aquests casos les tendes especialitzades, les cooperatives d'alimentació o les propostes que incorporen els supermercats o les grans superfícies solen ser l'opció escollida.

Apareix també, en relació amb les tendes especialitzades o cooperatives d'alimentació, una imatge o una associació entre els productes ecològics i un cert elitisme. L'elitisme ací es planteja, no soles en termes econòmics, sinó també cultural i/o d'accés. L'estètica d'aquests espais, la informació necessària o les lògiques polítiques-culturals que ens conviden a entrar a vegades es veuen com a barreres per a públics o perfils sense un capital cultural determinat.

"No siempre el elitismo es sólo por el acceso de dinero, sino que realmente son espacios, por el tipo de gente, por el tipo de información que necesitas, que no va a acceder mucha... no va a entrar nunca si quiera, no van a ver ni cuanto cuesta porque ni siquiera son..." [GD.1]

Un debat que apareix amb freqüència en abordar el tema dels productes ecològics és el d'ecològic-proximitat. Un producte ecològic, pel fet de ser ecològic no té per què ser local ni de proximitat. Els posicionaments que advoquen pel consum crític i/ polític tracten d'entrecruar les variables agroecològic i local, però es tracta d'un debat important i extens, on el màrqueting i la incorporació de productes ecològics per part de les grans superfícies també juguen un paper determinat. El boom dels productes ecològics comporta cert *greenwashing* per a determinades empreses. Allò ecològic s'associa socialment i de manera quasi immediata amb allò sostenible, bo per al medi ambient, sense tindre en compte altres variables, com els kilòmetres recorreguts i les emissions de CO₂ o les condicions laborals de les persones que els produeixen, i els seus impactes socioambientals. Els productes convencionals, per contra, tendeixen a una forta criminalització social per l'ús de productes fitosanitaris. En aquest procés normalment no es consideren altres elements significatius d'aquests productes com el rol de les llauradores i llauradors en el sosteniment del paisatge agrari, la importància de la reproducció social del territori, la proximitat, la qualitat, etc. Es tracta d'un debat complex i no resolt, en el que cal incorporar elements, per a ampliar i amplificar les mirades.

4.2.2.1.3 L'urbanisme i el seu paper en la compra

L'estructura urbanística dels barris i les transformacions dels últims temps, així com les característiques concretes dels habitatges estant també íntimament relacionats amb les decisions de compra. La compra constitueix el primer pas en el procés d'alimentació, i en la configuració d'aquesta s'entrecruen les valoracions personals -ubicades en un context sociocultural i polític determinat- i qüestions estructurals, com la trama urbanística dels barris.

Durant anys els barris més desafavorits que han patit processos de degradació urbanística, han patit també desinversió pública que sovint s'ha traduït en menor disponibilitat d'espais, serveis i infraestructures i per tant, d'accés a aliments sans i saludables. Així mateix, els processos de regeneració urbana que segueixen als processos de desinversió amb freqüència comporten la substitució i elitització de la xarxa comercial d'aquests barris més desafavorits¹³³. Les diferències i desigualtats que presenten els barris en l'accés a determinats tipus d'aliments i/o comerços, es tradueixen en problemes de salut, també desiguals per barris¹³⁴.

"El comercio que te rodea seguro que impacta en tu alimentación" [GD.1]

D'altra banda, el procés d'urbanització i el model urbanístic juga un paper indiscutible en l'avanç i la proliferació de determinats formats comercials i la reducció d'altres. El xicotet comerç es desplaça i/o desapareix en la mesura en què supermercats i grans centres comercials s'expandeixen. Aquests s'ubiquen en els límits de les ciutats configurant formes d'expansió i consolidació urbana. La consolidació perifèrica de les grans superfícies comercials es converteix en causa i conseqüència de la creixent transformació de les ciutats, ja que actuen com a elements dinamitzadors de la urbanització, mentre determinen un model d'ordenació especial/territorial. Un model urbanístic-residencial, amb una mobilitat fortament depenent del transport privat, més exigent de recursos naturals, que condiciona les formes de convivencialitat, de veïnatge, de comerç i d'alimentació¹³⁵.

¹³³ Sbicca, J., (2018), "Alimentación, gentrificación y transformaciones urbanas", Boletín ECOS 43 - Junio-Agosto, ISSN - 1989-8495, Fuhem Ecosocial

¹³⁴ Ramos Truchero, G., (2018), "¿Qué son los desiertos alimentarios?", Boletín ECOS 43 - Junio- Agosto, ISSN - 1989-8495, Fuhem Ecosocial

¹³⁵ Villarejo Galende, H., (2008), "Sostenibilidad y revitalización urbana: nuevas propuestas para la regulación de la implantación de los grandes establecimientos comerciales", *CIUDAD Y TERRITORIO Estudios Territoriales*, XL (156), Ministerio de Vivienda.

"En mi caso (el comercio influencia) muchísimo, porque yo soy muy práctica y si tengo Consum puedo ir a Consum, la verdad es que no voy a coger el coche para irme a San Antonio de Benagéber donde está la Huerta del Perigall, no sé, eso sí que es verdad que a lo mejor condiciona mi estilo de alimentación" [GD.1]

"Se nota, se nota un montón, entonces, sí, eso te enseña a valorar mucho el producto que es cultivado en la huerta al producto que es comprado en una gran superficie, se nota un montón. Y ahí también nosotras, en mi casa intentamos comprar también, aquí, me queda lejos, me queda casi al otro extremo (...) aprovecho cuando tengo que ir al ayuntamiento y compro, pero si es verdad que a veces es por pereza que no compras en las zonas, en los sitios de mercado que sabes que es de la huerta, porque, por ejemplo compramos en el Mercadona y no sabes ni de dónde viene la naranja, entonces que dices si hay un producto que es de aquí, como mínimo pues a ver, que consumas el producto de acá" [E.11]

Malgrat ser més evident en el cas dels barris relativament recents, la desaparició o reducció del xicotet comerç és una qüestió generalitzada. En aquells barris en els quals el xicotet comerç ha desaparegut pràcticament per complet, buscar on poder consumir de maneres més pròximes implica una decisió i un esforç extra. Als discursos s'identifica la proliferació de supermercats i grans superfícies comercials, així com les formes més industrials de productes com el pa, com la causa fonamental d'aquest retrocés.

"Los supermercados se los han merendao a todos -los pequeños comercios-. Entonces productos así más...artesa...bueno, más naturales, o menos...hay muy pocas tiendas"[E.1]

"¿Cuántos hornos quedan tradicionales que trabajan de noche haciendo el pan? Quedan muy poquitos, todo son panificadoras que van repartiendo panes que les traen cogelaos, con la masa congelada. Hemos perdido ahí mucha calidad de comida" [EG.2]

"(Mi madre) ha vivido otras cosas y ha crecido con otras cosas y sí que es verdad que antes también era más fácil, quiero decir, también se adaptan a los nuevos tiempos y los nuevos tiempos lo que te invitan no es tanto a ir al comercio de barrio. (...) La plaza del barrio que está a la otra parte, eso eran comercios. Era, no sé, pero habian comercios" [E.9]

La identificació de la pèrdua als discursos posa de manifest les transformacions urbanes i comercials als barris i la seua normalització, "eso eran comercios" que ara ja no hi són. En les zones urbanes en què encara hi ha un teixit comercial divers, extens i atractiu, aquest es valora i comporta coneixements associats als productes que es venen, que esdevén en gran part de la dimensió relacional i/o comunitària. Hi ha però una tendència a associar determinades formes de consum, especialment les vinculades al xicotet comerç, amb les diferències generacionals i els canvis en les formes de vida entre generacions, que també contribueix a la seua desaparició.

"La meua iaia si (que compra en tendes del barri) perquè allí (en Natzaret) si que tenen soles un Consum, no tenen res més de grans superfícies i la tendeta de barri... Com n'hi ha molta gent major i com damunt és molt xicotet i damunt té mercat. El mercat és molt xiconino, però sí que hi han parades, n'hi ha una parà que és fruteria-verduleria i que la gent major va allí, vamos, i la gent jove també... (...) (Allí) hi ha molta gent major d'horta de tota la vida i sap on comprar" [E.2]

L'habitatge també pot condicionar les decisions relacionades amb la compra, les estratègies d'organització, la freqüència... El fet de tindre o no ascensor, l'espai d'emmagatzematge, si es troba

a la part urbana o a la part rural del terme municipal, són qüestions transcendentals a l'hora de pensar l'alimentació i les feines associades.

"Viure en un quart sense ascensor marca moltíssim la manera de comprar (...). El fet de no tindre ascensor m'obliga un poc a fer una compra més bèstia com cada tres setmanetes o això, hem de fer compra de llet, llaunes, galetes, coses d'estes, intentem bàsic de paquets: arròs, pasta, tomaca, jo que sé... la fem per internet, obrim la pàgina de Mercadona (...), normalment de Mercadona, pel tema del carrito, perquè tenen el hidràulic. M'agrada més comprar en Consum (...) perquè a més estan introduint productes ecològics que no estan mal de preu (...) però clar, et sap greu perquè quan han vingut els de Consum, se fan la pujada a mà i em sap molt greu" [E.7]

"Yo vivo en medio de la huerta, y entonces... ¿Que quiero hacer un arroz con acelgas? Pues salgo y cojo las acelgas ¿que quiero hacer alcachofas? Pues el vecino tiene alcachofas, quiero decirte, y además funcionamos así, que tampoco hace falta tenerlo propio, sino que si el vecino tiene pues vas y lo coges y no pasa nada. Los limones, todo... (...) A mí me toca organizarme por narices, porque vivo a tres kilómetros de cualquier supermercado. O sea imagínate si me toca organizarme. Yo tengo un arcón congelador en mi casa, grandísimo, porque por narices tengo que almacenar cosas. Cualquier cosa que me falta yo tengo que coger el coche, porque en medio de la huerta..." [GD.2]

El menjar i les decisions vinculades a la compra dels aliments constitueixen un focus biopolític des del que comprendre les relacions de poder i/o desigualtat que travessen l'espai físic de la ciutat i els seus paisatges culinaris¹³⁶. El menjar, la xarxa comercial dels barris i les formes en què comprem poden constituir un punt clau, una àncora, en l'activació o potenciació del desenvolupament comunitari dels barris, on a través del menjar s'entrecreen les dimensions culturals, socials i relacionals.

4.2.2.2 Cuinar

L'acte de cuinar, les receptes i les formes en què es duen a terme les elaboracions culinàries, conformen la centralitat de l'expressió de l'alimentació a les llars, de les percepcions i les valoracions socials i individuals al respecte. Cuinar és preparar el menjar, és pensar i planificar els menús, és saber els gustos dels membres de la unitat familiar i com s'organitza el menjar en funció d'això, és també tindre en compte els horaris per menjar, d'acord amb les configuracions familiars -si hi ha criatures o no i si aquestes dinen a casa o al menjador, quines són les edats de les persones que conviuen a la llar, si es tracta de famílies monomarentals/monoparentals, si es tracta d'altre tipus de xarxes de suport afectiu...-. Totes aquestes qüestions intervenen en el fet de cuinar.

Com a resultat del procés d'industrialització alimentària i dels canvis en les formes de vida, canvien també les maneres de cuinar, les receptes. Es produeix un diàleg, una articulació dinàmica entre la revalorització de les tradicions culinàries i l'increment en la utilització de productes processats i/o preparats. L'alimentació quotidiana i familiar se situa en la tensió entre les tendències locals i globals, també en l'àmbit alimentari i gastronòmic.

4.2.2.2.1. El temps i la relació entre tradició i modernitat alimentària

¹³⁶ Sbicca, J., (2018), "Alimentación, gentrificación y transformaciones urbanas", Boletín ECOS 43 - Junio-Agosto, ISSN - 1989-8495, Fuhem Ecosocial

De la mateixa manera que el temps (o la falta de temps) determina, en gran manera, els discursos i les pràctiques vinculades a la compra, també ho fa respecte a les formes de cuinar. La incorporació del discurs mèdic-nutricional de l'alimentació saludable, una vegada més, resulta determinant a l'hora de cuinar uns o altres plats. El temps, allò saludable, la transmissió de coneixements i la incorporació de nous aliments o formes d'elaboració configuren en gran part la relació tradició-modernitat alimentària. En aquesta relació, **els plats de cullera** es vinculen a les elaboracions casolanes, a les dones grans -bones mares, bones iaies- que saben cuinar i per a les que el temps no és un factor limitant. Els plats de cullera requereixen temps d'elaboració més prolongats i en ells es conjuguen coneixements d'economia alimentària, d'eficiència de temps i d'allò saludable i sa. Als discursos de les dones grans trobem com en aquesta pràctica alimentària es conjuguen la tradició i el menjar de casa però també les recomanacions mèdic-nutricionals¹³⁷.

"Yo normalmente hago platos únicos de cuchara, para mediodía sobretodo, y luego ya una ensalada o alguna cosa, o saco queso cortadito por si nos apetece alguna cosa más. Eso es lo que yo hago, y sobretodo sí que hago dos veces a la semana procuro hacer alubias, un potaje de alubias y otro día un potaje de garbanzos" [EG.5]

"Intento comer lo que hacía mi abuela, y cocinamos comida de abuela" [EG.2]

Allò cuinat connecta amb els orígens i la tradició, i també amb la classe i les experiències de vida. La incorporació de receptes tradicionals, generalment de cullera, llegums, *guisos* i/o arrossos, expressa una revalorització dels sabers i les formes de fer de les dones grans de les seues famílies. En el cas de les persones migrants o de diversitats d'origens, a través del menjar s'alimenten també els vincles i/o lligams amb el lloc de procedència. Les imatges i els símbols relacionats amb els aliments i la seua preparació estan estretament vinculats amb el gènere i la procedència.¹³⁸

D'altra banda, l'alimentació saludable s'associa cada vegada més al fet de cuinar a partir de matèries primeres sense incorporar a penes productes processats. Es redueixen o s'eliminen formes de cuinar que incorporen major quantitat de greix, com per exemple els fregits, per altres com el forn o el fer a la planxa. La flexibilitat del concepte saludable, a l'àmbit social, comporta una àmplia adaptabilitat de les pràctiques segons les diferents dimensions de l'alimentació saludable. De la mateixa manera que no són freqüents els discursos que reconeixen alimentar-se de manera insana, en el cas de les formes de cuinar, sovint, s'ajusta el discurs a allò que es fa per autolegitimar les pràctiques pròpies. Així, s'estableix una línia roja d'allò que és insà i/o excessiu per a altres formes de fer diferents de la pròpia, partint de considerar les formes pròpies com a saludables¹³⁹. Es tendeix a ressaltar les pràctiques i les modificacions incorporades que incrementen els aspectes saludables de l'alimentació, desplaçant o dissimulant aquells menys saludables.

"S'han llevat els fregit, ara en casa mengem fregit molt de vegà en quan. Per exemple, per exemple les creïlles fregides que acompanyaven les coses, ara són creïlles al forn. (...) Pizzes, per exemple, ma mare ja no compra, coses precuinades no hi ha a casa. Si n'hi ha és algo que ara jo m'ha ficat a cuinar i faig la massa, faig la pizza, que encara que porta bacon i tal però és algo que fas tu, no compres ja fet" [E.2]

"Yo normalmente procuro comprar pescao, (...) a mi sardinas me encantan, las hago al horno o a la sartén con un poquito sal, así sin limpiar, ni nada, porque luego se le quita la piel. A mi me parece muy saludable" [E.6]

¹³⁷ Díaz Aguilar y Quintero Morón, V, *op. cit.*

¹³⁸ Allen, P. i Sachs, C. (2007), *op. cit.*

¹³⁹ Díaz Aguilar y Quintero Morón, V, *op. cit.*

La consideració de l'alimentació saludable com a procés de millora constant i la falta de temps determinen en gran manera les formes de cuinar i els plats que s'elaboren. Una qüestió clau que apareix al llarg de les diferents entrevistes i grups de discussió és el fet d'alimentar-se bé, de manera saludable i sabrosa, amb elaboracions que no requerisquen invertir molt de temps. Aquestes elaboracions depenent de l'organització i/o els horaris personals o familiars haurà de permetre certes adaptacions, com que siga fàcilment transportable en el cas de menjar fora de casa.

"He intentado siempre ir pensando cómo mejorar, o sea, intentar hacer cenas que me costaran media hora, pero que al mismo tiempo fueran saludables, pero al mismo tiempo... o sea, ir haciendo añadidos. Sí que es verdad que tengo la suerte que mis hijos han comido con sus abuelas, entonces han comido la comida de la abuela para comer, pero para cenar yo tenía que compensar el postre de chocolate de la abuela, pero para cenar siempre era pues algo de verdura..." [GD.1]

"Yo, por ejemplo, soy de mucha fruta y verdura, porque de una parte es lo más saludable y la otra, es más fácil de preparar, porque también estoy buscando algo que es más fácil para mi, alimentarme de una manera y tener un cierto equilibrio, pero al mismo tiempo que no me mata cuando estoy en la cocina preparándolo, porque lo que no quiero, y no puedo tampoco aunque lo quiero, es hacerme una comida que puede durar la preparación una hora y media o dos, porque ese tiempo no lo tengo. (...) A veces hago trampas, por ejemplo, ponerlo al vapor y luego parte lo pongo así, a saltear, con un poquito de ajo y poquito de cilantro, porque es lo que utilizamos más que perejil, para darle un cierto sabor y poner un toque de así" [E.6]

En altres casos, la necessitat de la senzillesa en l'elaboració del menjar i la voluntat d'estalviar temps, és causada pel fet que a algú no li agrada cuinar i/o comprar. En aquests casos les opcions es redueixen.

"Yo no cocino casi nunca. Es que no me gusta, ni me gusta comprar, ni me gusta cocinar... Entonces, por la noche que es cuando estamos en casa, yo igual como cualquier cosa, igual me bebo un gazpacho, me hago una endivia con cualquier cosa y ya está, y la cena de los niños y tal, la hace el padre. A él sí que le gustaba cocinar, pero como ahora siempre está cansado, pues ya no cocina mucho, pero sí que es el que hace la comida los fines de semana" [GD.2]

Aquesta idea d'estalviar temps s'articula també amb la reivindicació dels "adelantos" que fan les elaboracions més fàcils. Les pastilles de caldo concentrat o el caldo i/o altres productes de pot, els productes congelats, el microones, l'olla exprés o els robots de cuina són alguns dels invents que permeten reduir els temps de dedicació a l'elaboració del menjar, simplificant alguns dels passos i/o accelerant altres. Podríem dir que són **elements acceleradors de la cuina** i, encara que difereixen molt uns dels altres, en general es troben prou incorporats.

"Depende de la edad vas buscando cosas más sencillas, y más...yo ahora busco cosas más sencillas la verdad, antes me complicaba más pero también vas viendo adelantos y los voy aprovechando, ¿sabes? (...) Me gusta cocinar bien pero rápido, no me gusta ahí... regodearme, ¿sabes?" [E.3]

Malgrat la identificació que es produeix entre productes processats o precuinats i allò no saludable -en una concepció dicotòmica de l'alimentació saludable-, molts d'aquests productes es troben

fortament incorporats i normalitzat en les dietes quotidianes. Una vegada més la línia roja des de la que es percep allò saludable, parteix de la justificació de les pràctiques pròpies.

"Hui en dia moltes coses congelaes estan tan bones com les fresques i a lo millor inclús més sanes. Per exemple, hi ha peixos que si estan congelats t'estàs llevant molts problemes de damunt, entonces... No sóc massa de dir 'això no per això o això si perquè si'" [E.4]

Darrere de l'ús d'aquest tipus de productes, els discursos s'articulen al voltant del desig o la necessitat d'utilitzar el temps en altres qüestions i no en elaboracions tan llargues. Vinculat a aquesta necessitat apareix el sentiment d'esclavitud o la dependència de l'espai domèstic. La justificació radica, en gran part, en la prioritat de temps propi per a feines no domèstiques. El fet que siga tan fàcil accelerar el procés també apareix.

"(Las legumbres) las compro en bote, es que si no también es demasiado esclavo la cocina eh...si te pones a hacerlo todo como a la antigua usanza es muy esclavo. A mi me gusta, pero también me gusta hacer otras cosas, no quedarme en la cocina toda la mañana" [E.3]

"Procesado no compro, pero nunca he comprado, las croquetas esas congeladas, todo eso, nada... (los congelados) ni los miro, no, no... (...) Lo que sí que compro embasao son los gazpachos, eso es verano, y los caldos, algunos caldos que son buenos, algunos, eh, no todos, porque por ejemplo el caldo de pescado no he encontrado ninguno bueno, si encuentro algo que me gusta, pues ya no lo hago yo, me quito ese trabajo. (...) Caldos de verduras o de pollo son los que suelo comprar, como base para hacer otra receta, porque eso si que se nota, en lugar de poner agua cristalina..." [E.5]

Les diferències de sabor entre aquests tipus de productes i els productes frescs apareixen als discursos, però en les eleccions personals, entre temps i sabor, amb freqüència guanya el temps i el sabor, sovint pot passar a un segon pla.

"Hoy en día se ha facilitado mucho el guiso eh, porque antes me tiraba troceando todo...pequeñito, muchísimo rato. Y ahora... (...) Siempre es un poquito mejor, no nos engañemos, las cosas recién frescas y recién cogidas, si es que eso es impepinable, pero...no tiene discusión, pero lo otro -las cosas que te facilitan tipo congelados para completar la ensaladilla- también es muy cómodo, te lo comes a gusto y no estás todo el tiempo ahí metida. Puedes dedicarte a otras cosas (...). Sale suficientemente bueno" [E.3]

"Congelado, quieras que no, no sabe igual. Aunque sea más rápido, quizás, pero no. O precocinado... patatas por ejemplo, muchas veces compramos patatas fritas por eso, porque a la niña le encantan y no hay tiempo para estar pelando y tal, porque es muy tarde, pero si tenemos tiempo preferimos comprar patatas y hacerlas nosotras" [E.1]

Una vegada més, els ritmes de vida accelerats i la falta de temps estructuren en gran manera què cuinem i com ho fem. La càrrega encara desigual i significativa que les feines relacionades amb el menjar comporten per a les dones agreugen els problemes i la percepció de la falta de temps i justifica, en part, la incorporació d'elements acceleradors de la cuina. La classe i la procedència, la tradició i la modernitat configuren també els itineraris alimentaris personals i familiars.

4.2.2.2 El menjar quotidià

El moment de menjar, de seure a la taula i ingerir els aliments que algú ha preparat, també ha canviat considerablement al llarg dels anys. Les dinàmiques de les diferents llars i de les diferents configuracions de les unitats familiars, les edats de les persones que les configuren, així com els horaris, fan que poques vegades totes les persones que conviuen juntes puguin fer tots els menjars de manera conjunta¹⁴⁰. Menjar a soles o en família, en els menjadors escolars, menjar de *tupper* fora de casa o les particularitats dels diferents moments vitals -moments de criança, quan filles i fills se'n van de casa, el moment de la jubilació- són algunes de les qüestions que articulen els discursos al voltant del menjar quotidià.

Per a moltes de les persones informants el moment del menjar i de seure a la taula juntes és un moment important, un moment de fer família o de fer llar. En molts casos aquest moment només té lloc a la nit. Al migdia moltes persones adultes mengen en la feina i moltes criatures als menjadors escolars, pel que el dinar es comparteix amb altres xarxes. Aquelles persones que poden dinar i sopar a casa, per regla general ho fan i tracten de cuidar el moment, les relacions que es generen al voltant d'eixe moment.

"El sopar, sempre, sempre Lola i jo juntes, sempre (...). Jo no dine mai sola, sempre hi ha algú quan estic jo, mai estic sola, mai, no sol dinar sola, ni dinar ni sopar (...) "tots junts, tots junts costa molt" (...) "és súper difícil coincidir tots junts" [E.7]

"A la hora de la comida normalmente yo todos los días como en casa y él también y mis hijos también aún, lo que pasa es que María ahora con el horario, ella sale a las 15 y no la podemos esperar, porque él entra otra vez a las 16 Jorge y él necesita esa media hora luego de descansar, entonces se la dejamos, pero yo, aunque él esté ahí en el sillón medio dormido, yo estoy con María en la mesa para que me cuente mientras come (...) y la cena también si podemos nos esperamos, si no, las cenas también son muy livianas en casa, pero vamos que ese rato de por la noche también nos vemos. Y mi hija a veces "no quiero cenar", y es que la veo que viene tan cansada, que si no estuviera yo, ella no cenaría, entonces yo si la veo muy cansada, me pongo, como una niña pequeña, en la termomix le pongo un plátano, galletas, un yogur y traaa, una estupidez, pero bueno, me lo puedo permitir estar detrás de mi hija aún, ¿sabes?" [E.8]

El fet de viure soles o en algun format compartit -amistats, parelles, famílies heterogènies...- també condiciona el menjar quotidià. Viure a soles generalment comporta una major flexibilitat i adaptabilitat a les pròpies necessitats i a les particularitats dels moments vitals. Comprar, cuinar i menjar soles la major part del temps, genera dinàmiques molt diferents d'aquelles compartides.

"Viviendo sola pasa eso, ¿no? Si comes fresco, no puedes tener muchas cosas en casa, porque se te echan a perder" [GD.1]

Segurament un dels canvis més significatius sol tindre lloc en aplegar la canalla i haver d'atendre les seues necessitats alimentàries. Segons assenyalen els discursos, aquests canvis, poden millorar l'alimentació adulta, recuperar pràctiques saludables... En les situacions en què l'alimentació adulta ja és bona, es dona un condicionament, més que un canvi de pràctiques.

¹⁴⁰ Allen, P. i Sachs, C., *op cit.*

"Quinoa, cuscús, utilitzem també. El llegums, a mi m'agraden molt i a Oscar també, quan estem a soles els cuinem molt, quan estan els nanos ens costa més, però intentem, jo intente clavar-los, però reconec que els nanos meus mengen poca llegum" [E.7]

"Yo tengo un bebe recién nacido, con cuatro, cinco meses, y en un mes va a volver otra vez la comida sana a mi casa, porque claro, yo no voy a comprar potitos cuando voy a hacer una alimentación yo en casa, con lo cual volverá la olla exprés a mi casa, volverán las legumbres, volverán las verduras, volverá todo eso" [EG.1]

El paper de les xarxes de suport familiar o afectives també té la seua expressió en el menjar quotidià. Encara que atén a múltiples i variades formes, lògiques i necessitats, les cures i els afectes sempre solen formar-hi part. En determinats moments vitals, aquestes xarxes es fan especialment necessàries. Aquest sol ser el cas de moments de criança i necessitat de compaginar feines remunerades fora de la llar amb aquesta, o en moments amb altres persones a càrrec, persones grans, persones dependents.

"Mi hija muchas veces cena fuera, porque está con mi hermana o está con alguien que la cuida, y nosotras pues nos pillamos cualquier cosa, ¿sabes?" [E.1]

La criança i el menjar quotidià conformen en si mateix un procés d'aprenentatge. A través dels discursos s'aprecia com el menjar per a alimentar la canalla i les estratègies per tal que aquesta aprenga a menjar tenen un doble vessant. D'una banda educar els paladars i enfortir el concepte d'allò saludable vinculats a l'equilibri nutricional i la importància de la varietat d'aliments. D'altra estalviar temps i no fer més feina.

"La verdura siempre les echaba algo más para atrás (a mis hijos). Yo siempre he procurado hacer algo de verdura bien, tipo una ensalada, un hervido, cosas así, una crema de verduras y luego la proteína es lo que más les gustaba. La carne, el pescado, esas cosas, entonces es si te gusta mucho, come mucho y si te gusta poco, come poco, pero come. Entonces aunque sea medio trocito de pescado hervido con salsita de no sé qué, que no quieren ni verlo, pero como te gusta poco, pues vas a comer poco. Entonces ¿qué pasa? Que a lo mejor yo como muchísima ensalada y poco pescado, o de carne, y ellos comen más carne y menos ensalada, pero en realidad estamos todos comiendo lo mismo, pero adaptándonos un poco todos a lo que más nos gusta" [GD.1]

"Jo no faig dos menjars a casa perquè a tu no t'agrada, no, no tinc temps, ni ganes, i aleshores moltes vegades dic pues menja un poquet i després fes-te lo que vulgues, tens ous, tens no sé que, i s'ho fa el tio, o sea que..." [E.7]

En aquest cas, menjar totes les persones de la unitat familiar el mateix forma part de les decisions alimentàries, de l'ús del temps, de la relació entre aquest i allò saludable i forma part de l'aprenentatge alimentari.

El moment en què les filles i els fills encara viuen en casa amb la resta de la família però aquestes ja són grans, incorpora canvis respecte a la gestió del menjar.

"Dinem tots junts (però) després en ma casa no sé fa sopar, cadascú és independent i se fa el seu sopar, o siga, sopem junts però no hi ha un sopar, l'únic que sopa aixina més fort és el meu germà que ma mare li trau peix o carn i es fa una amanida gran" [E.2]

"Entro en conflicto con mi madre, en este caso, que es la que se ocupa del tema de las comidas, porque ella, tienes que comer y cenar todos los días carne, si no, parece que no estás comiendo. (...) A ella la han educado en que la carne es lo primordial, todos los días, y si no ella parece que no está comiendo, es como que estás más floja, como que tal" [E.9]

Els criteris propis no tenen per què coincidir en els de les persones progenitores i es poden donar tensions i/o negociacions. El cas de la carn posa de manifest lògiques diferents segons les quals cada membre de la família defineix els criteris de l'alimentació saludable. Mentre que en el cas de la mare l'abundància de carn en la dieta es relaciona en les noves formes de la modernitat alimentària, amb el fet d'haver superat els moments d'escassetat d'un temps passat, per a la filla l'excés de carn entra en contradicció amb el discurs nutricional de l'alimentació saludable i amb el mediambiental de la sostenibilitat.

La dimensió cultural del menjar i la importància desigual que planteja en diferents contextos culturals també apareix als discursos. En el cas de les pautes de consum alimentari en la comunitat gitana, el discurs posa de manifest i/o reivindica la importància cultural que el menjar té per a aquesta comunitat.

"Para nosotros tiene muchísima más importancia la comida. Yo tengo que comer y me gusta comer bien, no tanta cantidad, que también, que soy muy tragona, pero me gusta comer una comida buena. Le doy mucho valor y mucha importancia (...). Hay una presencia de picante en las familias gitanas muy importante (...). Hay mucha tradición (de picante) en las familias gitanas en general, que no en particular, porque a mí, por ejemplo, no tanto, a mí no, nada, a mí no, nada. Mi hermano, mi padre sí, pero ya está. Mi madre, por ejemplo, y yo no (...). Las comidas muy fuertes y con sabores muy fuertes, todo tiene un exceso de sal muy considerable (...). Y con mucho color. Eso también es importante. El azafrán está muy presente en todas las comidas y de forma notoria" [E.9]

Sovint les mares grans continuen proveint de menjar a les filles i els fills ja independitzats baix el pretext de la falta de temps actual de la gent jove i dels dubtes respecte a l'equilibri nutricional que tindran fora de casa. En aquest cas, el fet que filles i fills estiguen independitzats, la falta de temps, els horaris laborals i les múltiples activitats fa que la família no menje junta tan sovint com mares i pares desitjarien.

Al llarg dels discursos, especialment entre el grup de dones jubilades, apareixia la relació entre l'alimentació i la cura dels seus fills o filles. Encara que filles i fills siguin independents i ja no visquen en la mateixa unitat familiar, les mares continuen tenint-los en compte en les seues decisions quotidianes sobre el menjar, parant atenció als seus gustos a l'hora de decidir que cuinaran i fer "cosas que ellos no se hacen" perquè s'imaginem que les filles i els fills es cuinen "comida rápida", ja que la majoria treballa i no té temps de cuinar. Es manté, així, el seu rol cuidador i el vincle de la cuina tradicional amb l'alimentació saludable.

"Mi hijo vive solo y, entonces, cuando vaya a su casa me imagino que hará comida rápida, entonces yo procuro pues eso, hacer unas lentejas, o un arrozito o un guisadito... Cosas así que yo sé que será más rápido, aunque me dice que no: "sí, mamá, me cuido". Pero..." [EG.5]

"Yo lo que hago es que, como estamos los dos solos, para los dos solos un arroz al horno no me hago, hago más grande y le pongo un taper y cuando van les llevo un taper a cada uno y se lo llevan, porque ellos no hacen, claro, están trabajando y no... ellos no van a hacer comida... además comen afuera, no comen en casa y entonces cuando hago yo cosas así de...hago más cantidad y... y se lo doy" [EG.5]

Hi ha també una desconfiança cap a la traducció que filles i fills elaboren del cuidar-se, cap a les pràctiques que les famílies consideren que fills i filles adopten. Segurament el cuidar-se d'aquesta generació difereix del de les mares i pares i això genera intranquil·litat en la generació més gran. Algunes de les dones, a més, comenten què ho fan perquè "no sabemos guisar para dos", estan acostumades a fer menjar per a tota la família, i ho aprofiten per a fer menjar de més perquè els fills i filles es duguen a casa el que ha restat del seu menjar. El pretext d'alimentar als altres fa, en aquest cas, que s'elaboren plats que d'altra manera no s'haurien fet.

El menjar quotidià s'estructura en funció de les característiques culturals i socials, dels llocs de procedència, de l'edat de les persones que conviuen juntes, dels seus horaris, de si poden o no menjar a casa... La criança determina en gran manera les formes i els horaris que adopta l'acte i les formes del menjar en el dia a dia, generant una relació estreta entre les lògiques d'allò saludable i les possibilitats i prioritats de cada moment vital. Malgrat l'edat de filles i fills, en situacions d'independència, es manté una tendència de les mares a continuar alimentant-los i de cuinar parant atenció als seus gustos.

4.2.2.3 El malbaratament d'aliments

Tots aquells aliments produïts i adquirits que finalment no es consumeixen, són recursos naturals i energia malbaratada, desperdigolada. Aquest malbaratament expressa la ineficiència i els problemes de sostenibilitat del procés productiu i alimentari. A través de les entrevistes i els grups de discussió, els discursos tendeixen a assegurar que en les seues cases l'aprofitament dels aliments és total. Es tracta d'una qüestió que genera malestar.

"En ma casa no sobra menjar, el menjar no se tira, el menjar no se tira" [E.2]

"Lo que no me gusta es tirar comida, eso sí que te digo que no tiraré ni una pizca de comida (...) Lo de tirar lo llevo muy mal, antes me lo como que lo tiro, ¿sabes? Yo hago un poco de trituradora. Incluso hay cosas caducadas que digo: "Es igual, yo me las comeré, dejadlas" [E.3]

"Yo no tiro nada, lo reciclo todo" [E.5]

Els discursos apareixen intervinguts per la configuració social del medi ambient i la sostenibilitat. El rebuig del malbaratament s'articula amb la preocupació pels efectes del consum excessiu i el canvi climàtic i amb l'assimilació dels discursos mediàtics del medi ambient¹⁴¹. Connecta també amb la solidaritat i l'empatia, amb el privilegi de tindre menjar a casa i amb la dimensió global dels impactes del sistema agroalimentari. Per últim, encara que poques vegades apareix explícitament als discursos, malbaratar aliments significa malbaratar diners, i com s'ha vist als apartats anteriors, moltes persones no poden permetre's el malbaratament, ja que preu i capital econòmic condicionen en gran manera l'alimentació.

Aquesta preocupació i els discursos que manifesten l'aprofitament de tot el menjar en les llars, contradiu les dades de malbaratament alimentari. Segons la FAO aproximadament un terç dels aliments produïts a escala mundial es perden o malbaraten. Les dades recollides a nivell estatal, en el Panel de quantificació del malbaratament de les llars, del Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, apunten que el malbaratament de les llars al llarg del 2018 va suposar un increment

¹⁴¹ Díaz-Méndez, C., *op cit.*

del 8,9% respecte a l'any anterior¹⁴². Més del 50% d'aquest malbaratament té lloc en les llars, repartint-se la resta entre els sectors hostalers, el processament i la producció. En 2018 la Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient, Canvi Climàtic i Desenvolupament Rural de la Generalitat Valenciana va iniciar Pla Contra el Malbaratament Alimentari en la Comunitat Valenciana: Bon profit, a través del qual planteja mecanismes i accions per millorar els hàbits i minimitzar el malbaratament.

En el cas de les persones que reconeixen què es produeix malbaratament, encara que siga poc, aquest s'associa a la dificultat de cuinar per a poques persones i/o amb aquells aliments que es compren però que escapen a la compra habitual i després no sempre es cuinen.

"Es que no sabemos guisar para dos, yo por lo menos, a mi siempre me sobra. A última hora a lo mejor me llama mi hija: "mamá que voy a comer, ¿tienes comida para mi?" Y digo: uy, pues claro! Si todos los días me sobra comida" [EG.5]

"Se'ns malbaraten algunes coses. N'hi ha coses que compres, normalment si compres alguna cosa que jo normalment no sol cuinar, si no la faig eixe dia, se queda, se queda..." [E.7]

Les estratègies per aprofitar al màxim el menjar o no tirar-lo són múltiples i variades. Hi ha situacions en què la preocupació es tradueix en una planificació concreta, mentre que en altres casos és més com una inèrcia i una atenció respecte a l'estat de la nevera i el rebost.

"Les setmanes que no estan el nanos solen coincidir setmanes que se'ns està acabant el menjar en la nevera, però Oscar i jo, com anem tan de cul, i Oscar també és molt d'aprofitar el que n'hi ha, pues acabem en tot el que n'hi ha i abans de que vinguen els nanos fem una súper compra" [E.7]

"En mi casa no se tira nada y nos hemos dado cuenta del porqué y es por la organización. Somos bastante cuadrículados, todos los fines de semana hacemos el menú (...) el ahorro de dinero es brutal, de tiempo de dinero, no tiras comida, lo que pasa es que hay que dedicarle un tiempo" [EG.1]

Apareix també a través de les pràctiques i els discursos alimentaris una qüestió de classe significativa respecte a l'aprofitament i/o el malbaratament d'aliments. En el cas de classes altes la preocupació que hi ha darrere de què no sobren aliments té a veure amb la dimensió estètica de l'alimentació, en el no engreixar, i també la possibilitat de no repetir plats. En aquest cas poden permetre's donar-li les restes del menjar a altres persones -en aquest cas la dona treballadora de la llar-, i expressar aquest fet des de la solidaritat i/o complicitat amb l'empleada. En el cas de classes populars, la necessitat d'aprofitament del menjar, es troba íntimament lligada a les seues possibilitats materials. També apareixen diferències culturals i/o generacionals respecte al malbaratament.

"Entonces para evitar guarrear, todo lo que se hace, ella (la chica que cocina en casa) se lo lleva luego a su casa en tupper, una retahíla de tupper, porque ella tiene dos hijos, así se evita hacer luego cuando llega a casa a las 16h, la cena, le viene de narices, vamos, hacemos lentejas, una buena pucherá y le digo "no, no, no las congeles" , se las lleva a su casa y así luego ellos cenan, que como veo que le gusta, lo hace con tanta alegría, le apasiona, le digo "todo te lo llevas" [E.8]

¹⁴² <https://www.menosdesperdicio.es>

"Allí la comida no se puede tirar" (...) "a veces vives una situación de tanta precariedad que cuando tienes un alimento que casi nunca sueles comer, entonces intentas como abastecerte, ¿no?, entonces claro, no está esa mentalidad del hartazgo y comes aunque ya estés lleno... Eso también es una cultura que cuesta quitarla" (...) "tirar la comida allí es un pecado, incluso queda con esa mentalidad, me imagino que aquí la gente que vivió la guerra también le pasaba eso, entonces claro, eso mis hijos ya no lo tienen" [E.11]

Els vincles entre el dret a l'alimentació -i les desigualtats alimentàries existents- amb la lluita contra el canvi climàtic -i la definició de les mesures d'adaptació i mitigació específiques-, resulta imprescindible en el context actual¹⁴³. Partir dels coneixements acurats i ajustats sobre els aliments i les maneres d'aprofitar el millor possible, resulta rellevant no soles des del punt de vista ambiental sinó de les necessitats de les economies familiars.

En síntesi, la compra i les formes de cuinar i aprofitar els aliments són protagonistes en els discursos sobre les feines vinculades a l'alimentació. A l'hora de fer la compra la capacitat adquisitiva, la disponibilitat de temps i d'accés a la xarxa comercial dels diferents barris, articulen en gran manera la definició dels criteris de compra. Les prioritats i interessos propis, l'accés a un determinat tipus d'informació i la incorporació o no dels discursos hegemònics i/o crítics sobre l'alimentació saludable també intervenen en la decisió de les lògiques particulars que actuen a l'hora de fer la compra.

Els criteris preu, qualitat i temps són els que articulen en major grau o protagonisme els discursos al voltant de les decisions vinculades la compra. El preu, malgrat aparèixer als discursos de les diferents classes socials, actua com a limitant per a les classes més populars. Els preus de l'alimentació saludable són majors que els de l'alimentació insana. En els casos d'escassetat de recursos, la inversió de temps per a poder dur endavant una alimentació saludable és major -en relació amb la inversió de temps per trobar els productes i comerços idonis com en relació amb les elaboracions i aprofitaments dels aliments-, pel que la preocupació, decisió i prioritització d'allò saludable resulta especialment clau a l'hora de fer la compra. Els discursos mèdic-nutricionals de l'alimentació saludable no emfatitzen les qüestions estructurals que possibiliten (o no) l'alimentació saludable, invisibilitzant l'entrecruament entre salut i capital econòmic.

La falta de temps, els ritmes de vida, la velocitat i els horaris laborals articulen els discursos que justifiquen la necessitat de prioritzar la comoditat a l'hora de fer la compra. La falta de temps també comporta malestars i es percep com a limitant per a poder desenvolupar una compra i una alimentació més conscient i/o responsable -social i ambientalment-. Malgrat compartir la precarietat de temps tant les classes populars com les mitges, són aquestes últimes les que més emfatitzen aquesta qüestió a l'hora de definir els criteris de compra. Les classes altes, en canvi, articulen els discursos principalment al voltant de la qualitat.

La percepció de la qualitat varia en funció de la classe i les possibilitats econòmiques, de les experiències de vida i els aprenentatges, de l'accés a la informació i de l'interés. Les lògiques respecte a l'alimentació saludable intervenen també en les configuracions i valoracions personals de la qualitat. Així, en alguns casos la qualitat pot anar associada a determinades marques o dissenys, mentre que en altres es vincula amb la procedència, les formes de producció o la confiança i les relacions que s'estableixen al voltant de la compra.

¹⁴³ Martín López, M.A., (2018), "La adopción de legislación sobre el derecho a la alimentación en España: una obligación y una propuesta de realización", En Martín López, M. A. (coord.) *Haciendo realidad el derecho a la alimentación en España*, Ediciones Egregius.

La procedència, la temporalitat i els productes ecològics, configuren el segon bloc de criteris que apareixen a l'hora de fer la compra. En alguns casos aquestes qüestions connecten amb la percepció respecte a la qualitat, encara que darrere hi ha una reflexió teòrica, crítica i política al voltant de les formes de consum. En aquest sentit, el criteri de la procedència respon a diferents lògiques: nacionalista, identitària, relacional i ambiental. La lògica nacionalista es vincula amb posicionaments i/o conflictes entre territoris, com el boicot als productes catalans. La lògica identitària prioritza els productes valencians enfront dels d'altres territoris, articulant el caràcter identitàri dels principals productes valencians, tant a nivell simbòlic com econòmic. La lògica relacional articula els vincles amb el territori de l'horta, bé siga a través de camps propis, bé a través de botigues que tenen collita pròpia. A través d'aquesta lògica es posen de manifest els vincles territorials dels aliments, les dinàmiques dels barris i de les relacions de confiança que es generen a través del comerç de proximitat. El comerç local ha actuat històricament com a dinamitzador dels barris i encara es percep aquest potencial. A través del comerç s'estableixen relacions, sabers i coneixements, que connecten amb la vessant territorial de l'alimentació. La lògica ambiental para especial atenció a les formes de producció de la indústria agroalimentària i els impactes que genera.

El criteri de la temporalitat dels aliments passa més desapercebut que la procedència. El fet de poder trobar a les tendes determinats aliments durant tot l'any, associat al procés d'homogeneïtzació alimentària, fa que es perden coneixements associats amb la temporalitat dels aliments i amb les característiques dels productes. Els coneixements associats a aquest fet mostren diferències generacionals significatives, entre les generacions més majors -on la temporalitat articulava el menjar- i les més joves que ja han crescut en una alimentació globalitzada.

Les percepcions respecte al criteri relacionat amb els productes ecològics o les formes de producció són molt diverses i apareixen diferents posicionaments. Des d'aquelles persones menys inclinades a incorporar-los, siga per comoditat o pels preus, a qui prioritza el consum d'aquests tipus de productes per associar-los amb allò més saludable. Les opcions per consumir productes ecològics es presenten de diverses maneres atenent a lògiques molt dispars. Entre els productes ecològics de les grans superfícies i els grups de consum, hi ha tot un ventall de possibilitats que responen a diferents posicionaments polítics. En l'elecció d'aquests productes s'entrecruen, una vegada més, qüestions econòmiques, factors de temps o comoditat i aspectes polític-ideològics.

Per últim, respecte a les qüestions relacionades amb la compra, l'estructura urbanística dels barris i les transformacions que pateixen també intervenen en les decisions vinculades amb la compra i condicionen les possibilitats de l'alimentació de les persones. Els processos de degradació urbanística comporten desinversió pública que, sovint, es tradueixen en una menor disponibilitat d'aliments sans i saludables. Les formes d'urbanització determinen la proliferació i/o desaparició d'unes formes de comerç i altres. El model urbanístic-residencial, depredador de sòl i territori, influeix de manera significativa en les formes de mobilitat -fortament depenent del transport privat-, així com de veïnatge, de convivència i de suport, condicionant també les formes de comerç i, amb això, d'alimentació.

Pel que fa a l'acte de cuinar, aquest ha patit canvis significatius en l'últim mig segle vinculats a la industrialització alimentària i als canvis en les formes de vida. La lògica alimentària incorporada en cada cas i el seu vincle amb la dimensió saludable, així com el temps, la transmissió de coneixements i la incorporació de nous aliments i/o noves formes d'elaborar, configuren la relació entre tradició i modernitat alimentària. Les formes de cuinar connecten amb la classe, l'origen, les experiències de vida i les valoracions socials i personals sobre l'alimentació saludable. La incorporació del discurs mèdic-nutricional de l'alimentació saludable comporta, principalment,

parar atenció als equilibris nutricionals dels aliments i reduir o eliminar els aliments processats, així com dur a terme elaboracions culinàries poc greixoses. La relació entre les formes de cuinar saludables i sabroses, i l'escassetesa de temps, resulten clau a través dels discursos. La prioritització sobre l'ús del temps, connecta amb les formes de vida i també amb els repartiments desiguals entre homes i dones pel que fa a les feines vinculades amb l'alimentació.

El moment de menjar també ha canviat en els últims temps i, actualment, poques vegades totes les persones que conviuen, poden fer tots els menjars juntes, alhora. Aquest moment és, en molts casos, un dels moments importants de compartir. Els horaris laborals, les edats i els diferents moments vitals de les persones que conviuen i les diferents lògiques i prioritats que s'articulen en cada llar també estructuren les formes del menjar quotidià. Alimentar la canalla o a persones grans, el moment en què filles i fills comencen a ser independents, tindre xarxes familiars o afectives en qui compartir aquestes qüestions formen part de l'organització del menjar quotidià.

Per últim, a través dels discursos del malbaratament d'aliments s'evidencien algunes de les contradiccions entre discursos i pràctiques. Mentre que la majoria de persones afirma no "tirar res", les xifres sobre malbaratament alimentari a les llars són significatives. El malbaratament connecta amb allò políticament incorrecte, des del punt de vista ambiental i social. Desperdigolar menjar constitueix un privilegi econòmic que comporta impactes ambientals considerables, pel que els discursos s'estructuren al voltant de la justificació de l'aprofitament màxim dels aliments.

4.2.3 Percepcions dels riscos relacionats amb l'alimentació

En el món globalitzat allò que esdevé a l'Amazones o en Burkina Faso manté vincles estrets amb els carros de la compra, els rebosts i les cuines del nostre territori. Aquest món globalitzat comporta riscos derivats del model econòmic i productiu i de les formes de consum dominants. La idea de progrés i de generació de riquesa va acompanyada de la producció social de riscos¹⁴⁴.

Les dimensions i/o les lectures dels riscos vinculats al sistema agroalimentari actual són nombroses i diverses, encara que en el cas de les persones informants, a través dels discursos es desprenen fonamentalment els riscos vinculats a la salut i amb el medi ambient. L'escala és el cos propi d'una banda, i el planeta, d'altra.

En el cas dels riscos de l'alimentació en la salut, el discurs mèdic-nutricional ha calat entre gran part de la població i ha sigut assumit, almenys en la teoria, per aquesta. En aquest cas els agents responsables o implicats en la transmissió i proliferació de consells i recomanacions alimentàries són la família, les institucions de l'estat i les organitzacions civils, entre altres. Al mercat, malgrat el protagonisme i la centralitat que té en el fet alimentari, no sempre se li atribueix aquesta responsabilitat¹⁴⁵. En el cas de la dimensió ambiental, els impactes i, amb això, els riscos s'han incrementat ràpidament en els últims anys. Els problemes de desforestació i desertització, contaminació d'aqüífers i oceans, contaminacions per purins i altres excrements animals, productes fitosanitaris, són prou coneguts i els estudis i informes són extensos, i alarmants, especialment en relació amb el canvi climàtic^{146,147}.

¹⁴⁴ Beck, U. (1998), *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*, Paidós, Barcelona

¹⁴⁵ Demonte, F.C, *op cit*.

¹⁴⁶ Toledo, V. (2005), "La memoria tradicional: la importancia agroecológica de los saberes locales", *LEISA Revista de Agroecología*, abril.

¹⁴⁷ Nelson, G. C., M.W. Rosegrant, J. Koo, R. Robertson, T. Sulser, T. Zhu, C. Ringler, S. Msangi, A. Palazzo, M. Batka, M. Magalhaes, R. Valmonte-Santos, M. Ewing, and D. Lee. (2009), *Cambio Climático. El impacto en la*

Una vegada més la responsabilitat s'individualitza i recau en les pràctiques alimentàries i en les decisions preses pels individus. S'obvien les desigualtats estructurals, econòmiques i culturals, que determinen aquestes pràctiques i les decisions que hi ha darrere. Als discursos de les persones entrevistades trobem una relació inversa entre la centralitat o la preocupació per l'alimentació saludable i els riscos que se'n deriven d'aquesta. Hi ha una reflexió i una assimilació de la importància de la salut, però aquesta no sempre s'articula en relació amb els riscos. En la mesura en què la responsabilitat respecte a la salut vinculada a l'alimentació es concep de manera individualitzada, aquesta s'anomena des de la incorporació del discurs mèdic-nutricional i des de les bones pràctiques incorporades. Però la dimensió dels riscos i dels impactes supera els límits i la capacitat d'acció individual; és per això que els discursos sobre els riscos i les responsabilitats associades es desplacen respecte als discursos més protagonistes de l'alimentació. Encara així, els discursos dels riscos vinculats a l'actual sistema, a la incertesa i/o als impactes del model -tant en la salut com en el medi ambient i el canvi climàtic- i a les formes de vida, apareixen, de diferents maneres, a les entrevistes.

"Ens ho han venut tot, molt ràpid, molt fàcil i hem caigut ahí, hem caigut tots" [E.7]

"Te vuelves tarumba. Que si el pollo tiene hormonas, que si las vacas también, que si el pescado tiene mercurio y metales pesados...es una locura (...). Nos están envenenando poco a poco, entre el aire contaminado y tal..." [EG.2]

La responsabilitat dels riscos recau sobre un ens abstracte i sovint s'externalitza "nos estan envenenando". El sistema no és algú concret a qui assenyalar, i en aquest cas, les pràctiques i les decisions, les formes de vida, no s'assumeixen com les causants del risc. El risc forma part d'un engranatge complex i quasi inabastable. Apareix als discursos la percepció que només amb canvis en les pràctiques i bons hàbits de consum, no desapareixen els riscos i les amenaces inherents al model econòmic i productiu. L'escala supera la capacitat d'acció individual i sovint d'assimilació, el planeta, el clima, són conceptes massa grans, massa abstractes per assumir-los en molts casos. Això genera un sentiment de distància respecte al problema, al risc i a la solució "no está en mi mano".

"Quizá deberíamos hacerlo de otra manera. Eso me preocupa, pero no está en mi mano, creo, y si tengo la opción de comprar... pues eso, es que no tengo muchas más, quiero decirte... Producto ecológico, ya hemos hablao, que es mucho más caro, y que el otro producto no creo que esté poniendo en peligro nada ni nada, entonces pues me lo compro que no sea ecológico" [E.1]

Les desigualtats socioeconòmiques també apareixen a l'hora d'abordar els riscos. Es dona una relació inversa entre el repartiment de la riquesa i el repartiment del risc, quant a les capacitats i possibilitats d'evitar-ho, de compensar-les¹⁴⁸. En el cas de l'alimentació els sectors de la població més precaris i/o populars són els que menor accés tenen a productes de qualitat, els que en major percentatge incorporen aliments processats o en quantitats de sucre elevades, i les que més pateixen problemes de salut vinculats a la mala alimentació. També són, amb freqüència, qui menys expressen preocupacions vinculades als riscos. Alimentar-se bé, en termes de salut i de sostenibilitat planetària, és costós. Les limitacions apareixen en forma de recursos materials, temporals o culturals.

agricultura y los costos de adaptación. Instituto Internacional de Investigación sobre Políticas Alimentarias IFPRI, Washington, D.C.

¹⁴⁸ Beck, U. (1998), *op cit*.

"Ostras, es que no voy a poder comprar nada al final, porque todo tiene algo que es horroroso. Entonces me baso, ya te digo, es una alimentación súper básica y ya está. (...) Es mucho más caro, pero dentro de mi pienso 'pues estás contribuyendo por lo menos, a que no estén hacinados los pollos'. Porque eso sí me consta que esas gallinas están viviendo más libres, y más...mejor, dentro de lo malo, claro" [E.1]

Cuinar i menjar es converteixen en una qüestió en què la química implícita dels aliments resulta crucial i per a la qual cosa es requereixen coneixements amplis. Els aliments processats, els metalls pesants, el mercuri, els productes fitosanitaris... hi ha una gran quantitat d'aliments i elements que interfereixen en la salut i sobre els que no sempre hi ha informació clara i accessible. Això sumat a la incertesa i desconeixement actual genera una important inseguretat.

"Lo que no sabemos es que pasará, porque nosotros somos esa generación de los procesados, la gente que se muere ahora con ochenta y cuatro, nacieron en el treinta y algo..." [EG.1]

"En el momento que empiezas a conocer y a tomar conciencia es como que echas un paso para atrás, pero ¿y la gente que no sabe todo eso?" [E.9]

"La carne no sabemos cómo, dónde ha crecido los animales, ni que alimentación han dado a los animales (...) nosotros estamos comiendo cosas que no sé ni yo de donde vienen, ni... (...) porque incluso la verdura, es verdad, nadie no sabe lo que estamos comiendo, con tantos productos químicos que añaden..." [EG.6]

La inseguretat s'agreuja amb els canvis quant a la informació o les recomanacions respecte a la qualitat o adequació de determinats productes per a la salut. El fet que determinats productes foren avalats com a saludables pels discursos mèdic-nutricionals en el passat, i ara ja no es troben en aquesta categoria, incrementen la desconfiança respecte a allò que mengem i la informació de la qual disposem.

"Porque ahora empiezan: el aceite de girasol... hace unos años, el aceite de Artúa, el aceite de oliva es malísimo, no sé cuantos. Luego, o la carne malísima, el otra día diciendo que la carne era buenísima y que los huevos también. Los huevos hace una temporada no se podía tomar más de dos a la semana. Y como nos marean tanto al final hago lo que me da la gana, ¿sabes? Porque es que vamos de Herodes a Pilatos" [E.3]

"O los médicos se equivocan o no lo sé, porque de repente hay cosas que son supermalas. (...) Yo te digo que había una época que el aceite de oliva era malísimo y comprábamos aceite de maíz Artúa, teniendo el aceite de oliva que teníamos (...) ¿Sabes lo que hago? Pasar, paso, paso. (...) Yo lo que yo creo que me sienta bien, a mí me sienta bien todo, y como no quiero que me tomen el pelo y ahora tirar para aquí o tirar para allá, yo lo que creo que...hago lo que me da la gana, ¿sabes?" [E.3]

En aquest sentit, actualment els discursos al voltant del risc, s'articulen fonamentalment al voltant dels productes fitosanitaris, els problemes associats al consum de carn per les formes en què aquesta es produeix, el mercuri i els peixos grans, el descens de la qualitat dels aliments, el plàstic i el canvi climàtic i la incapacitat d'acció individual per resoldre o mitigar aquestes qüestions. Tot això, travessat per l'excés d'informació clara i/o la falta d'informació.

"Falta mucha información accesible a cualquier persona, no que tengas que ir tú a buscarla. Igual que nos venden muchas cosas sin ir a buscarlas, que menos Gran Hermano, menos prensa rosa, menos Sálvame y un poquito más de cultura a este nivel, ¿no?" [E.9]

L'agricultura convencional actual, malgrat complir totes les normatives sanitàries al respecte, és fortament dependent de productes fitosanitaris. Hi ha una part de les substàncies d'aquests productes que resta als aliments encara que es respecten els temps i les mesures de seguretat sanitària. En el cas de l'alimentació, l'exposició a plaguicides es dona principalment a través de la ingesta dietètica de fruita i verdura. L'exposició a aquestes substàncies s'ha relacionat amb l'augment del risc d'algunes malalties¹⁴⁹. Una de les conseqüències del desenvolupament del model de l'agricultura industrial té a veure amb la incorporació de l'òptica tecnocentrista i el deteriorament del vincle entre la producció d'aliments i la terra. Es produeix, així, una confiança cega en la producció d'aliments mitjançant la tecnologia desplaçant del centre d'atenció, els impactes o les conseqüències que pot comportar per al planeta i per als cossos¹⁵⁰.

"Puede ser que en el campo si... los pesticidas y todo eso, además de contaminar el medioambiente, además pueden contaminar la comida. Pero bueno, yo esas cosas no las miro mucho ¿sabes? (...) Pienso que hay cosas que son más saludables, otras que menos saludables, que hay cosas que contaminan más, que contaminan menos, sí que procuro no contaminar" [E.3]

"No cuesta nada coger una fruta, quitarle la piel, porque por desgracia no podemos comer una fruta, a mi me gusta mucho comer la fruta con su piel, manzana con su piel, a mi me encanta, pero con tantos productos es imposible..." [E.6]

En el cas dels discursos dels riscos en el consum de carn, la preocupació mostra un doble vessant. D'una banda apareixen els discursos del patiment/benestar animal; d'altra els de la salut pròpia per la ingesta d'antibiòtics i altres medicaments a través dels animals. En els dos casos darrer està el model de granges industrials i intensives.

"Suelo mirar más el ecosistema, los animales, el sufrimiento animal... Yo nunca compro, bueno, ya no compro, huevo normal, porque tengo un montón de camperos y ecológicos y miro más por los animales que por mi salud, que si está más bueno, o es más sano. Miro más eso" [E.1]

"Si jo visquera soles possiblement ja no menjaria carn mai, mai, o siga, m'és igual. Peix sí, ves, però carn no, perquè me preocupa molt com se cria, com se fa la carn en la indústria agroalimentària, és una cosa, la tinc ahí... (...) Em preocupa moltíssim, els pollastres com els crien, les vaques, les bacteries que pululen per ahí, els medicaments... (una hamburguesa) no la compre tampoc, perquè és un preparat previ que porta conservants, que li fiquen les coses que tu no veus" [E.7]

"Antonio es de Alcira y entonces allí estaba lo de Avidesa y como oía tantas historias de que les inyectaban a los pollos y (...) la ternera comía poco porque es verdad que aquí la carne de ternera llegaba bastante mala porque fue la época esa de que les inyectaban a las vacas el clombuterol" [E.5]

¹⁴⁹ Raigón, M.D., (2018), "Alimentos y salud", En Molero Cortés, J.; López García, D; Arroyo, L. (Eds.) (2018) *Salud y Derecho a la Alimentación. Bienestar, equidad y sostenibilidad a través de políticas alimentarias locales*. Valladolid, España: Fundación Entretantos y Red de Ciudades por la Agroecología.

¹⁵⁰ Álvarez, I., *op cit.*

Els tractaments farmacològics rutinaris en ramaderia debiliten el sistema immunològic dels animals i fa que puguin generar resistències als antibiòtics, augmentant així la dependència de fàrmacs¹⁵¹. En el cas del peix, el risc per consum de mercuri és el més esmentat i el que ocupa preocupacions majors. Però els problemes associats al tipus de pesca o a les piscifactories encara semblen ser prou més desconeguts que els relatius a la ramaderia o l'agricultura. Així, no tots els sectors, i per tant, no tots els impactes i els riscos tenen el mateix protagonisme i centralitat, i ací els discursos mediàtics juguen un paper clau¹⁵².

"No compre peixos grans, ni emperador, ni atun, pel tema del mercuri. Compre salmó, que als nanos els agrada, i compre pues això, salmonets, comprem boquerons..." [E.7]

"¡Pero si el pescao es más peligroso que eso! ¡El pescao está lleno de mercurio y metales pesados y tal!" [EG.2]

En termes generals els discursos apunten com l'alimentació industrialitzada actual ha comportat un descens de la qualitat dels productes i associen a aquesta baixada de la qualitat un increment de malalties, al·lèrgies i intoleràncies.

"Es que yo creo que la calidad ha bajado y somos conscientes también. Sobre todo es que le sienta mal a mucha gente..."

"Sí, hay un montón de alergias e historias"

"Sí, hay mucha intolerancia"

[GD.1]

El cas dels plàstics també és significatiu als discursos i connecta amb el context actual, en què els discursos al voltant de la contaminació per plàstics tenen certa centralitat mediàtica, política i social. La preocupació per aquest residu apareix a través de dues qüestions diferenciades. D'una banda per la contaminació i l'impacte ambiental que la producció de plàstic i el seu residu genera, sobretot als mars i oceans, a les platges i a la vida marina. D'altra per la contaminació a la salut a conseqüència de les partícules de microplàstic dels recipients plàstics.

"En los tupperes pero de cristal, que eso ya me pasó al cristal de hace tiempo (...) porque lo de los plásticos, los residuos y todo eso del plástico, que quieras que no ya no los residuos fuera, sino dentro... (...) Empiezas a leer y a informarte y todo eso de los plásticos en la misma comida y ya los retiré, todos los plásticos se fueron a la basura. (...) Están con la campaña esta de antiplásticos pero tu vas a las tiendas y te lo dan todo en plásticos, por eso yo ahora llevo en las bolsitas, pero ¿quienes son los que hemos cambiado?, los consumidores, no son ellos, los que distribuyen y eso no..." [E.5]

"Si són tan males les bosses perquè te venen la carn en una bandeja i te la envasen en plàstic i això en atra bandeja i t'ho envasen en plàstic, pa que duc jo les bosses si després tot és plàstic?, i (ma mare) s'enfada" [E.2]

"Ahora está todo en plástico, la verdad que hacemos plástico una barbaridad, de plástico, todos los días. Eso es una barbaridad, pero una barbaridad. Eso me molesta, eso que lo reciclo pero me han dicho que muchas veces no sirve el reciclaje para nada, que luego lo mezclan todo. ¿Tú te lo crees eso? (...) Es muy cómodo comprar envasado, pero por otro lado... es que yo no sé qué va a pasar..." [E.3]

¹⁵¹ Raigón, M.D., *op cit.*

¹⁵² Demonte, F.C, *op cit.*

En el cas de la contaminació ambiental per plàstic i el seu impacte en el canvi climàtic, s'apunta com gran part de la responsabilitat de canvi i transformació recau en les persones consumidores i no en les empreses i les indústries que produeixen i venen els productes alimentaris. Els discursos mediàtics incideixen en els efectes de les actituds i els comportaments individuals com a generadors dels impactes i insisteixen en el canvi de pràctiques per tal de donar solució a aquests. La reducció dels impactes del plàstic, així, depèn de les bones pràctiques de consum i reciclatge de les persones al consumir, sense qüestionar amb la mateixa insistència, les formes de producció i de comercialització -a base de plàstic-, i els seus impactes. Una vegada més la responsabilitat s'individualitza i es compartimenta en les pràctiques i actituds de cadascú. Qui més guanya, en aquest cas les grans empreses d'alimentació, no assumeix l'impacte i la preocupació pels riscos en la mesura en què la població sent que deurien fer-ho.

La incorporació de noves pràctiques i hàbits té una relació estreta amb allò que normalitzem socialment. Els hàbits actuals no depenen d'un únic factor, sinó que són fruits de l'articulació de diverses variables que connecten les formes de vida, de producció, de consum... i on la facilitat i la comoditat prenen protagonisme. La normalització de noves pràctiques, per tant, requereix l'articulació d'una sèrie de canvis polítics i socioculturals que inciten, promouen i acompanyen aquest procés.

"Ahora, si viera que es una cosa que todo el mundo la hace porque es ya, es lo normal, yo también lo haría" [E.3]

"En mi día a día de forma individual, puedo hacer pequeños gestos, pero eso no va a tener un impacto muy grande. El impacto grande tiene que venir desde arriba. Desde el que los alimentos que compramos, no nos estén vendiendo basura y yo no tenga que estar leyendo, que apostemos por otro tipo de alimentación, pero eso tiene que ser políticas. Políticas de alimentación saludable" [E.9]

Els discursos apunten una reivindicació respecte a la necessitat de compartir proporcionalment els esforços que els canvis per reduir els riscos i els impactes que el model actual comporten. Eixe "desde arriba", abstracte i concret apunta als organismes, entitats, administracions i empreses que tenen el poder i/o la riquesa. Es posa de manifest la percepció respecte a la capacitat de resposta per reduir els impactes que determinats sectors de la societat tenen o perceben que tenen i els límits respecte a la capacitat de decisió i/o acció que el consum i l'alimentació presenta en l'actual sistema.

En definitiva, els impactes sobre la salut i, per tant, els riscos que l'actual sistema productiu i econòmic presenta no es reparteixen equitativament entre tots els sectors de la població. Les classes més desfavorides són les que més pateixen les conseqüències d'aquestes desigualtats, tant pel que fa a qüestions materials com simbòliques o culturals. El preu dels aliments saludables sumat al desconeixement o la desinformació dels riscos i impactes dels diferents aliments¹⁵³, estructuren una part important d'aquestes desigualtats. Encara així, amb freqüència, els discursos hegemònics de l'alimentació saludable inciten a la responsabilitat individual en els hàbits alimentaris, desplaçant les desigualtats estructurals d'accés a aliments de qualitat així com la responsabilitat que la indústria alimentària i les polítiques públiques alimentàries juguen en aquest sentit. Els impactes ambientals i els efectes sobre el canvi climàtic, i l'increment de la possibilitat de determinades malalties són alguns dels riscos principals de l'actual model. Propostes com la de l'Estratègia Agroalimentària Municipal són un pas en l'abordatge de les desigualtats i de les causes dels riscos, malgrat l'escala -global- d'aquesta qüestió.

¹⁵³ VSF Justicia Alimentaria Global (2016) "Dame Veneno. Campaña sobre la alimentación que nos enferma". VSF Justicia Alimentaria Global

4.2.4 L'organització familiar de l'alimentació i la distribució de les feines

Les feines vinculades a l'alimentació formen part de les feines domèstiques i de cura, necessàries per al sosteniment de la vida. L'organització que les famílies estableixen al voltant de les feines d'alimentació i la distribució que fan d'aquestes, presenta una gran diversitat de formats en funció de múltiples factors com la tipologia i estructura de família i/o unitat de convivència, el perfil socioeconòmic, l'origen o el moment del cicle vital en què es troben les persones de la unitat. Al llarg del treball de camp però, apareixen els repartiments desiguals de càrregues com una constant, coincidint en les dades estadístiques d'ús del temps que es mostraven en apartats anteriors. En la taula 1 es mostrava el temps mitjà diari dedicat per homes i dones a activitats domèstiques per a diferents tipologies d'unitats familiars; per a totes les situacions, el nombre d'hores mitjanes dedicades era major en el cas de les dones.

La baixa redistribució de feines vinculades a l'alimentació i la divisió sexual del treball s'entrellacen amb els horaris i les jornades laborals de les persones adultes que formen part de la família i amb els rols de gènere i la pressió social al respecte. En el cas dels discursos de les dones més grans -totes elles d'unitats familiars heterosexuales- sovint apareix la normalització o una indignació normalitzada i quotidiana -quasi invisible- respecte a la falta de repartiment de les feines domèstiques i d'alimentació. En el de les més joves, també per al cas de les dones heterosexuales, aflora la sorpresa i una indignació més forta. Les dones d'aquesta generació més jove confiaven a trobar-se un repartiment més equitatiu que no sempre es dona de manera automàtica. En el cas de les joves homosexuals apunten cap a una diferència significativa i un major grau d'equitativitat en la distribució de feines. La falta d'un repartiment equitatiu de les feines vinculades a l'alimentació apareix com una tendència constant al llarg de tots els moments del cicle vital en el cas de les famílies heteronormatives.

El fet d'abordar, en els apartats anteriors, les percepcions respecte a l'alimentació saludable i les feines vinculades amb l'alimentació a les llars, respon a un doble objectiu. D'una banda, com veiem als apartats corresponents, analitzar les lògiques, les representacions i les construccions socials respecte a l'alimentació saludable; d'altra, visibilitzar totes les feines, però també les decisions, les reflexions i la responsabilitat que hi ha darrere de les formes en què ens alimentem. Aquest últim punt, permet articular les desigualtats respecte a la falta de repartiment de les feines alimentàries, abordant, no soles el fet de dur a terme determinades feines o no, sinó parant atenció al pes que hi ha darrere de les mateixes i que és assumit també de manera desigual.

4.2.4.1 Estratègies, organització i planificació de l'alimentació

Els discursos sobre la planificació necessària per a poder dur a terme una alimentació saludable generalment parteixen d'un interès i una preocupació al voltant de l'alimentació i la salut, però no sempre qüestionen, no en primer lloc almenys, els repartiments -o la falta de repartiment- que hi ha darrere d'aquestes. Una vegada més el temps s'imposa com a gran protagonista, articulant pràctiques, discursos i formes d'organització familiar al voltant de l'alimentació.

Els horaris i les jornades laborals, en el cas de les persones que treballen fora de casa, determinen el temps i articulen els discursos de la distribució de les feines vinculades a l'alimentació i l'organització familiar. Com mostren també les dades estadístiques existents (apartat 2.2) el percentatge de jornades parcials en el cas de les dones és major que per al cas dels homes. Aquest fet, sumat a les pitjors condicions laborals per al cas de les dones, augmenta l'esclatxa salarial i retroalimenta la divisió sexual del treball, i amb això els estereotips i els rols de gènere. Les jornades parcials, en el cas de les dones, sovint estan relacionades amb la cura cap a la xicalla o

de persones malaltes, grans o altres necessitats familiars -en la Comunitat Valenciana més d'una quarta part del total de jornades parcials de dones ho són per aquest motiu-, de manera que les desigualtats estructurals es perpetuen¹⁵⁴. En el terme municipal de València, malgrat ser superior el total de dones que d'homes (el 52,4% de la població són dones enfront del 47,6% d'homes), el nombre d'afiliacions a la Seguretat Social és major per al cas dels homes que de les dones (146.910 homes i 136.214 dones)¹⁵⁵. Les condicions laborals més precàries fan més gran el fet que en moments de necessitat de cura siguen les dones les que, en major mesura, es reduïsquen les jornades remunerades i li dediquen temps a aquesta. Això, al treball de camp, ho trobem especialment en el moment de l'arribada de la xicalla a les unitats familiars.

En la majoria dels casos, les dones continuen fent una major part de la feina necessària per a alimentar-se, amb independència de les seues situacions laborals. La configuració familiar en què una de les dues persones adultes treballa únicament a casa, cada cop és menys freqüent -encara que quan es dona continuen sent les dones en major grau qui assumeixen aquest paper-, però les dones són les que continuen assumint la doble jornada laboral. Les dones que treballen fora de casa fan entre tres i quatre vegades més feina que els homes que també treballen fora. L'organització ha de ser més precisa i els temps es comprimeixen¹⁵⁶.

"En ma casa el que passa és que bàsicament és ma mare la que ho porta tot, perquè mon pare se passa tot el dia fora, pràcticament (...) si que és veritat que els fins de setmana s'integra més en les coses de casa però realment és ma mare qui ho porta (...). Si que vaig vore un canvi de quan ma mare no treballava a quan ma mare va començar a treballar, perquè ara si treballa, treballa pels matins, entonces pues té que deixar algo fet o n'hi ha que fer algo més ràpid perquè ve més justa de temps i com mon pare ve, dina i se'n va, perquè té el temps just pa dinar... (...). Entonces, ella si va a fer algo més elaborat ho fa el dia de antes, per la vesprada, fa pues la cassola d'arròs al forn i al dia següent ja la tenim, coses aixina" [E.2]

"En la casa, mientras lo resuelva yo no, no hacen mucho, no, realmente, cuando no estoy o eso, sí, se lo tienen que hacer. Antonio pues está trabajando día y noche, pues, pues ya aporta (...). Cuando trabajaba era un poco más complicado pero bueno, congelaba también, cocina, igual me ponía un día y cocinaba a la vez, eso también lo hago ahora, que a la vez que cocina una cosa, me estoy preparando otra, y tienes para dos días o tres días o congelas parte, que eso también viene muy bien, no estás continuamente en la cocina" [E.5]

En el primer cas la mare torna a treballar fora de casa però continua havent d'assumir les feines domèstiques, entre elles les de l'alimentació, perquè el pare fa una jornada laboral completa que no li deixa pràcticament temps. En el segon cas, l'entrevistada ara està jubilada i té temps per cuinar però quan treballava fora de casa també assumia la feina alimentària, "era un poco más complicado", el temps era menor pel que l'organització i la planificació havien de ser majors. En els dos casos, les jornades de les seues parelles homes articula, en un primer moment, aquesta falta de repartiment.

El temps disponible però també té una component de classe i/o d'origen. Els horaris i les jornades laborals, no es troben soles travessats per qüestions de gènere sinó per les mateixes feines,

¹⁵⁴ Portal Estadístic de la GVA

¹⁵⁵ Fitxa municipal València, edició 2019, Conselleria d'Economia, Sostenibilitat, Sectors Productus, Comerç i Treball, Generalitat Valenciana.

¹⁵⁶ Camas García, F., (8 de març, 2016), "Los hombres dicen que el trabajo doméstico no va con ellos", Metroscopia.

fortament lligades a la classe i les situacions socioeconòmiques de les persones. La falta de temps resulta més significativa per al cas de les classes més populars, i especialment per al cas de persones migrants, on la precarietat laboral encara s'agreuja més. A mesura que es redueix el temps no laboral, les estratègies o planificacions per poder dur a terme una alimentació saludable són cada cop més ajustats.

"El cocinar, la mayor tiempo, se cocina de noche. Se cocina de noche porque él, si trabaja en el campo debe llevarse con él la comida y yo la mayoría del tiempo no vuelvo tampoco a mediodía a mi casa, que es algo... por desgracia el ritmo de la vida es así, es tan acelerado que no puedo frenar y es por eso que llevo mi tupper y como donde, paro un momento, como, aunque no es de una manera que estás sentada para hacer la digestión, ni nada, no, comes porque el estómago ya no puede más y debes darle algo para calmarle. Y luego por la noche comemos juntos, cenamos juntos, pero las preparaciones siempre de noche" [E.6]

En el cas de l'entrevista anterior ell treballa de temporer al camp i ella es dedica al treball domèstic i de cura, ell és pakistanès i ella del Marroc. El cas del sector agrari, per contra, es troba -com s'ha vist anteriorment- fortament masculinitzat, però les feines més precàries també són dutes a terme per un percentatge important d'homes de diversos orígens. El sector del treball domèstic i de cura es troba, no soles feminitzat, sinó racialitzat. Moltes dones, provinents de diferents països del sud global a través dels fluxos migratoris de les últimes dècades, troben en aquest sector -un dels més precaritzats- l'únic nínxol laboral on inserir-se¹⁵⁷. En el cas de les jornades laborals més precàries i/o amb horaris inestables, les prioritzacions respecte a l'ús del temps són més limitades i complexes. Aquesta reducció de temps comporta una menor quantitat de temps propi. El temps que es dedica a l'alimentació i la resta de feines domèstiques és temps que no es dedica a altres coses. Els interessos personals i/o professionals o el simple fet de descansar són qüestions que poden entrar en conflicte en l'ús del temps dedicat a menjar bé en determinades situacions.

En el moment en què milloren les condicions socioeconòmiques apareixen variacions i/o reduccions del temps dedicat a les feines de l'alimentació o canvien les percepcions al respecte. D'una banda, les classes més populars que milloren amb els anys les seues situacions econòmiques, poden dedicar menys temps a les estratègies d'estalvi vinculades a la compra. Aquest fet pot comportar certa despreocupació que es tradueix en una menor quantitat de temps invertit en la compra. D'altra banda, les classes altes amb freqüència disposen d'un temps propi o contractat que permet prioritzar l'alimentació saludable sense restar temps propi per aquesta feina.

"Ara pense que (ma mare) li dedica menos temps (a fer la compra) perquè a lo millor és algo més automàtic o sap més lo que vol directament o no sé. O pel tema de diners que ara pot fer més, o sea, hi ha més diners en casa, vull dir, antes tenia que fer pues rapinyeries, ara ja no" [E.2]

"La (alimentación) cuidamos también porque tengo tiempo de cuidarla, entiendo que por ahí no se tenga tiempo de cuidar, y si tú llegas del trabajo cansada, lo que menos te apetece, a mí que no me gusta, lo hago como sacrificio, entiendo que si encima estás agotada y estás todo el día haciendo otras cosas, eso lo pases a un segundo plano" [E.8]

En el cas del fragment anterior a una dona de classe alta, la disponibilitat de temps passa per la decisió de no treballar fora de casa més el fet de tindre una persona contractada cada dia de la setmana per a feines domèstiques, entre les quals es troba l'alimentació de la unitat familiar. Així,

¹⁵⁷ Ezquerria i Mansilla, *op cit.*

la disponibilitat de temps d'uns sectors de la població amb freqüència està vinculada amb la falta de temps d'altres sectors¹⁵⁸.

4.2.4.2 Els rols i la falta de distribució de feines de l'alimentació dins les unitats familiars

La corresponsabilitat de les feines vinculades a l'alimentació, en el sentit de transferència equitativa de les càrregues i de la responsabilitat de treball domèstic i/o de cura entre homes i dones en el marc de les famílies continua sense ser una realitat generalitzada, ni tan sols ens trobem prop de què ho siga. Més aviat al contrari, aquesta redistribució no acaba de produir-se i les feines domèstiques i de cura continuen sent una feina feminitzada¹⁵⁹. Aproximadament el 70% de les feines necessàries per a l'alimentació són realitzades per dones, la qual cosa comporta una càrrega de treball i de responsabilitat molt desigual¹⁶⁰. Menys del 50% dels homes fan feines relacionades amb l'alimentació diàriament, aquesta xifra se situa en més del 80% en el cas de les dones. Però no es tracta soles del percentatge d'homes i dones que fan aquestes feines, sinó del temps invertit a fer-les. Ells dediquen menys d'una hora de mitja al dia, elles quasi dos hores¹⁶¹.

Al llarg del treball de camp els discursos al voltant dels rols convencionals i/o masculistes que comporten distribucions desiguals de les feines vinculades amb l'alimentació han sigut freqüents. Encara que l'edat aporta diferències generacionals clau, es tracta d'una qüestió present en totes les franges d'edat. Les generacions més grans manifesten repartiments més desiguals i una normalització de les diferències de rols de gènere major. Els grups de dones majors de 65 anys [EG.5 i EG.7] de manera generalitzada afirmaren assumir elles pràcticament totes les feines relacionades amb l'organització, la preparació i cuinar. En aquest cas, elles consideren que alguns dels seus homes -majoritàriament jubilats-, van a comprar com a acte o moment de trobada social, quasi més que com acte de comprar en si mateix. El supermercat es converteix en un lloc de socialització amb el veïnat del barri i la llista de la compra, feta entre l'home i la dona, es resol en eixe acte només parcialment, ja que hi ha coses que després haurà de baixar a comprar la dona.

"Hay cosas básicas, o sea, nosotros cuando nos van faltando cosas, las vamos anotando... y entonces, a mi marido le encanta ir a Mercadona, le encanta, hay veces que digo: pero dónde está este? Y ya se me ha ido, ha cogido él... y se ha ido, y se va a Mercadona. Ahora, la carne, pescado, y cosas así de más eso, pues eso vamos los dos, o voy yo. Pero normalmente, vamos los... Siempre vamos los dos" [EG.5]

En el cas de les més joves en estructures familiars heteronormatives apareixen situacions i repartiments diferents, en funció fonamentalment de qüestions estructurals i de qüestions ideològiques. Hi ha dones i homes relativament joves que afirmen tindre un repartiment equitatiu de les feines vinculades a l'alimentació o inclús situacions en les quals ells li dediquen més temps que elles. Aquests continuen sense ser els discursos majoritaris i també hi ha les situacions en que s'assenyala la falta d'una redistribució de les feines i els rols. Així com l'edat aporta diferències significatives als discursos, la classe, la capacitat econòmica o l'origen no ho fan de manera clara o determinant quant a la distribució de feines es refereix.

"Si no sabe hacer ni un huevo! Pero si yo llego a mi casa, a lo mejor vengo a las nueve y media... 'Qué tarde!', y él está ahí sentado y no se ha llevado ni un trozo de pan al buche. Y yo le digo 'tu ahí, sentao, sentao!!! No te muevas, no te muevas!' O sea, es machista total (...)

¹⁵⁸ Pérez Orozco, *op cit.*

¹⁵⁹ Ezquerria i Mansilla, *op. cit.*

¹⁶⁰ Camas García, F., (2016), *op cit.*

¹⁶¹ Enquesta d'Ús del Temps de l'Institut Nacional d'Estadística (2010).

Él cocinar lo lleva fatal. (...) No sabe y no ha tenido interés en aprender, no sabe poner un lavaplatos, no sabe poner una lavadora, a tí qué te parece?" [E.3]

Tant en el cas de l'alimentació com en la resta de feines domèstiques és freqüent que aparega, en relació amb la distribució de feines i especialment entre les generacions més grans, el fet de no saber fer les coses, és a dir, saber (o no) cuinar, de saber (o no) escurar, saber (o no) posar la rentadora. No saber cuinar, en aquest cas, apareix com una limitació per fer o no fer les feines de la cuina sense tindre en compte que qui cuina en cada unitat familiar o de convivència, i per tant sap fer-ho, és perquè ha dut a terme un procés d'aprenentatge. No saber està relacionat en la falta d'interés, "no ha tenido interés en aprender", i la reproducció de rols i estereotips de gènere, ja que no totes les persones poden permetre's de la mateixa manera tindre o no interès. Poder permetre's aquesta falta d'interés connecta amb la comoditat i el privilegi desigual que, en aquest sentit, existeix entre homes i dones.

"Era así, no había repartos que valga, o sea la buena voluntad de cada uno y luego yo tampoco lo he intentado, porque creo que es tan evidente que me parece una vergüenza tener que decir 'tu tienes que hacer esto o lo otro', o sea, somos adultos y ya está. Entonces a mi me cuesta más tener que tantear esos temas..." [E.5]

En contrast amb el "no saber fer" i el privilegi i/o comoditat que apareix en el cas dels homes, apareix també la dificultat, en el cas de les dones, de cedir espai en aquest sentit. Haver de dir les feines que cal fer no sempre és agradable, ni tan sols possible, de vegades resulta més fàcil fer que dir, però en aquest fet també hi ha una component de les dificultats de cessió del rol de cura. Aquesta cessió implica acceptar la possibilitat d'una altra lògica diferent de la pròpia i unes formes de fer diferents, que sovint -segons les dones que reconeixen aquesta actitud- no es correspon amb els estàndards autoexigits.

"Però en casa se col·labora prou. Jo tampoc els deixo molt eh... jo sóc molt... (...) Perquè com joestic i me maneje, pues entonces, quan vull tinc la meua escola. Entones al meu fill li agrada molt cuinar i a banda ho fa molt bé però després ho deixa tot pringat (...) Un desastre. Jo quan això i me veig tota la cuina... A mi m'agrada cuinar i vaig...i vaig netejant. (...) Jo a voltes preferisc fer-lo que manar-lo, perquè acabe manant-lo mal i acabem mal. (...) Jo sóc molt maniàtica, no sóc... tan estructurada com tu, però sóc molt maniàtica, perquè si... jo faig això així, m'agrada que el facen així. I quan ho fan jo: "és que así no...". "Pues fes-lo tu!" [EG.7]

"Yo cuando mi marido empieza a cocinar se deja todo al... pero yo no entro a la cocina porque empezamos a discutir y yo creo que... digo, no duraríamos ni dos... porque yo veo lo que está haciendo él y no veo que sea como tiene que ser" [EG.7]

En molts casos aquesta situació comporta la necessitat de fer reajustaments, especialment en el cas de la convivència en parelles heterosexuales. Els discursos al voltant del repartiment, sovint remarquen el procés de diàleg i/o aprenentatge que ha fet falta dins de la parella per poder aconseguir assumir les feines des de la corresponsabilitat.

"En mi caso, como trabajamos los dos, yo le ha dejado claro desde el inicio que igual que soy yo una mujer multiusos debe ser él un hombre multiusos. Lo vió claro, era una lucha al principio, no pienses que era fácil quitarle de la cabeza que él es hombre y eso no me toca, y lo otro normalmente a ti te toca... (...) (Le decía que) en mi país los hombres hacen 50% y las mujeres hacen 50%, no digo que sea verdad, pero me da igual, era mi manera de... que él quitara la idea... (...) así quiero en mi casa" [EG.6]

"No solo pasa en tu país, pasa en todas partes... la mayoría de los hombres son muy... (...) Me ha tocado lo mío, para que (mi marido) entrara y ayude con los muchachos... (...) colombianos, de donde sea, es igual, no sé porqué que nosotras somos las que tenemos que llevar adelante, en cuanto a cuidar a los niños y de paso (...) nosotras llevamos lo más fuerte... dejan a la mama y encuentran a otra mama... (...) ¿Qué pasa con él?, que los trabajos que a ellos les dan es todo el día, él está en la obra, está todo el día, entonces el que llega primero tiene que hacer algo porque hay que comer, y llegaba yo primero, yo estaba en una casa, salía en ese entonces a las 17h, entonces cuando ya las cosas cambiaron y estaba más tiempo él en casa con lo de la crisis, empezó otra vez el vuelta empezar, pero entró, esto es 50-50, mijo, hay que hacerlo... Se enfadaba, no lo dice, pero su actitud, este, al hacer las cosas, es diferente pero nada, es ahí donde nosotras tenemos que poner cara dura" [EG.6]

Una vegada més es remarca com les dificultats i les barreres per assumir les feines de manera equitativa no són un problema específic d'una cultura o lloc de procedència concret, sinó que es tracta de desigualtats estructurals compartides de manera general, fortament ancorades al sistema econòmic i patriarcal en el qual ens trobem. Són les dones migrants o de cultures minoritàries en aquest context les que, a través dels discursos, tracten de rebatre els estereotips culturals que se sumen als de gènere.

"Sobre todo se encarga mi madre (...). Como yo vengo también muy tarde, entonces ella, la verdad es que recae sobre todo. Mi padre colabora, vamos a decirlo bien, no vamos a decir que ayuda. Él muy poquito, porque sabe que está mi madre para hacerlo, y desde siempre se ha hecho ese reparto de tareas mal hecho, que viene definido, no por mi propia casa, sino más allá, pero en mi casa más. Y él a lo mejor colabora haciendo la ensalada, pone la mesa y hasta ahí llega la locura, y hasta ahí llega la locura, pero mi madre... recae en ella, ¿eh? Yo estoy muy poco en casa y me aprovecho mucho de que llego super tarde y cuando llego está hecho" [E.g]

Malgrat les diferències culturals, la divisió sexual del treball i la falta de distribució de les feines domèstiques i de cura és una constant. En el cas del discurs de la dona gitana [E.g], hi ha una necessitat d'anar més enllà dels estereotips i els prejudicis culturals i ampliar la mirada i el problema, ja que es tracta d'un problema, d'una desigualtat sistèmica i estructural. El masclisme estructural i la divisió sexual del treball presenta molts prismes, molts ancoratges i resistències. Homes i dones reproduïen rols i estereotips, en un sistema i uns patrons socioculturals que afavoreixen aquests patrons. Un sistema que premia la productivitat -i els rols històricament vinculats amb aquesta dimensió- i que menysprea les feines necessàries per al sosteniment de la vida.

"Yo cocinar na! (Cocina) mi mujer... Hombre si es algún frito si, eso no hay que aprender (...). (Ella) sale a las tres, llega a casa a las cuatro, mira a ver a qué hora va a ponerse a cocinar. Cocina el día anterior si tiene tiempo..." [EG.2]

En el cas d'aquest fragment ell acaba de treballar cada dia a les 13:30h, mentre que la seua companya acaba a les 15 h, encara així, afirma, amb despreocupació i desinterés, que és ella qui cuina, encara que haja de fer-ho el dia anterior. En aquest cas, aquest discurs apareixia en una entrevista grupal en altres homes, on la resta de companys, especialment els més joves -entre 25-45 anys- li van qüestionar aquest discurs i la seua actitud. Aquest qüestionament pot suposar un primer pas respecte a les redistribucions dins de les llars però encara és insuficient i seria necessari parlar atenció a quina és la relació entre els discursos i les pràctiques vinculades al mateix.

En la falta de repartiment de les feines domèstiques i l'assignació dels treballs de cura en major mesura a les dones, entra també en joc el fet de considerar les dones més emocionals i més sensibles que els homes així com el privilegi que ha permès tradicionalment als homes despreocupar-se d'aquestes feines. Es tracta d'una construcció social que constitueix un dels principals instruments de subordinació social, al diferenciar i jerarquitzar espais i aportacions de dones i d'homes de manera desigual. Aquest plantejament invisibilitza diferents connotacions vinculades a les emocions, -com veurem en l'apartat següent- però aquestes esdevenen en un context moral i polític que condiciona la manera en què les dones viuen, practiquen i senten la cura¹⁶².

"Hago un deporte y entreno tres veces a la semana, entonces cuando voy a entrenar, que entreno a las nueve de la noche, porque es cuando los mayores entrenan, intento irme y dejar ya... Que eso yo más de una vez lo he pensado que no me imagino a la mayoría de hombres yéndose a entrenar a fútbol siete y dejándose ya en casa la ensalada hecha, la pechuga comprada y todo así, pero bueno, eso, intento antes de irme dejar, si se va a cenar algo de verdura, la verdura ya hecha" [GD.1]

El fet de no ser capaç d'imaginar una situació equivalent a la del discurs anterior per al cas d'un home connecta amb la construcció social de la cura i la pressió social que es produeix sobre les dones, de manera no sempre conscient.

En algunes situacions la falta de repartiment resulta una sorpresa dins de la unitat familiar, alguna cosa inesperada on la part teòrica i discursiva no coincideix amb les pràctiques. En aquests casos la desigualtat s'evidencia i genera malestar, estrès.

"Yo me he dado cuenta que claro, me encargo en un 98% de la alimentación familiar, (...) estoy sobrecargada, tengo estrés" [GD.1]

"Yo últimamente muchos días, sobretodo por las mañanas, como yo llego la última, les exijo tener la comida en la mesa, ya que la he dejado medio hecha por la mañana. Yo les exijo llegar y sentarme a comer y por la noche muchas veces les digo: "quiero cenar esto" y me quedo viendo la tele. Y lo he decidido hacer así porque es que estoy harta, estoy cansada (de hacerlo yo siempre todo)" [EG.7]

Les pràctiques i les lògiques que hi ha darrere de la provisió de cura i alimentació en el cas de les dones, estan fortament travessades pel sentiment de responsabilitat. En el cas de famílies amb xicalla aquest fet es reforça i la preocupació d'alimentar i de fer-ho de manera saludable no es comparteix en la pràctica. Les persones que assumeixen les feines de cura i alimentació identifiquen les dificultats que això comporta, però a través dels discursos es minimitza la seua importància baix el marc, no soles de la responsabilitat, sinó de l'obligació moral, que tendeix a transformar-se en autoexigència i culpa¹⁶³.

Mentre que les dones assumeixen gran part de les feines vinculades a l'alimentació des de la preocupació i el sentiment de responsabilitat d'alimentar i contribuir a una millor salut de la unitat familiar, els homes que assumeixen aquestes feines ho fan des del plaer. Sovint s'apunta com en el repartiment de les feines entra en joc el fet de si a ell li agrada o no cuinar, mentre que aquesta qüestió no té el mateix espai en el cas de les dones.

¹⁶² Esteban, M.L. *op cit*.

¹⁶³ Ezquerria i Mansilla, *op. cit*.

"Depende mucho de si a tu pareja le gusta cocinar y la verdad es que si le gusta cocinar mola, y si no le gusta cocinar pues ya se va complicando la cosa" [GD.1]

"Me gusta mucho cocinar, entonces pues también disfruto con cocinar y en saber los productos que son de temporada, comprarlos... y luego que una vez estás yendo de vez en cuando al Mercado, pues también te conoce la gente, que también te hace ilusión saludarlos" [EG.1]

"En mi casa cocinan Cris, mi novia, porque lo hace mejor que yo y a ella también le gusta, entonces lo hace ella, yo me puedo dedicar a la compra, que si, que también le gusta y hacemos cosas juntos pero muchas veces cuando... soy yo el que se escaquea un poco por el rollo este, y lo demás, yo participo en el resto de actividades, que son menos placenteras que cocinar, porque yo lo sé también, cocinar tiene su puntillo artístico y... pero es que ella lo hace mejor, entonces, yo friego si hay que fregar... guardo los cacharros, pongo la mesa, etc., ¿no?, eso es como nos organizamos un poco" [EG.1]

Gaudir de l'alimentació fa la feina més fàcil, més plaent, i la salut, els coneixements sobre els aliments i les relacions humanes al voltant d'aquestes feines s'entrecreuen una vegada més. Aquest plantejament forma part d'una lògica que prioritza l'alimentació i les relacions com a part de les cures. També és cert que les feines vinculades a l'alimentació són aquelles més agraiades del conjunt de les feines domèstiques, encara que també una de les més exigents -aquesta relació s'aborda al final d'aquest apartat-.

Cuinar pot tindre un punt artístic i/o creatiu, encara que no sempre i no per a tot el món, quasi mai cada dia, però és una qüestió que sovint apareix. Alimentar però no és soles el fet de cuinar. En alguns casos apareix aquest reconeixement de la feina, en altres, aquest fet, especialment pel que fa a receptes especials o dinars festius cobra un protagonisme diferent a l'alimentació quotidiana, i l'home a qui li agrada cuinar es fa protagonista malgrat necessitar algú que li faça el "trabajo sucio". El repartiment de les feines domèstiques també dialoga amb els discursos d'allò políticament correcte. Reconèixer la falta d'implicació en les feines domèstiques, per a determinats sectors de la població, comporta reconèixer actituds masculistes i una falta d'empatia i reciprocitat que no estan ben vistes. Les construccions d'allò políticament correcte, poden condicionar els discursos, en una tensió entre allò que es fa i allò que "s'ha de dir", més enllà de les pràctiques específiques.

"Soy cocinillas, me mola, y la verdad, mi mujer a veces me hace el trabajo sucio de pelar la verdura y no sé que y empieza a hacer y antes de acabar, aunque ella cocina muy bien, me suele decir 'bueno, ahora el toque se lo das tu, no? (...) suelo rematar la faena... (...) Si no cocinara ella estaríamos cojos porque yo no hago tanto" [EG.1]

A través del discurs anterior, s'invisibilitza, en part, a qui fa la feina del dia a dia, la feina grossa, a través del toc artístic de rematar el plat. El "soy cocinillas" i l'autoreconeixement van per davant del reconeixement de la feina de l'altra, de la desigualtat en el repartiment, va per davant del "yo no hago tanto". El reconeixement de la feina de l'alimentació per part de la dona i la falta d'equitativitat passa per un moment previ de protagonisme masculí.

Encara així, hi ha unitats familiars que consideren que tenen repartiments de feines equitatius o no excessivament descompensats almenys. En aquests casos, les lògiques i projectes vitals i/o ideològics, així com els horaris laborals i les tipologies familiars, estructuren les formes del repartiment. El format familiar condiona, en part, el repartiment de feines i interactua amb les lògiques personals i familiars a l'hora d'establir pràctiques i dinàmiques. En la mesura en què menys estrictament normatives són les unitats familiars, més particularitats poden haver-hi en el diàleg

entre responsabilitats i repartiments de feines. En el cas, per exemple, d'una dona amb una filla i un fill, separada del pare de les criatures amb qui comparteix la custòdia equitativament i que conviu actualment amb una altra parella i parcialment amb la canalla, els repartiments responen a diferents dimensions -l'alimentació pròpia, l'alimentació de la canalla...- i les responsabilitats que pertoquen a cada dimensió es comparteixen i reparteixen des de les seues particularitats amb persones adultes diferents segons el cas, bé la parella, bé el pare de les criatures.

"(Quan estem els dos) ell normalment fa el dinar i jo faig el sopar (...) i quan no està Oscar, cuino jo, clar, i de vegada en quan, pues Vicent fa alguna cosa, ell ho fa, li ho dius i el nano ho fa, el que passa és que fa pasta i coses a la planxa i ja està (...). I els caps de setmana, pues els que estem ell i jo soles, pues depén, pues se sentem ahí i xarrem, i un va fent una cosa, l'altre altra (...). El que passa és que Oscar per a cuinar se li fa més cap amunt, encara que ho fa i tal, normalment tinc jo la iniciativa" [E.7]

"Es como que se sobreentiende que el que no está trabajando se deja la comida hecha" (...) Cuando yo estoy trabajando, pues mi marido trabaja por turnos, entoces dependiendo del turno que tenga, él deja la comida hecha o llega a prepararla, o yo mirando también los tiempos que tengo y los chicos también, ahí nos da igual, tanto el chico como la chiquilla ellos preparan" [E.11]

La corresponsabilitat en les feines domèstiques i de cura és una qüestió que avança molt lentament. Al llarg del treball de camp apareixen els discursos, tant en homes com en dones, que expliciten la incorporació de la lògica del repartiment de les feines d'alimentació entre les seues pràctiques i organitzacions quotidianes de convivència.

"Yo entre mi mujer y yo, es lo que se prepara todo, se va a comprar, se hace la comida... siempre a medio día de caliente, pa que las chiquillas coman de caliente a medio día, se acostumbren a comer de caliente, nada de comida rápida. Y se piensa entre todos, se hace... va al día a día, ayer comimos lentejas, anteayer fideuá, hoy creo que hay arroz al horno, se va cambiando" [EG.2]

"Hay que turnarse nano, ayudarse, punto, si tu no puedes hacerlo lo hago yo y si te vas tu a trabajar lo hago yo, si estoy trabajando yo lo haces tu. Es muy fácil nano, es muy fácil" [EG.2]

"Cocino, platos muy sencillos para el mediodía y luego las cenas son aún más sencillas, (...) nosotros cenamos una noche acelgas hervidas, otra noche brócoli hervido y ya está. Entonces la cocina que yo, los platos que yo preparo... mi mujer si tiene más tiempo si que puede hacerlos más elaborados, pero en general hacemos las cosas sencillas, hacemos arroz con alcachofas o arroz con brócoli y zanahoria" [EG.1]

Aquests discursos i aquestes pràctiques suposen un avanç -encara que molt gradual- per reduir formes de la desigualtat. Ara bé, no s'ha de perdre de vista que malgrat això, la desigualtat entre unes i altres continua sent alarmant i la percepció respecte a la mateixa també. En els últims vint anys la percepció respecte a les desigualtats de gènere ha augmentat significativament -en especial en el cas de les dones-, encara que les desigualtats s'han reduït. Les dones ara són més conscients de les desigualtats que les travessen i actualment un 80% de les dones identifiquen aquestes desigualtats estructurals entre homes i dones, mentre que aquesta xifra se situa en un 60% per al cas dels homes. A més, un 11% dels homes considera que s'ha assolit la plena igualtat¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Aflageme, A. (8 de març, 2016), "Limpiar el baño y otros tres hallazgos sobre la desigualdad", Metroscopia

La diferència de percepció respecte a les desigualtats constitueix una de les barreres estructurals i simbòliques que dificulten reduir-les en major mesura, ja que qui menys càrregues té no reconeix l'excés de qui en té més. Es retroalimenta el privilegi d'uns a costa de la càrrega de feina d'altres.

Les diferències i els canvis generacionals s'evidencien a través dels discursos sobre les pràctiques de les persones més joves i també a través dels discursos d'algunes mares que perceben diferències significatives entre els comportaments dels seus fills i el de les seues parelles en relació amb l'assumpció de feines domèstiques i d'alimentació.

"Yo vivo con mis padres, nos vamos turnando haciendo la compra, o compro yo o compra mi madre" [EG.2]

"Antonio no, no... pero mis hijos sí que lo hacen y entonces, sobretodo, bueno los dos van a comprar y cocinan en sus casas, que esos aprendieron por propio interés, bueno y también temporadas que yo me fui y estuve cuatro años allí en la Vega Baja (...) Ellos han aprendido y cocinan bastante bien, eh, Darío y Roger también, o sea que son los que cocinan en casa que me parece muy bien que no sean dependientes (...). No se meten porque me lo ceden a mi y es más cómodo, ni más ni ni menos, no es porque sepan o quieran aprender, no, les resulta más cómodo, pues que yo lo lleve y ya está, y entonces ellos llevan otras cosas, bueno te estoy hablando del marido en concreto, porque los otros, mis hijos no, mis hijos van al mercado y compran igual, porque eso sí que han aprendido, no a valerse sólo del supermercado, o sea que son también de venirse al Mercao, tanto uno como otro, y en casa yo pienso que cocinan ellos, aunque ellas hagan algo o que cocinen algo, pero ellos cocinan o sea que no son dependientes en ese sentido" [E.5]

L'interés i la voluntat d'aprendre i d'assumir les feines és central en aquest cas. Allò que constituïa la normalitat ha canviat, encara que siga subtilment, i allò que era acceptable no ho és de la mateixa manera, encara que siga discursivament. Apareix la valoració positiva de la mare respecte als canvis, "me parece muy bien", encara que apareix quasi més lligada al fet de no ser dependents que a la importància dels repartiments equitatiu de les feines dins de la unitat familiar. Les parelles més joves (menors de 34 anys) tenen una distribució entre dos i tres vegades més igualitària que les més grans (majors de 55 anys), encara que la tendència general continua sent que les dones fan més feines que els homes¹⁶⁵.

Però abans que filles i fills s'independitzen han sigut canalla. En el cas de la canalla, l'educació de filles i fills en temes alimentaris, domèstics i de cura cobra especial importància als discursos de les mares. Amb freqüència la falta de temps, els ritmes i el cansament justifiquen el fet d'assumir la feina. Fer-ho més ràpid, millor o embrutant menys són alguns dels principals limitants per al desenvolupament del procés d'aprenentatge a les llars que s'apunten [E.5, GD.2]. Al llarg dels discursos s'apunta, encara que de manera somera, com per a l'educació de xiquets i xiquetes en igualtat, amb freqüència cal emfatitzar qüestions diferents en unes i altres per compensar els rols i els estereotips socials. En alguns casos la dimensió educacional ha requerit també un procés personal de reflexió i qüestionament de les pràctiques assumides, un qüestionament de la normalitat i els convencionalismes socials assumits i un canvi de lògica.

"Yo que soy madre y estoy criando a mi hijo varón, entonces el mejor plato de comida para él, la ropa planchada para él, no, o sea: 'Ven acá, mira, así se plancha, así se lava, así esto, así...!', porque entonces estamos de alguna manera contribuyendo a que nuestro hijo que es varón, vea la óptica desde otro punto de vista y no seguirle radicando el machismo que

¹⁶⁵ Camas. García, F., *op cit.*

venimos arrastrando desde hace décadas, y así eso va todo (...). Y resulta que me ha tocado ahorita salir a trabajar para los dos, y él es el que está en casa y a veces llego y... Inventando hacer algo, o consigo la casa limpia o consigo la ropa lavada, o hizo las compras, entonces son cosas que a veces la misma sociedad lo conlleva a uno que uno tiene que transformar, entonces uno piensa que todo es perfecto, y no, uno tiene que enseñarlo... Uno no tiene que darle el pescado en la mano, sino tienes que enseñarlos a pescar" [GD.2]

En el cas de les famílies monomarentals o monoparentals -com el cas anterior- aquest procés és especialment significatiu, en ser una persona adulta la proveïdora de cura. Una vegada més el fet de ser independent resulta central, però compartir les feines amb fills i filles, sobretot quan no hi ha una xarxa familiar i/o de suport prop, pot ser imprescindible. Al llarg del treball de camp, dones migrants de diferents orígens emfatitzen especialment la importància i la necessitat del repartiment de les feines domèstiques en les seues unitats familiars.

Les diferents tipologies familiars i/o de convivència estructuren, organitzen i reparteixen de diferents maneres les feines domèstiques i alimentàries. Entre parelles homosexuals conformades per dones els discursos de la corresponsabilitat apareixen amb molta més contundència i protagonisme. La comparació amb allò percebut o narrat per amigues amb parelles heteronormatives articula part dels discursos, a través dels malestars o les discussions compartides per les amigues. Encara que per aquesta tipologia familiar també hi ha diferències i particularitats nombroses, respecte a les feines relacionades amb l'alimentació, el treball de camp recull una tendència a considerar per part de les informants, un lloc comú i/o una valoració i organització compartida en relació amb les feines i la corresponsabilitat. En alguns casos aquesta comparació entre tipologies de parelles es basa també en les experiències personals prèvies.

"En esto del reparto de tareas, yo supongo que tendrá que ver, porque yo estoy con una mujer, entonces mi pareja es una mujer, y el reparto de tareas es super equitativo, y esto lo he hablado yo con amigos míos... Y claro, esto... no hay color. (...) Nos complementamos bastante bien, pero sí que es cierto que yo esto lo he hablado con amigas, y vamos, abismal, lo del tema del reparto de tareas y en este caso, lo del tema de cocinar, esto es..." [GD.1]

"Cómo somos las dos chicas y eso que no hay ningún rol específico ahí de nada, pues vamos igual, a la par, exactamente igual. Ella es más organizada que yo, ella en seguida que ve que va a faltar algo, o que se va a acabar algo, lo apunta en la listita esa que tenemos (...). Yo he tenido una relación, por eso tengo una nena de 10 años, con un hombre, y por supuesto, bueno, por lo menos en mi experiencia, totalmente, cambia totalmente. O sea ya es pasotismo máximo. "Falta esto", pues bueno...sabes? Si, si, cambia totalmente, todo (...). Pero tanto con la compra como con todo lo demás, todo absolutamente, (ahora) no hay nadie que... Y si hay que limpiar...pues oye, pues yo hago el baño y yo hago no sé qué. Está super asumido, no hay que hablarlo. (...) Por eso ya no estoy con él, entre otras millones de cosas.. Ni coger un mocho, ni hacer la cena, ni hacer la comida, ni comprar... Comprar me acompañaba, pero era como mi papel. Sin ser un tío machista de los de manual eh? Pero bueno...sí. (...) Cada uno ha asumido su rol, y él se va relajando, y yo voy asumiendo, sin saber por qué, que todo eso es mi...no sé, como que yo controlo más el tema. Que ya ves, que yo soy un desastre, no controlo nada, pero bueno. Tu lo vas asumiendo y él se va relajando. Así que el cambio ha sido maravilloso" [E.1]

La corresponsabilitat però no acaba en el repartiment de les feines, en el sentit de qui fa que. Comporta també la responsabilitat de pensar i assumir les feines i la cura des d'una preocupació compartida. La corresponsabilitat, per tant, implica compartir **el fer i també el pensar**. Inclús en

aquelles unitats familiars que advoquen i treballen més conscientment per aconseguir la corresponsabilitat, el fer i pensar sovint apareix descompensat. La responsabilització diferencial dones-homes respecte a l'alimentació i la cura, lligada a la divisió sexual del treball, comporta no soles una desigualtat en termes socials i econòmics, sinó en forma de sobrecàrrega emocional¹⁶⁶.

Aquesta matisació entre el fer i el pensar apareix especialment als discursos de dones de classe mitjana al voltant dels 40 anys en una preocupació explícita per la corresponsabilitat de les feines i per plantejaments feministes.

"Yo, todas mis amigas que tienen hijos es la misma idea, el pensar y el realizar"

"Pensar y el hacer"

"Pensar, comprar, cargar, cocinar"

"Y el pensar es muy importante"

"Yo es pensar, pero cocinar no, ¿ves? (...)" "Yo sí que soy la cabeza pensante, pero no el brazo ejecutor" [GD.1]

"Al día a día, en la práctica, es algo compartido y tiene que ser así, y no sólo el realizar, sino el pensar, entonces yo siempre pienso en cómo partir estas cosas, porque soy muy fifty-fifty" [GD.1]

"Quan Oscar està, cuina i, si que m'agradaria a lo millor sincerament que no fóra jo qui tinguera la iniciativa i que estiguera al tant de lo que n'hi ha i no n'hi ha a la nevera, ell va i compra però compra sense, al seu rotllo i de vegà en quan diu 'estic al Carrefour, que necessitem?', ostres podries haver-ho pensat tu i haver-ho dut. També és de veres que ell no té la responsabilitat de cuidar als nanos i entonces ell compra per a ell i per a mi. Moltes vegades quan ha comprat ell me falten coses per als nanos, pues a lo millor més fruita, a Vicent li agraden els plàtans, pues ell no cau perquè no compra plàtans quasi mai (...). I ell no pensa en això, i és normal, tampoc li ho puc demanar perquè no és el pare dels nanos, prou té ja que convivim ací i que tot va bé, vale?" [E.7]

Pensar comporta tindre en el cap allò que falta, allò necessari, però també decidir i reflexionar sobre els criteris de compra i alimentació, sobre la salut i sobre els equilibris i les negociacions entre totes aquestes qüestions. En aquest sentit, s'apunta també com la responsabilitat d'haver de pensar i que això no siga compartit suposa una sobrecàrrega també, de la mateixa manera que el fet de fer-li entendre a ningú en què consisteix la corresponsabilitat.

"Porque además estás asumiendo la obligación de hacerle entender al otro, o sea... Eso también es una carga" [GD.1]

Així, la corresponsabilitat de les feines domèstiques i de cura, entre les quals es troben les feines vinculades a l'alimentació, comportaria la responsabilitat de fer i també de pensar. Malgrat les diferències generacionals significatives quant a repartiment de feines i rols, les feines vinculades a l'alimentació encara són una qüestió feminitzada, fortament lligada a la divisió sexual del treball i a les desigualtats estructurals entre homes i dones. Existeixen diferències entre les diferents tipologies de famílies, on les jornades laborals i les lògiques de valoració i reconeixement de la importància d'aquestes feines pels diferents membres de la unitat juguen un paper clau en la posada en pràctica de repartiments igualitaris (o no) de feines. Les composicions familiars també resulten significatives en aquest sentit, incrementant-se la percepció respecte a la corresponsabilitat en el cas de parelles homosexuals de dones.

¹⁶⁶ Esteban, M.L., *op cit.*

4.2.4.3 Entre el treball vinculat a l'alimentació i la resta dels treballs domèstics

Les feines necessàries per a poder alimentar-nos formen part del conjunt de feines domèstiques i/o de cura necessàries per al sosteniment de la vida. Feines fortament feminitzades i també racialitzades, com es veu insistint al llarg del document. L'alimentació és, d'aquestes, una de les feines més quotidianes i comuns per a les diferents tipologies familiars. La percepció respecte a la relació d'aquestes feines amb la resta de feines domèstiques depèn de diverses qüestions. El temps total disponible i l'organització, valoració i prioritització de cadascuna de les feines així com el tipus d'alimentació i els criteris de compra i alimentació són algunes de qüestions que configuren la relació d'unes feines en altres.

El temps total disponible i les decisions i prioritats vinculades a l'ús del temps són una de les qüestions principals que determinen el repartiment de temps entre activitats domèstiques. Netejar, comprar, cuinar, rentar els plats, posar rentadores o altres gestions de la llar comparteixen les limitacions de temps. El tipus d'alimentació i els criteris que la conformen també determinen els temps necessaris per a dur-la endavant i, per tant, la relació amb la resta d'activitats. En aquest sentit, prioritzar o no un tipus d'alimentació és una decisió vinculada amb els criteris d'ús del temps però també amb la preocupació per la salut, el medi ambient... Al llarg del treball de camp els discursos que apunten l'alimentació com la feina domèstica que més temps ocupa, han sigut freqüents.

"Principal, (la alimentación) sería la tarea principal" [GD.2].

"Creo que es el cincuenta por cien. En mi casa, por lo menos, el cincuenta por cien la comida y el otro cincuenta el resto de las tareas" [GD.2].

"En mi caso yo pienso que es principal. Principal porque existe una planificación de qué voy a preparar, qué voy a comprar, dónde me voy a dirigir, y entonces organizando mi semana de lo que voy a hacer, entonces para mí es principal" [GD.2].

En el cas de les persones amb una preocupació per l'alimentació, ja siga en relació amb la salut, al medi ambient o a la cultura gastronòmica, sol aparèixer una valoració explícita de les feines vinculades amb l'alimentació. En aquestes situacions, les feines alimentàries, sovint connecten plaer i responsabilitat, el plaer i el gust de menjar segons uns criteris (auto)establerts i la responsabilitat d'haver de fer-ho constantment. Però en aquests casos la feina de l'alimentació resulta millor valorada que la resta de feines domèstiques, es percep com una feina més agraïda, lligada també al fet de compartir, incorporant així la dimensió relacional.

"Jo crec que és la que més se valora i la que més disfrutes no? Perquè ningú valora que hages agranat el saló però si has fet el dinar...és com de...o el fas tu mateixa. No és lo mateix que te cuines algo i t'ho menges a gust que que hages netejat que pots dir...ui què net ho he deixat però..." [EG.3]

En canvi, aquelles persones que han explicat que no els agrada cuinar, tracten de què aquesta feina ocupe el mínim temps possible.

"En mi casa pasamos así... Por encima, por encima, porque ya te digo, no comemos ninguno en casa y las cenas se hace lo más rápido posible y lo más... Así cocinar, cocinar, se cocina

alguna vez el fin de semana y si no, se pide comida a domicilio, o sea no... no le dedicamos mucho tiempo" [GD.2].

En alguns casos, la quantitat de temps que requereix el conjunt de feines domèstiques més la criança, especialment en moments en què la canalla és menuda, apareixen als discursos com argument principal per abandonar feines remunerades i dedicar-se exclusivament a la cura. Els discursos connecten amb la duresa de les dobles jornades laborals i la dificultat de conciliar en famílies en les quals no hi ha corresponsabilitat. En aquests casos deixar la feina fora de casa es concep com la manera de tindre només una jornada en lloc de dues. En aquestes situacions la falta de repartiment de feines entre les persones adultes de la unitat familiar, s'evidencien més.

"Ma mare es va deixar la feina per criar-nos a nosaltres, entones el rol està molt marcat i també ve de família, la meua iaia viu per i per a fer eixes coses, quan vivia el meu iaio, vivia per a ell, cuinar, netejar... i això està molt marcat. En ma casa no està tan marcat com la meua iaia, però si que, ma mare ha sigut crià pa això, que si que ha sigut més rara en eixe sentit perquè no ho porta tan a raja tabla, però la meua tia per exemple, si, i clar, és que, també són coses... El meu iaio soles anava a casa per a sopar, el meu pare també i el meu tio paregut, entones són horaris tan llargs que no poden tampoc fer una gran aportació. (...) I encara que treballen les dones, són horaris més flexibles, entones són elles les que se fan càrrec també, que és algo generalitzat que no és algo que passe soles en ma casa, jo ho veig en companyes o en família més extensa i passa més o menos lo mateix. En pocs casos és al contrari, que ella treballa tot el dia i que ell té un horari més flexible, molt complicat" [E.2]

"Yo también en parte dejé de...te lo digo de verdad, dejé de trabajar por culpa de él. Pues sí, porque yo le decía "ayúdame"... No ayudaba nada en casa y yo con los chiquitos pequeños y el trabajo que venía de estar con 30 niños todo el día en la clase y el señorito venía aquí y se sentaba, a que yo hiciera todo y a bañar a los niños y todo... Es que en nuestra época no era como ahora. (...) O dentro o fuera le decía yo, pero dentro y fuera no. (...) Él nada, él venía reventao, ya te digo, machista, machista, pero los de nuestra época son casi todos, ¿eh? No creas que era el mío, yo veo los maridos de mis amigas y lo mismo, lo mismo, lo mismo. Y ahora veo a mi hijo y digo... le digo: 'mira a tu hijo cómo cuida la niña'. (...) El ama de casa, lo que no puede es, trabajar dentro y fuera, o trabaja dentro o trabaja fuera, o a partes iguales, pero lo que no puede ser es que el hombre trabaje fuera de casa y ya no tenga nada más que hacer y que la mujer trabaje fuera de casa y tenga que hacerlo todo lo demás, no, por ahí no paso, no. O a partes iguales o la mujer en casa. O el hombre en casa!" [E.3]

Una vegada més, els rols i els estereotips masculistes determinen formes d'organització familiars desiguals. Rols i estereotips que recorren i estructuren les històries familiars, al mateix temps que s'ubiquen en un context major, més enllà de la família pròpia. També s'apunten els canvis generacionals i la valoració de les mares en veure als fills assumint feines que, en el seu temps, les seues parelles no assumiren. Els horaris laborals, les actituds i els comportaments articulen gran part d'aquests discursos baix una lògica patriarcal. La quantitat de feina quotidiana a les llars necessària per a la vida diga, és molta. La bretxa salarial i les pitjors condicions laborals de les dones, una vegada més condicionen en gran manera el repartiment desigual, retroalimentant aquestes desigualtats estructurals.

La distribució i organització de temps i/o recursos entre unes feines i altres també té un component de classe. Mentre que les classes més populars han d'assumir habitualment totes les feines, les classes mitjanes i altes poden externalitzar tot o una part.

"En casa se repartim les tareas de la casa, o sea, passar l'aspiradora, la pols, els quartos de bany, ara s'ha fet la cuina... (...) Si jo passe l'aspiradora, ell (el meu germà) els fins de setmana fa els quartos de bany o fa tal, si que és veritat que se repartim molt en eixe sentit. En ma casa ara sí que n'hi ha més repart. Mon pare a lo millor és el que menos fa però també és el que menos temps passa en casa" [E.2]

En les classes mitjanes s'ha produït, en gran manera, una externalització de les feines vinculada amb la neteja. Aquesta feina es contracta a una altra persona, habitualment una dona i amb moltes probabilitats, una dona migrant. L'adopció d'unes estratègies o altres tant en la cura com en les feines domèstiques és resultat dels recursos materials i temporals dels quals disposen les famílies, però també de la dimensió valorativa que s'atribueix a cada estratègia concreta en cada grup social¹⁶⁷. Els recursos materials de les classes mitjanes fan que, en general, no puguin pagar la feina d'alimentació en les seues llars però aquest fet dialoga en la valoració de l'alimentació i de les feines associades a aquesta. Tot això fa que la percepció del total de feines done més protagonisme al temps i requeriments necessaris per a alimentar-se.

"Lo de la cocina es lo que me gusta, lo demás es lo que no. Todo lo demás pues no, me lo hacen ahora que, pues pagas a una persona y ya está. Sí, la plancha no me disgusta del todo, fijate, pero lo de la comida, la cocina y eso sí que me gusta. (...) Lo otro no, no me... es muy pesao y cansao y aburrido..." [E.5]

"Ací no planxem, jo no planxe, passe mogolló, els llits els fem de vegada en quan, vale?, tenim una dona que ve un matí, que ve tres horetes a netejar, que fa les coses més així, però que ja està i la roba, posem rentadores, Vicent, Oscar o jo (...). Les altres coses, és de veres que no m'ocupen tant, perquè la neteja és de veres que ve esta dona tres hores a la setmana que és de veres que no dona per a molt però sí que dona per a llevar-te les coses més principals, però lo que més temps em lleva a mi de la meua, de tot, és la cuina, te diria jo un 40% de tasques de la llar perquè a mi el ordre més o menys el mantenim, tampoc som..." [E.7]

En les classes altes, en canvi és habitual externalitzar i mercantilitzar una quantitat de feines domèstiques majors, entre les que solen trobar-se també les alimentàries. Encara que també depèn dels hàbits i les estratègies familiars en cada cas.

"Normalmente, a ella le chifla, entonces, yo prefiero estar recogiendo los cuartos, lo que sea, aunque somos muy aseados la verdad es que hay poco que recoger, prefiero lo que sea (a cocinar), ir a la compra, poner a hacer... organizar la plancha (...). Yo a ella se lo pongo todo súper fácil, pero súper para que, luego le digo "todo al lavavajillas, no te pongas a lavar vajilla ni nada, todo al lavavajillas"(...) entonces yo, normalmente acompaño, lo que hacemos lo hacemos las dos... o sea yo estoy pero si yo no puedo estar yo prefiero estar fuera haciendo otra cosa, o cristales, pero yo la cocina la evito siempre, la evito. (...) Y a ella, bueno, le chifla la cocina, le encanta, mira aplaudimos cada vez que hace una cosa buena" [E.8]

En el cas de les persones treballadores domèstiques i/o de cura, remunerades, apunten com la falta de repartiment, les desigualtats i la diferenciació de gènere en el repartiment de feines es perpetua, no soles pel fet de ser un sector feminitzat. Mentre que les dones cuidadores també

¹⁶⁷ Cano, T., *op cit.*

netegen i cuinen, afirmen que en el cas dels homes existeix una divisió clara i cuiden però no netegen o cuinen.

"En AIPHIC nos centramos en la importancia que tiene para nosotras, que nosotras mismas como trabajadoras del hogar veamos y reconozcamos el valor tan importante que tiene este trabajo, que sería justo también que los hombres lo pudieran hacer de la misma manera. Nuestra asociación acepta igualmente a los compañeros trabajadores de hogar, que los hay, las mayoría son cuidadores, porque claro como es una sociedad machista si el hombre cuida, pues no limpia, porque es hombre, y no cocina porque es hombre" [E.11]

En síntesi, la falta de repartiment en les feines domèstiques i de cura entre homes i dones continua sent una constant generalitzada. Les desigualtats respecte a les feines que cada membre de la família realitza i les responsabilitats que assumeix, continuen sent molt significatives. Les estratègies i organitzacions familiars per resoldre les feines necessàries, tant per a alimentar-se com la resta de feines domèstiques i de cura, s'articulen fonamentalment al voltant dels horaris laborals i les prioritats. El lloc que ocupa l'alimentació respecte a les prioritats definides comporta uns temps o altres, així com unes feines determinades. El protagonisme dels horaris en les estratègies i organitzacions domèstiques familiars, sumat a la bretxa salarial, contribueixen a reproduir la divisió sexual del treball. La falta de corresponsabilitat no es tradueix soles en una major quantitat de feina sinó en una major quantitat de responsabilitat, és a dir, es tracta de la falta de responsabilitat compartida tant en el fer com en el pensar. Malgrat les diferències generacionals respecte a la corresponsabilitat i al fet que les generacions més joves contribuïsquen a les feines domèstiques i de cura de manera més equitativa, aquest procés de canvi es produeix molt gradualment i actualment totes les franges d'edat afirmen viure desigualtats domèstiques. En aquest context l'educació de la canalla en termes d'igualtat resulta clau per desmuntar estereotips de gènere, millorar l'empatia i afavorir el procés de canvi.

Al llarg del treball de camp la responsabilitat i les feines vinculades a l'alimentació apareixen fortament inserides en la lògica de la responsabilitat familiar, aquella que esdevé en la intimitat de les llars, dins dels espais de la privacitat. Des d'aquesta lògica, el repartiment i la falta de corresponsabilitat s'articulen en funció, només, de les persones adultes que configuren les unitats familiars i/o de convivència. La major part de la cura que les persones necessiten és proveïda en l'àmbit familiar i els discursos que trobem així ho expliciten majoritàriament. La construcció social i l'imaginari al voltant de la cura està travessat per la lògica de la divisió sexual del treball i l'assignació que es fa de la cura, de la seua provisió i responsabilitat, a l'àmbit familiar i privat. Des d'aquesta construcció sovint s'invisibilitzen els elements comunitaris o socialitzadors, al reflexionar fonamentalment sobre la cura proveïda des de les famílies.

Des del plantejament de la socialització de la cura es problematitza aquesta concepció de l'assumpció de la cura a l'interior de les famílies i s'aborden els límits que planteja la proposta de la corresponsabilitat, malgrat ser totalment necessària. D'una banda, perquè no a totes les famílies, ni en totes les llars és una opció poder dur a terme una major distribució i/o incrementar la corresponsabilitat, com en el cas de les famílies monomarentals/monoparentals o aquelles en les que les càrregues de cura siguen molt elevades i els recursos limitats. D'altra, per la necessitat de pensar i plantejar la redistribució de la cura, i amb això de l'alimentació, més enllà de les fronteres i la intimitat de les llars, implicant a la societat en el seu conjunt, partint del reconeixement de la centralitat social de la cura i l'alimentació¹⁶⁸. La necessitat d'aquesta redistribució ha de comportar també el reconeixement dels elements socialitzadors públics, privats i comunitaris, que formen part, o poden formar part, d'aquest procés. Per últim, ha de passar també per ampliar els discursos

¹⁶⁸ Ezquerria. i Mansilla, *op cit*.

i les reflexions al voltant de la cura i la seua responsabilitat, qüestionant l'organització social de la cura actual.

4.2.5 Emocions que acompanyen la desigualtat

La falta de corresponsabilitat generalitzada en les feines domèstiques i de cura comporta una sobrecàrrega de feina per a les persones que la desenvolupen. Les dones, com a principals proveïdores de cura, pateixen els impactes negatius que aquesta organització social i familiar comporta per a la salut i el benestar i en l'esfera relacional de la persona cuidadora. El temps dedicat a cuidar, i a alimentar com a part de la cura, és temps que no es dedica a altres esferes de la vida, a altres dimensions dels projectes vitals, a les trajectòries professionals, formatives o experiencials i que, amb molta freqüència, connecta amb la precarietat econòmica¹⁶⁹.

L'excés de càrrega de feina i responsabilitat sumat a l'escassa valoració social i simbòlica de la cura, determinen en gran manera els impactes en la salut física i emocional de les persones encarregades en primer lloc de proveir la cura i/o els treballs domèstics. La pressió social vinculada als estereotips de gènere actua alimentant la reproducció dels rols de gènere i generant sentiments de malestar i culpabilitat en moltes dones. Una vegada més, cal remarcar la importància de no perdre de vista que cada societat sent en funció de les valoracions generals sobre el món i les relacions socials i de poder que estableix. Les emocions relatives a la sostenibilitat de la vida estan mediades per coordenades econòmiques, polítiques i socials, i per tant és una qüestió política com homes i dones desenvolupen formes de viure, de sentir i de practicar la cura. A més, la construcció social de la cura des d'allò femení i l'assignació d'allò femení amb allò emocional, comporta condicionaments complexos, malestars i dificultats a l'hora de superar les desigualtats, ja que actua com a instrument de subordinació social¹⁷⁰.

4.2.5.1 Valoració social de les feines alimentàries

Menjar connecta amb el plaer, amb el sentit del gust i amb les emocions vinculades amb el menjar, emocions travessades per les relacions socials, les històries de vida i familiars, per les trajectòries vitals... És per això que, malgrat la falta de valoració social que reben les feines domèstiques i de cura en general, aquelles relacions amb l'alimentació no sempre ixen igual de mal parades.

Els discursos al voltant de la percepció de la valoració social de les feines vinculades amb l'alimentació depenen de les dinàmiques i les lògiques de les diferents unitats familiars i/o de convivència. Aquells que afirmen percebre una valoració social i, sobretot, familiar positiva de les feines vinculades amb l'alimentació, troben en aquest fet la satisfacció del reconeixement per la feina feta. Aquesta valoració positiva i el reconeixement associat que comporta, justifica, almenys en part, assumir la feina.

"Yo estoy convencida de que sí, de que lo valoran y que saben que las cosas funcionan porque alguien las hace, por supuesto, o sea que sí, yo creo que sí, lo valoran y mucho. Lo que pasa es que no somos de mucho hablar aquí, ¿sabes?, tampoco es necesario. (...) Si, si, si que lo valoran. (...) Me gusta que me digan que bueno está, ya está, para que nos vamos a engañar... (...) me gusta a mi mucho que me valoren" [E.5]

¹⁶⁹ Ezquerria i Mansilla, *op cit.*

¹⁷⁰ Esteban, M.L, *op cit.*

El reconeixement i la valoració d'allò que es fa, de les feines fetes, comporta cert goig i complaença. Assumir les feines, especialment les feines alimentàries quan darrere hi ha una valoració d'allò assumit, suposa una diferència, encara que siga simbòlica, respecte a situacions de falta de reconeixement. Encara així, i tenint en compte -una vegada més- que l'alimentació té una relació molt més directa amb allò sensitiu i experiencial que la neteja de la casa o de la roba, aquesta valoració no sempre es produeix. De fet, la tendència general es caracteritza per una falta de valoració social.

Els discursos o les reflexions al voltant de la valoració de les feines, sovint s'articulen al voltant de la comparació entre feines remunerades fora de casa i feines domèstiques i/o de cura. A través d'aquesta comparació s'afirma que les feines fora de casa són més i millor valorades que feines necessàries per al sosteniment de la vida. El treball remunerat fora de la llar es valora en la mesura en què té un valor mercantil associat, una retribució, una dimensió econòmica visible i explícita. Els treballs domèstics i de cura, per contra, són sistemàticament invisibilitzats i menyspreats. La línia que separa aquests àmbits és porosa i canviant, existint una relació dinàmica entre ells¹⁷¹. El que esdevé en un dels àmbits té impactes en l'altre, encara que un d'ells no reba la mateixa atenció i valoració que l'altre.

"Se ha valorado más el trabajo (fuera de casa)" [E.3]

"És que crec que moltes vegades no se valora la tarea de casa en general, no soles el comprar. O siga l'home el que la fa o siga la dona, me dona igual, però no se valora, no se valora. O siga, tu te creus que per estar en casa no treballes, i se treballa. (...) Però no, no està gens valorat, en absolut" [E.4]

La feina alimentària, com a part dels treballs domèstics i de cura no sempre està ben valorada. De fet, la majoria de dones que han participat d'aquest treball afirmen percebre una escassa valoració social i familiar dels treballs assumits i desenvolupats quotidianament. Darrere d'aquesta falta de valoració social està la normalització que es fa de l'assignació del treball de cura a les dones adultes, a través de la caracterització social diferenciada de les feines desenvolupades per dones i per homes i també de la diferenciació cultural d'allò racional -homes- i emocional -dones-¹⁷².

"Se valora poco, se ve como algo normal, y es un esfuerzo para todos, es un esfuerzo pero yo no creo que se valore, la verdad, no creo. Pero ya te digo, como en mi casa tampoco somos unas personas que estemos dedicadas a cocinar ni nada... tampoco esperamos que se valore nada. (...) Y cuando tenía la otra pareja, que (yo) era más ama de casa, de que cocinaba y tal, se valoraba nada absolutamente, nada" [E.1]

"Lo que hace mi madre se valora muy poco, porque ella hace muchísimo, pero se da por sentado y por hecho que es lo normal y es la que lo tiene que hacer, y es lo que toca, porque, ¿quién lo va hacer? ¿Yo, mi padre o mi hermano? Son roles muy asumidos desde hace mucho tiempo y aunque es una ley no escrita, ¿no? Lo que se hace por costumbre durante años, al final es una ley no escrita" [E.9]

"En casa se la valora i no, perquè clar jo moltes vegades si que me pare a pensar en tot lo que fa ma mare i en tot el pes que porta ma mare en casa i teòricament jo te tracte ahí... que això és un rol que se li adjudica a la dona perquè tal, perquè qual... però és que moltes vegades quan no el tens és que açò... és com, no sé com explicar-ho, ho normalitzes tant

¹⁷¹ Carrasco, C., Borderías, C. y Torns, T., *op. cit.*

¹⁷² Comas d'Argemir, D. (2000) "Mujeres, familia y estado del bienestar", en del Valle, T. (ed.) *Perspectivas feministas desde la antropología social*, Barcelona: Ariel, 2000, pp. 187-204.

que no te dones ni compte de realment l'esforç que té això i la càrrega que porta ta mare i jo encara que tinga la teoria moltes vegades me passa i, pues, mon pare que no està casi en casa, pues igual..." [E.2]

La falta de valoració social de la cura i les feines necessàries per a alimentar-se resulta contradictòria tenint en compte la immensa responsabilitat que comporta. Això connecta amb el fet que la societat continua sense problematitzar-la, es dona per descomptada, sense parlar atenció a qui i com s'encarrega de proveir-la.

En el cas de la **provisió de cura i/o l'alimentació en les llars de manera remunerada**¹⁷³, siga formal o informalment, aquesta falta de valoració social interactua, a més, amb les condicions laborals precàries en les quals aquesta té lloc i la baixa protecció laboral de les persones que treballen al sector. Això comporta, un problema d'autovaloració i/o d'autoestima freqüent entre les persones que duen a terme la feina.

"Tenemos identificadas que hacemos tres funciones que son más marcadas, que serían: una es los cuidados, otra es la limpieza de la vivienda, cuidar la ropa, y la otra sería la de la cocina, cocinar. Son tres profesiones que se ejercen pero solo se paga por una. (...) Hacemos una función de alimentar, ¿no?, y del cuidado de las personas a través de la alimentación. (...) En la asociación, nosotras lo que queremos es llevar nuestra consciencia como trabajadoras de hogar y cuidados, de la importancia que tiene nuestro trabajo como cuidadoras, como limpiadoras y como cocineras o chefas, para nosotras mismas. ¿Por qué?, porque nosotras nos dimos cuenta que si nosotras mismas no somos capaces de darle el valor a este trabajo no podemos pretender que alguien lo dé, tu empleadora, o la persona que está al lado o quien sea" [E.11]

L'*Asociación intercultural de profesionales del hogar y de los cuidados* (AIPHIC) realitza tallers per treballar les qüestions vinculades amb la falta d'autovaloració i autoestima entre les dones que formen part l'associació. Des de col·lectius com aquest es reivindica el reconeixement de la importància i la centralitat que tenen les cures, com a primer pas per poder canviar les condicions en les quals aquesta es proveeix, així com les valoracions negatives vinculades a la provisió de cura.

"(En los talleres de la asociación) hablamos con las personas que son trabajadoras de hogar y hablamos con respecto a este tema. ¿Cómo te ves tú?, ¿Cómo te sientes tú como limpiadora?, la mayoría se menosprecian, la mayoría... ¿por qué?, porque venimos de sociedades, en todo el mundo, lamentablemente, esta es la premisa, el trabajo del hogar y de los cuidados es la mierda más baja que puedas hacer, ¿no?, entonces claro, no es tu culpa, tu te has criado en un entorno social en el que limpiar, cuidar y preparar los alimentos, es la peor mierda que puedas hacer. Cambiar eso de la noche a la mañana es muy difícil, pero se puede, se puede porque si empezamos a ver la importancia que tiene este trabajo..." [E.11]

"No solo son los empleadores, las personas empleadoras, es... son los partidos políticos, el estado, la sociedad en general, pero no solo la sociedad española, toda, en todo el mundo. Los cuidados no se valoran nada, nada, ni los cuidados y menos la limpieza de una vivienda, pero nada, pero es precisamente como está organizada la sociedad, ¿no?, todo este trabajo se les deja a las mujeres. Entonces ahí, partiendo de ahí, en el momento en el que hombre

¹⁷³ El cas de les feines alimentàries remunerades fora de la llar (menjadors escolars, hostaleria, residències, centres penitenciaris...) queda fora d'aquest estudi, però seria necessari aprofundir en aquestes sectors en futurs treballs.

empiece a hacer los mismos trabajos, en la misma proporción que la mujer en el hogar, pues yo creo que iremos avanzando un poco más" [E.11]

El sector de la cura remunerada -on es troben les feines vinculades a l'alimentació-, és un sector fortament feminitzat i racialitzat. Moltes de les dones, provinents de diferents països del sud global, troben en aquest sector una de les poques possibilitats laborals on inserir-se, malgrat no tindre, moltes d'elles, res a veure en els seus països d'origen.

"La mayoría de trabajadoras de hogar migrantes no somos trabajadoras hogar allí en origen, pero por el hecho de ser mujeres pues ya dan por entendido que ya sabemos hacer la faena. Nos toca aprender la faena, ¿por qué?, pues porque es lo que hay, hay trabajo, y entonces tu necesitas comer, necesitas ver dinero, necesitas sobrevivir, y ya que toca hacer este trabajo porqué no mentalizarte de que es un trabajo muy importante porque si tu no haces con esa mentalidad, de la importancia que realmente tiene este trabajo, te vas a enfermar, te vas a deprimir y no lo vas a hacer bien" [E.11]

"Estos tres trabajos (cuidar, limpiar y preparar los alimentos) lo que pasa es que es un engranaje, ¿no? (...) esto es un engranaje, es un trabajo donde la alimentación tiene una importancia muy, muy grande y no se reconoce, es otra parte que no se reconoce, no se ve, no se le da la importancia que tiene, porque preparar alimentos, tu tienes primero que tener unos conocimientos, ya no hablemos solo de como preparar los alimentos, si no de nutrición (...). No es preparar un alimento para llenar una barriga, es preparar unos alimentos con la consecuencia de que ese alimento va a proveer a esa persona de los nutrientes necesarios para estar con buena salud, de que si está malita no preparar alimentos que le vayan a hacer más daño encima. (...) Preparar un alimento y ver la importancia que tiene está dentro de los cuidados. Entonces, claro, si tu no le das la importancia que tiene..." [E.11]

Les condicions laborals en què treballen les persones proveïdores de cura es caracteritzen per una forta precarietat i una forta fragilitat en el cas de les treballadores d'origen extracomunitari, degut, en gran part, a què la legislació laboral es creua amb la d'estrangeria dificultant la regulació de la situació administrativa de les treballadores. Aquesta fragilitat juga a favor de la precarietat en forma de baixos salaris, contractes temporals i/o jornades parcials, així com pèssimes condicions de cotització a la Seguretat Social i prestacions per desocupació.

4.2.5.2 Emocions vinculades a la falta de repartiment de les feines alimentàries

El context moral i polític condiona la manera diferenciada que dones i homes viuen, senten i practiquen la cura¹⁷⁴. Aquest context també intervé en les expectatives i les autoexpectatives que es generen respecte a aquesta provisió i les formes en què s'assumeix o no.

El fet que les cures al·ludisquen a allò femení, a la intimitat i la privadesa, fa que siguin percebudes com una obligació moral que sembla que concerneix només, o fonamentalment, a les dones. Des d'ací, s'articula la connotació positiva vinculada a l'entrega i l'altruisme i com una cosa innata, on els coneixements i les habilitats necessàries per al seu desenvolupament també pareixen innats. Tota aquesta orientació, que esdevé en un context polític-econòmic concret, alimenta la divisió sexual del treball i invisibilitza la naturalització i l'ocultació de les activitats de cura així com els cossos que les duen a terme. Tot un conjunt d'imatges que configuren la cura com a territori eminentment femení, com una activitat entre el plaer i l'obligació moral, entre la responsabilitat

¹⁷⁴ Esteban, M.L, *op cit.*

individual i col·lectiva¹⁷⁵. Tot un conjunt d'imatges que, malgrat els canvis generacionals, reproduïxen i conformen, a diferents nivells, la pressió social respecte al compliment dels rols i els estereotips de gènere.

"Fora de casa, pues la meua iaia o la meua tia o lo que siga que és família de ma mare, ho normalitzen tant que quan no ho fa, o sea, ma mare s'ha desentés dels sopars, dic s'ha desentés perquè ho feia ella, i la meua iaia i la meua tia s'extranyen! 'què vas a fer pa sopar?', 'ah, no sé, ja s'apanyaran', perquè clar o no sopem o cadascú sopa lo que li dona la gana o... i la meua tia diu 'ai, jo no sé com eres aixina', o dius 'jolines, és que a mon pare això no li ho dius', per exemple, saps...?, i un dissabte està en casa mon pare també, que són coses que, no sé..." [E.2]

"Eso (el repartir las tareas de casa) me costó mucho. Muchísima gente, yo conozco, por ejemplo todo mi grupo de amigas que son tres, pero antes he conocido otras, incluso mi sobrina que vivía antes en Torrent y también todas me ven como si estoy haciendo algo mal, que lo siento, 'él te deja salir y encima le dejas las tareas de casa'. Pero no es una cuestión de que me deja salir, yo salgo porque pienso que me toca salir y hago lo que estoy haciendo porque eso me hace feliz. Y lo de las tareas de casa porque pienso que convivimos los dos bajo lo mismo techo, nos toca a los dos hacer lo que nos toca. (...) Me causa un cierto rechazo de otras, no lo sé, me imagino que es porque nos educan también de una manera como que te toca a ti y no a él" [E.6]

"Pues mal (mi madre lo vive mal), porque la mujer en general, el hecho de salir de casa, o sea, la parte de las tareas de casa ya la teníamos asumida, es todo desde los inicios de los tiempos, ¿no? En el reparto de género, pues la mujer tareas de casa, el hombre el empleo, vale. Esta parte, hasta ahí todo correcto. En el momento que las mujeres tenemos que defender nuestros derechos y salimos fuera de casa, el tema es que no intercambiamos la parte de dentro, entonces la sobrecarga es bestial, y en el caso de mi madre mucho, tiene muchísima sobrecarga y luego se sienten muy responsables (...). Fuera aporta más, y dentro todo, la única. (...) Y dentro es la única prácticamente, entonces se ve muy abatida y lo vive regular y tiene muchos conflictos con mi padre por este motivo." [E.9]

Aquest vincle i aquesta idealització entre cures, afectes i altruisme, desplaça i/o invisibilitza la duresa del treball i la càrrega que suposa per a qui el realitza. Desplaça el fet que la cura, inclús aquella duta a terme a l'interior de les famílies, no sempre, no totes les tasques en tot moment, es realitza des del desig, sinó que darrere hi ha l'obligació i la responsabilitat moral, socialment construïda, que pressiona a les dones¹⁷⁶. El fet que la cura i l'alimentació tinguen lloc, principalment, a l'interior de les cases, en la intimitat, contribueix a reproduir aquesta dinàmica desigual.

La imatge social ideal actual que es projecta de les dones, com a dones treballadores però també cuidadores, també condiona la manera de sentir i de viure la cura. Aquesta imatge ideal projecta dones que poden en tot, que al mateix temps que formen part del món laboral i les lògiques competitives que l'articulen, són empàtiques i afectuoses cuidadores. A través d'aquesta imatge ideal es qüestiona tant la falta de cura proveïda per les dones com l'excés. De manera que aquelles dones que decideixen deixar de treballar fora de casa, bé siga una temporada -normalment coincidint en moments de criança-, bé en general per considerar que treballen prou a casa, també expliciten sentir la pressió social respecte a la decisió presa i el judici extern [E.4].

¹⁷⁵ Carrasco, P. (2012), "El redescubrimiento del trabajo de cuidados: algunas reflexiones desde la sociología", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, Vol. 31, Núm. 1 (2013) 91-113. ISSN: 1131-8635

¹⁷⁶ Carrasco, C., *op cit.*

La pressió respecte als estereotips de gènere sumats a la falta de corresponsabilitat o altres formes de distribució de les feines vinculades a la cura i l'alimentació comporta un excés de feina entre les dones. La sobrecàrrega i l'estrés associat són alguns dels impactes en la salut mental i/o emocional que pateixen les persones que en primer lloc s'encarreguen de la cura, però no són els únics. La tristor perllongada, la baixa autoestima o el sentiment de culpa també són algunes de les conseqüències de la provisió de cura. L'estrés i l'ansietat sovint apareix per la quantitat de temps que la cura absorbeix.

"Per a mi, a mi se me fa molt pesat (cuinar) i com jo sóc la principal que cuina perquè jo sóc la que sempre està. Per a mi és sobretot la setmana que estan els nanos, per a mi és un mal de cap. (...) Si no tinc la preparació del cap de setmana feta, he de fer per la nit sopar i dinar, que això ho fa molta gent, jo ja ho sé, però a mi me suposa mogolló. (...) Les altres coses (de les feines domèstiques) no me preocupen però la cuina sí, aleshores sí que passe ahí mogolló temps i se me fa molt pesat i és una responsabilitat que no m'agrada gens, gens, i ojo, a mi m'agrada cuinar i m'agrada menjar bé, i m'agrada menjar coses que m'agraden però el que forme part de la rutina, com a tot el món, pues no m'agrada i ho porte molt mal, me lleva, és un mal de cap per a mi" [E.7]

En el cas de l'alimentació, aquestes emocions vinculades amb la gestió desigual de la cura se suma la pressió respecte a l'alimentació saludable i les bones pràctiques alimentàries. Les pràctiques quotidianes, travessades per la falta de temps i/o recursos i la necessitat de prioritzar diferents elements de la vida de les persones més enllà de la cura, s'entrecreuen amb el discurs mèdic-nutricional de l'alimentació saludable, evidenciant les absències, les limitacions i inclús les contradiccions vinculades amb la cura i l'alimentació.

"La falta de tiempo, la falta de conciliación, pues ha hecho que antes hacía todo casero, incluso la leche de almendras, hacía todo casero, y ahora es... (...) Mi alimentación está toda empañada de culpabilidad, porque en serio que es como: 'Madre mía, pobres niños'" [GD.1]

"Nosotros yo creo que estamos en una situación de sentirnos cada vez más mal por el tipo de alimentación que tenemos, porque nuestro entorno es mucho de nuevas tendencias, de las modas, que si esto, que si elimino todo, que si ahora me hago tal, que si he visto el documental de Netflix, que no, carne, horror, no sé cuántos, entonces cada vez que salimos con estos amigos nuestros decir: 'Ay Dios, que me da miedo comer esto, porque es que van a ir a por mí, van a ir a la yugular', y entonces esa es la sensación que de verdad estoy llevando cada vez peor, porque nosotros, pues eso, mejor o peor, pero intentas ser libre, no estar preocupada por si lleva el E-no sé cuántos, de verdad que eso es una sensación de estrés y de presión, porque... y encima claro, al tener a la nena creemos que estamos a lo mejor alimentándola mal, o qué horror, soy una mala madre. Tengo constantemente la sensación de ser una mala madre en ese sentido. (...) Y esa sensación de verdad es que no me gusta, porque tengo esta presión que... Y cada vez va a más" [GD.1]

El sentiment de culpa apareix en relació amb la presa de decisions respecte a l'organització de la cura i l'alimentació saludable, en relació amb allò que consideren desitjable. El compliment o la desviació de les expectatives pròpies, articulen, en gran manera, la culpabilitat. En el cas de l'alimentació i la cura el sentiment de culpabilitat planteja tres qüestions centrals. En primer lloc, connecta novament amb les contradiccions i/o les limitacions que hi ha entre els discursos hegemònics de l'alimentació saludable i les possibilitats de les pràctiques quotidianes, en funció dels factors temps i recursos, però també de les prioritats i necessitats vitals de les persones. El fet d'allunyar-se d'aquests discursos de l'alimentació saludable genera sentiments de culpa. En segon lloc, com que ja s'ha comentat, les possibilitats econòmiques de les persones comporten

limitacions quant a l'accés a determinats productes, pel que, en molts casos, aquells aliments de major qualitat queden fora de les possibilitats de les persones de classes més populars. En aquest cas, la culpabilitat s'amplia en haver d'assumir el fet d'adquirir productes que, d'acord amb els discursos d'allò saludable, no són els millors. Sobre la persona que pren les decisions alimentàries recau al mateix temps el sentiment de responsabilitat i culpabilitat sobre la salut de la unitat familiar o de convivència. Encara que no apareix de forma explícita als discursos, els aliments "barats", "ràpids" i "còmodes", de pitjor qualitat, són consumits en major mesura pels sectors de la població més desafavorida. Les dones continuen sent les que en major mesura continuen assumint les feines vinculades amb l'alimentació, però com ja s'ha remarcat, aquesta assumpció no es correspon només a l'execució de les feines, sinó també a tota la responsabilitat associada a aquestes, es tracta del fer i també del pensar. La definició de criteris -tots els criteris analitzats a l'apartat 4.2.2.1- i la presa de decisions al voltant dels aliments i l'alimentació, recau sobre les dones en molta major mesura. En tercer lloc, el fet que les feines de cura estiguen construïdes socialment des del vincle amb els afectes, genera que en moments de sobrecàrrega o falta de ganes pugui aparèixer també el sentiment de culpa.

"Yo creo que tenemos mucha mochila de culpabilidad, y que es algo educacional y cultural y lo tenemos todas, entonces si no comen bien porque no comen bien, si... Lo que decía antes, yo si me voy a entrenar, lo que quiero es que se note lo mínimo que yo me estoy yendo a entrenar, entonces es dejarlo todo... (...) Siempre nos echamos la culpa de todo, y creo que ellos lo hacen porque lo tienen que hacer, porque entienden que es una nueva era, que hay que tal, que cual, pero no tienen ese sentimiento de culpabilidad. Pueden tener el sentimiento del deber, pero no de culpabilidad, entonces cambia mucho" [GD.1]

Al llarg dels discursos s'explicita la diferència en les formes de viure, sentir i de practicar la cura vinculada a l'alimentació entre homes i dones. Es remarca especialment com, inclús en els casos en què l'assumpció de la corresponsabilitat és major i inclús inherent a l'organització familiar, en el cas dels homes el sentiment de culpabilitat és molt menys freqüent que en el cas de les dones, malgrat existir el sentiment del deure i la responsabilitat. Allò que socialment s'espera d'unes i altres és diferent i la culpabilitat s'articula en aquestes expectatives socials. Les exigències socials cap a les dones, especialment quant a cures es refereix, continuen sent molt més fortes i crítiques que per al cas dels homes. De fet, per al cas de les cures i l'alimentació, encara és freqüent que es premie, adule o felicite aquells homes que participen en les feines domèstiques i/o de cura siga de manera corresponsable o no, mentre que, en el cas de les dones simplement s'assumeix com a pròpies aquestes feines.

"Gracias a dios somos más iguales en la pareja y eso va de puta madre, no hay machi... bueno, machismo sí que hay pero se ve, la gente normal tiene menos machismo. Somos más iguales todos y eso está muy bien (...). Hemos mejorao muchísimo" [EG.2]

Això comporta, en part, que sovint molts homes consideren que les desigualtats i els problemes vinculats a la reproducció dels rols de gènere i el masclisme, siguen quasi anecdòtics o s'hagen reduït molt més del que perceben i consideren les dones.

Per tant, el present continua plantejant reptes importants en relació amb les desigualtats de gènere, la divisió sexual del treball i els estereotips, que poden tindre en l'abordatge de les polítiques públiques vinculades amb l'alimentació un bon camp d'experimentació. L'alimentació, com a part de la cura, constitueix un espai relacional-comunitari que permet la continuïtat del fil conductor entre diferents generacions i la transmissió de valors i coneixements entre elles¹⁷⁷. La

¹⁷⁷ Ezquerria i Mansilla, *op cit.*

ruptura en els estereotips i les càrregues diferenciades per gèneres resulta inherent a l'actual moment. Per això, redimensionar la importància de les emocions i distingir entre emocions, afectes i cures com àmbits diferenciats podria permetre un abordatge més ampli i complex de la feina de cuidar i alimentar. Així, com no deixar de banda la situació de les persones que proveeixen cura de manera professional i remunerada formalment o informalment i les condicions -normatives, econòmiques, legals, emocionals...- en les que això té lloc¹⁷⁸. Una altra qüestió que resulta clau en aquest context, és el fet de traure la cura i l'alimentació de les llars i ampliar els agents i les xarxes que intervenen o podrien intervindre en la seua provisió. Identificar els elements que contribueixen a la socialització de l'alimentació com a part de la cura i esbossar quins altres i de quina manera podrien fer-ho, hauria de ser el següent pas.

¹⁷⁸ Esteban, M.L. *op cit.*

5_NOTES FINALS

En les línies següents es presenten, a manera de tancament, algunes de les qüestions més rellevants que han anat embastant aquest treball. El sistema agroalimentari és un sistema de gran complexitat i grandària, constituït per diverses baules. Aquestes, en forma d'institucions i organitzacions defineixen, regulen i configuren l'organització de l'agricultura i l'alimentació des del camp a la taula. Les lògiques, les representacions i les decisions que les persones prenen en relació amb l'alimentació es troben travessades per la configuració d'aquest sistema.

Les polítiques públiques alimentàries juguen un paper clau en la configuració i l'avanç cap a una alimentació més saludable, articulada amb un territori productiu més sostenible. L'Estratègia Agroalimentària Municipal de València, en aquest sentit, ha suposat un avanç molt important. Ara bé, com s'ha anat explicitant al llarg del treball, les desigualtats en funció del gènere, l'edat o la procedència, al llarg del sistema agroalimentari, són significatives i complexes. Parar atenció a com aquestes són percebudes -o no- i com s'estructuren al llarg del sistema ha sigut clau per plantejar accions que puguen contribuir a revertir aquesta situació.

L'amplitud del sistema agroalimentari ha fet necessari analitzar les desigualtats des de diferents marcs. Cadascuna de les baules del sistema presenta diferents desigualtats, càrregues desiguals, vinculades a les característiques específiques i estructurals de cadascuna d'elles. D'una banda, la producció d'aliments, presenta desigualtats significatives en relació amb el gènere com l'accés a recursos, als drets econòmics i jurídics, a les condicions laborals o la participació en els diferents òrgans de representació, totes elles lligades a les anàlisis elaborats des del marc de la justícia de gènere. D'altra, l'actual organització social de la cura es troba travessada pels estereotips i rols de gènere que estructuren la divisió sexual del treball i que assignen a les dones els treballs i la responsabilitat de la cura, a través de dinàmiques individuals, familiars i socials que reproduïxen aquesta divisió. El vincle existent entre la cura i l'alimentació, com a part d'aquesta, estructura també gran part d'aquest treball des de la perspectiva de l'economia feminista i la democratització de la cura. Malgrat les especificitats de les baules, les qüestions vinculades a l'organització social de la cura travessen tot el sistema agroalimentari. La incorporació massiva de les dones al món laboral formal no ha anat acompanyada, fins a la data, d'una incorporació massiva d'homes a les feines domèstiques i de cures, i el sistema agroalimentari no és una excepció, pel que s'evidencia que, l'escàs repartiment de les feines domèstiques i de cures dins de les llars, encara és una constant. La cura, assumida principalment de manera individualitzada, dins de les llars, comporta reptes importants respecte a la corresponsabilitat i la socialització d'aquesta. Avançar en aquests reptes passa per revertir la falta de valoració i la (mal)divisió social que envolta la cura; a partir de la reivindicació i el reconeixement de la seua centralitat per a la sostenibilitat de la vida. El conflicte o les dificultats actuals respecte a les possibilitats de conciliació entre la vida i la generació d'ingressos evidencien el camí que encara resta per recórrer i apunten punts clau en l'activació de polítiques públiques que faciliten aquestes qüestions.

Al llarg d'aquest treball s'han volgut aportar algunes claus per repensar el sistema agroalimentari en conjunt des d'aquestes perspectives, tenint en compte aquestes desigualtats estructurals, per tal de definir propostes que contribuïsquen a la seua superació. La grandària d'aquest sistema fa que queden qüestions pendents per a futurs treballs, especialment en relació amb les baules de distribució i comercialització, però encara així s'aporta una imatge de conjunt del sistema que ha permés aprofundir en l'actual Estratègia Agroalimentària Municipal de València i plantejar accions que atenguen a les desigualtats de gènere i contribuïsquen a la seua superació. L'anàlisi evidencia com, en molts casos, els problemes i/o dificultats identificades superen la dimensió municipal i les

qüestions locals són difícilment separables de les globals -de les estructures macroeconòmiques, el mercat global, administracions superiors, etc.-. Encara així, abordar totes aquestes qüestions ha permès dimensionar i relacionar unes problemàtiques amb altres i diferenciar les propostes en funció de la capacitat d'acció o incidència.

La promoció d'un sistema agroalimentari local més just, saludable i sostenible, ha de tindre en compte, per tal de no reproduir les desigualtats actuals, les pràctiques que acompanyen aquest sistema, les formes i els temps de dedicació, així com els coneixements associats necessaris. Algunes de les qüestions més rellevants que es desprenen d'aquesta anàlisi i que permeten reforçar les propostes de l'EAM tenen a veure, tal com s'ha anat mostrant en aquestes pàgines, d'una banda, amb qui i com està produint i distribuint els aliments i, d'altra, qui i en quines condicions està assumint la feina i la responsabilitat d'alimentar.

En el cas de la producció d'aliments, tant el sector agrari com pesquer són sectors fortament masculinitzats, on les dones pateixen una triple invisibilitat. En primer lloc, l'escassa presència formal de les dones en comparació a la d'homes invisibilitza aquelles que hi formen part. En segon lloc, moltes de les dones que treballen en aquests sectors no estan donades d'alta a la Seguretat Social, de manera que les dades invisibilitzen una gran quantitat de feina duta a terme per dones informalment, sovint concebuda com "ajuda familiar". Les feines realitzades informalment per les dones poden ser molt diverses i poden estar lligades al camp i/o a la mar, directament o indirectament. Aquesta invisibilitat i la informalitat que l'acompanya, es tradueixen en falta de drets laborals i en dependència econòmica, ja que no cotitzen a la seguretat social. En tercer lloc, la invisibilitat de les dones es reforça a través de l'imaginari col·lectiu i el protagonisme que s'atorga a les feines vinculades amb "estar al camp" o "estar a la mar", que conformen els estereotips masculinitzats del llaurador/pescador, i que invisibilitzen altres tasques imprescindibles que sovint han estat realitzades, i continuen realitzant-se, en major mesura per dones (preparar i netejar la verdura o el peix, dur l'administració i gestió del projecte, realitzar les tasques de relació amb la clientela...).

Inclús en les situacions en què les dones formen part d'aquests sectors formalment, aquestes pateixen les actituds masclistes i els rols de gènere convencionals que travessen el conjunt del sector productiu. Les dificultats per conciliar el projecte productiu i la vida generen frustracions i conflictes en les unitats familiars que les dones del sector agrari i pesquer senten i/o expliciten en major mesura que els homes d'aquests sectors, ja que, en la majoria dels casos, continuen assumint major proporció de les feines de cura que els seus companys. Les dones tècniques agràries pateixen amb major freqüència que els homes de la mateixa categoria professional actituds de desautorització i/o falta de valoració per la feina desenvolupada i, malgrat estar més formades, promocionen professionalment menys que els homes. Com a contrapunt, el reconeixement de les diferents xarxes de suport socioafectiu, dins i fora de les llars, i de les estratègies de col·laboració entre productores i/o productors, resulten clau per fer front algunes de les dificultats i desigualtats actuals.

La indústria alimentària també presenta una major presència d'homes que de dones però aquesta diferència és molt menor que la que es dona al sector productiu. En aquest cas apareix la divisió sexual del treball lligada a una diferència salarial que alimenta la bretxa salarial entre homes i dones. La temporalitat del treball i les jornades intensives contribueixen a generar unes condicions laborals més precàries que, sovint, empitjoren a mesura que augmenten les contractacions mitjançant les ETTs. També les mateixes empreses contribueixen a incrementar la precarietat de les persones que treballen en aquest sector, mitjançant baixes salarials a través dels convenis d'empresa que estableixen condicions laborals pitjors que les condicions acordades als convenis laborals. Es tracta d'una de les conseqüències de la reforma laboral de 2012. Tant aquests convenis

com les ETTs s'aprofiten de les situacions de vulnerabilitat, social i econòmica, de les persones, especialment de les persones migrants que han de regularitzar la seua situació. El cas de les jornaleres o altres treballadores agràries també és significativament desfavorable. La classe, la procedència o la racialització i el gènere estructuren les formes d'aquesta precarietat.

La menor presència de dones en aquests sectors, la invisibilitat històrica d'aquestes i els rols convencionals de gènere també configuren desigualtats quant a la participació en les diferents estructures de gestió, decisió i representació. Els estereotips de gènere, els horaris i les dificultats que aquests suposen per poder conciliar la vida personal i/o familiar amb la professional, així com la falta de valorització de les dones al sector, estructuren i acreixen aquesta situació desigual. El reconeixement i la visibilitat de les dones a aquests sectors juguen un paper clau per poder avançar en processos d'apoderament que reivindiquen la necessitat de superar aquestes situacions. L'associacionisme entre dones del sector, i la generació d'espais propis de reflexió i presa de decisions, d'intercanvi i aprenentatge constitueixen, moltes vegades, el primer pas en aquest procés.

Les diferents baules del sistema agroalimentari es troben interconnectades malgrat passar desapercibudes per a gran part de la població. Les formes de producció i consum estan íntimament lligades, al mateix temps que mediades pel mercat i la indústria alimentària. Les formes de vida i la precarietat laboral i de temps de la població en general, condicionen les formes de consum i això condiciona les formes de producció.

Tant en l'anàlisi de les baules vinculades a la producció i distribució com en les de l'alimentació, la divisió sexual del treball, el pes de l'organització social de la cura i la falta de repartiment d'aquestes feines, han sigut una constant que ha aparegut amb diferent èmfasi al llarg dels discursos de dones de diferents edats, classes, orígens i ideologies. En el cas de l'alimentació, resulta especialment rellevant atendre a aquestes qüestions, tenint en compte, sobretot, que una alimentació més saludable i sostenible pot comportar una quantitat superior de temps, recursos i/o coneixements associats a la seua pràctica. **Es fa necessari, per tant, pensar, no soles en l'estratègia per assolir aquesta alimentació sinó en els mecanismes que faciliten la corresponsabilitat i la socialització de la cura a diferents nivells.** De manera que els temps i les responsabilitats d'aquesta alimentació no siguen temps, una vegada més, assumits per les dones a costa de temps propi.

A l'hora de reflexionar sobre l'alimentació saludable i sostenible ha sigut necessari parar atenció a com intervenen els discursos que medien sobre les percepcions i les representacions al voltant d'aquesta, així com sobre com s'estructuren les feines alimentàries i la percepció respecte a les mateixes, per tal de poder embastar en què consisteixen els treballs quotidians vinculats a l'alimentació i la falta de repartiment d'aquestes feines.

El discurs mèdic-nutricional intervé en la generació de percepcions i representacions hegemòniques al voltant de l'alimentació saludable, que es legitimen i vehiculen a través dels mitjans de comunicació i les xarxes socials. Aquest discurs se centra principalment en els equilibris i categories nutricionals dels aliments. Malgrat la importància de la incorporació d'aquest discurs en termes de salut, sovint aquesta descomposició nutricional contribueix al procés d'homogeneïtzació alimentària, vinculat a l'estandardització de les formes de vida, obviant, la diversitat sociocultural del territori. **A través d'aquest discurs s'emfatitza la responsabilitat individual en l'elecció dels aliments, i s'obvia el rol i el pes que la indústria agroalimentària i les polítiques públiques tenen sobre les decisions alimentàries, així com les possibilitats econòmiques i materials d'una gran part de la població.**

Els discursos crítics de l'alimentació saludable incorporen la dimensió ambiental i/o social en forma de preocupació pels impactes globals del model alimentari actual. Les formes de producció, la temporalitat i la proximitat dels aliments articulen aquests discursos. El compromís i el posicionament polític respecte a aquests impactes, les seues causes i possibles respostes vinculades amb l'alimentació, configura el ventall de possibilitats de les pràctiques lligades a aquests discursos. L'accés a la informació, la disponibilitat de temps i la capacitat econòmica determinen en gran part les formes i graus d'assimilació i priorització d'aquestes pràctiques.

Entre els discursos incorporats i les pràctiques quotidianes realitzades, sovint es produeixen negociacions i/o contradiccions en relació amb allò que les persones pensen -idealment- i allò que fan, que posen de manifest les dificultats de conjugar teoria i pràctica quant a l'alimentació saludable i sostenible. En moltes ocasions aquesta es concep com un procés en què van sumant-se elements, on la motivació i/o l'interès apareixen com qüestions claus per poder assumir i desenvolupar pràctiques saludables. La definició de les pràctiques alimentàries depèn, en cada cas, dels ritmes de vida -cada cop més accelerats-; dels recursos disponibles -econòmics, temporals, culturals i simbòlics-; de l'ús del temps i les prioritzacions d'aquest; de l'accés a unes i/o altres fonts d'informació; de l'edat, del moment vital, de la salut i de la composició de la unitat familiar; de la negociació entre les diferents persones de la unitat respecte a la idea d'alimentació desitjada; de les possibilitats de repartiment -o no- que hi ha en cada cas i del nivell d'(auto)exigència respecte a l'alimentació.

Al mateix temps, discursos institucionals alerten sobre la dubtosa qualitat de molts aliments, sobre la desestructuració, individualització i l'increment de menjars ràpids i processats en les pràctiques alimentàries. Alerten també de l'increment de l'obesitat, la diabetis i altres malalties cardiovasculars lligades a les males pràctiques alimentàries, així com de trastorns alimentaris, com l'anorèxia i la bulímia, vinculats als estereotips de gènere i els canons de bellesa. Aquests últims afecten en major mesura a les dones. Als països industrialitzats els principals problemes de malnutrició actuals estan associats a l'excés de menjar i no a la falta d'aquest, pel que els sectors de la població amb menys recursos són qui més pateixen obesitat i malalties vinculades al tipus d'alimentació. La publicitat i l'accessibilitat espacial -major presència i facilitat d'accés a supermercats o grans superfícies-, l'accessibilitat econòmica -en termes generals, els productes insans són més barats que els saludables- i l'accessibilitat temporal -l'alimentació processada requereix menys temps d'elaboració- intervenen en la configuració de les pràctiques alimentàries. Malgrat el rol de la indústria agroalimentària en aquestes qüestions i les desigualtats alimentàries en funció de les possibilitats econòmiques, s'individualitza la responsabilitat de menjar d'una manera o altra i s'invisibilitzen les causes estructurals d'aquestes desigualtats. **Però aquesta responsabilitat sobre l'elecció de les formes d'alimentació no hauria de recaure exclusivament en les decisions individuals. El paper de les polítiques públiques alimentàries resulta clau per atendre i visibilitzar l'entrecruament entre salut i capital econòmic i per afavorir l'accés a una alimentació saludable i sostenible per a totes les persones.**

Les feines vinculades amb l'alimentació, la compra i cuinar, estan també estructurades per aquestes qüestions. La capacitat adquisitiva, la disponibilitat de temps -estretament vinculada als horaris laborals- i les característiques urbanístiques i comercials dels barris, s'entrellacen en les prioritats i els interessos propis per configurar les lògiques i les decisions respecte a les mateixes. Les decisions de compra i les pràctiques gastronòmiques es troben travessades, en primer lloc, pel preu, la qualitat dels aliments i el temps. La procedència i la proximitat, la temporalitat i/o els productes ecològics configuren la segona capa dels discursos vinculats a les decisions de compra. Aquests criteris, així com la percepció respecte als mateixos, depenen fortament de la classe, l'accés a recursos i les característiques socioculturals de la població. El model urbanístic influeix en les formes de mobilitat i les relacions veïnals i determina la proliferació o la desaparició d'unes

formes de comerç o altres. El model dominant fomenta la creació de grans espais per al consum concentrats en centres comercials i la degradació de les xarxes comercials dels barris, al mateix temps que els processos de gentrificació i renovació urbana comporten la substitució i elitització d'aquestes xarxes comercials. La combinació de totes aquestes variables genera una interacció entre les possibilitats materials i les prioritats personals establertes respecte a l'ús del temps, que es tradueix en pràctiques determinades a l'hora de fer la compra -on entren en joc comerços i productes determinats- i de cuinar. L'alimentació, a través de la xarxa comercial dels barris, pot constituir un punt clau en l'articulació del desenvolupament comunitari d'aquests, i d'enfortiment de la seua xarxa relacional.

En les formes de cuinar, la percepció respecte a l'alimentació saludable, la transmissió de coneixements i la incorporació de nous aliments i/o noves formes de cuinar, configuren la relació entre tradició i modernitat alimentària. Una vegada més es tracta de configuracions mediades per la classe, el gènere, la procedència, les experiències de vida i les valoracions socials. Les dones grans de les unitats familiars apareixen com a protagonistes de la transmissió de valors i coneixements alimentaris. Les imatges i els símbols relacionats amb els aliments i la seua preparació estan estretament vinculades amb el gènere i la procedència. Al mateix temps que els ritmes de vida accelerats manifesten la necessitat d'establir estratègies per a cuinar sa, invertint poc de temps. Aquestes estratègies, així com la prioritat respecte a l'ús del temps varien considerablement depenent del moment vital i l'organització social de la cura.

Parar atenció a la configuració i la percepció d'aquestes qüestions ha resultat clau, no soles per aprofundir en les lògiques i les representacions respecte a l'alimentació saludable i sostenible, sinó també per visibilitzar les decisions que estructuren les feines alimentàries i la responsabilitat que comporta dur-les endavant. El treball alimentari no es limita únicament a la part física del treball, també comporta un treball mental i afectuós de planificació, de gestió, d'atenció als gustos de la unitat familiar i d'organització del conjunt del procés. Aquestes feines, malgrat les diferències generacionals, encara es troben realitzades en major mesura per dones que per homes en totes les franges d'edat, generant desigualtats en el repartiment de les feines i, per tant, en l'ús del temps propi entre unes i altres. Els horaris laborals de les persones adultes de les unitats familiars i la major quantitat de jornades parcials en el cas de les dones, apareixen com a protagonistes de les organitzacions domèstiques familiars. Aquesta qüestió, fortament condicionada per la bretxa salarial existent entre homes i dones, contribueix a reproduir la divisió sexual del treball, l'escletxa salarial i els estereotips de gènere. També en l'organització i distribució de les feines domèstiques i de cura la classe és determinant. Les classes altes poden externalitzar gran quantitat d'aquestes feines, tant domèstiques -de neteja i alimentació- com de cura. Les classes mitjanes, amb freqüència, poden externalitzar una part de les feines, generalment la neteja. Mentre que les classes més populars han d'assumir el total de les feines, a més de ser qui assumeixen i s'encarreguen de les feines domèstiques i de cura en aquelles situacions en què aquesta es contracta, siga formalment o informalment. L'externalització de feines es tradueix en una major o menor quantitat de temps propi per al desenvolupament personal, formatiu, professional o cultural, contribuint a la reproducció de desigualtats de gènere i de classe.

L'escassa valoració social i simbòlica de les feines domèstiques i de cura es troba íntimament relacionada amb el fet que la societat continue sense problematitzar les condicions en què es donen els treballs domèstics i de cura i, per tant, sense prioritzar la centralitat de la cura per a la sostenibilitat de la vida. Aquesta es vincula socialment als afectes i l'altruisme -elements estructurals dels estereotips de gènere-, invisibilitzant la duresa del treball i la càrrega que suposa per a qui el realitza. El context moral i polític de la societat condiciona la manera en què les persones viuen, practiquen i senten la cura. Les emocions, mediades culturalment, comporten per a les dones, en relació amb la cura, una forta pressió social que es tradueix en sentiments

d'autoexigència, sobrecàrrega i culpabilitat. La culpabilitat que expressen les dones en relació amb l'alimentació s'articula a través del vincle alimentació-salut i la responsabilitat de les decisions que hi ha darrere de les eleccions alimentàries, així com a través de les limitacions, tant temporals com econòmiques, que comporten pràctiques menys saludables. En el cas dels homes, aquest context moral i polític, els permet viure la cura i l'alimentació des de la responsabilitat però no necessàriament des de la culpabilitat.

La major part de la cura que les persones necessiten és proveïda en l'àmbit familiar, en la intimitat. Malgrat la importància de continuar avançant en repartiments de les feines domèstiques i de cura i, per tant, alimentàries, corresponsables dins de les llars, des del marc de la democratització de la cura es problematitza aquest fet. La corresponsabilitat planteja límits, especialment en el cas de les llars en les quals no pot incrementar-se la distribució de feines, bé siga per tractar-se d'una llar monomarentals/monoparentals, bé perquè les càrregues de cura siguen molt elevades i els recursos limitats, i assumir més feina no siga possible. **En aquest context, resulta clau i necessari repensar l'organització social dels treballs domèstics i de cura i la seua provisió, més enllà de les fronteres i la intimitat de les llars, implicant a la societat en el seu conjunt, des del reconeixement de la centralitat social de la cura i l'alimentació.**

L'alimentació, a través de polítiques públiques, pot constituir un fil conductor des del qual embastar i reactivar xarxes comunitàries i serveis públics que donen centralitat a la cura i que contribuïsquen a generar distribucions i responsabilitats compartides quant a l'alimentació saludable i sostenible. Els menjadors escolars són actualment, dins de la relació cures-alimentació, l'element més comú i quotidià de socialització de cura al voltant de l'alimentació, malgrat no aparèixer, o aparèixer subilment, als discursos sobre l'organització i distribució de les feines necessàries per a l'alimentació de les persones entrevistades. També és un dels espais en què estan generant-se discussions i reflexions profundes que visibilitzen i reivindiquen les dimensions -diverses i fonamentals-, que s'articulen al voltant del fet alimentari. Les relacions socials i culturals que es generen a través de l'alimentació, així com el vincle inherent que aquesta comporta amb el territori i la salut i les desigualtats de gènere, classe i procedència que travessen tots aquests fets suposen un procés de transformació cap a una societat més justa, saludable i sostenible que comença a gestar-se en la infància.

L'anàlisi de les desigualtats en funció del gènere que travessen el sistema agroalimentari ha permès definir accions a incorporar en l'EAM que estiguen orientades, d'una banda des del marc de justícia de gènere, a la millora dels drets, la participació i les condicions laborals i salarials de les dones als sectors productius i de distribució i, d'altra des del marc de la democratització de la cura, a la redistribució, el reconeixement i la socialització i corresponsabilitat de les feines domèstiques i de cura, especialment aquelles vinculades amb l'alimentació i la seua provisió. Com a cloenda d'aquest treball, les accions proposades per contribuir a la superació de les desigualtats, des de les polítiques públiques alimentàries, s'han estructurat a partir de tres eixos que combinen ambdós marcs: la redistribució i socialització, el reconeixement i la representació i l'apoderament. A través d'aquests eixos s'aborden les dimensions econòmiques, socials i polítiques que travessen les diferents desigualtats analitzades.

6_APORTACIONES A L'ESTRATÈGIA AGROALIMENTÀRIA MUNICIPAL

Aquest últim punt recull una proposta d'accions que volen donar resposta a les desigualtats analitzades al llarg del treball, des del marc de la justícia de gènere i de la democratització de la cura, i obrin nous reptes per a caminar cap a un sistema agroalimentari local més just, saludable i sostenible per al conjunt de la població de València.

El conjunt d'accions proposades ha esdevingut del procés d'anàlisi, recerca i adaptació de diferents referències. D'una banda, del treball de camp realitzat, de les percepcions, experiències i necessitats expressades per les persones informants participants d'aquest treball; d'altra de la revisió de les estratègies agroalimentàries¹⁷⁹ existents en altres ciutats de l'estat espanyol, de diferents experiències, estudis i projectes nacionals i internacionals alineats amb la temàtica i adaptades al context local. Per últim, de l'entrecruament amb accions de plans d'acció d'altres regidories del municipi de València, com ara els Plans de Joventut (2019-2023), de Serveis Socials (2019-2023) i d'Igualtat entre dones i homes (2018-2019) i, per descomptat, de la revisió i replantejament de les mateixes propostes de l'EAM.

Com a pas previ a l'elaboració de les accions proposades es va realitzar una primera recerca general dels programes i polítiques públiques alimentàries ja en marxa en l'actualitat a la ciutat de València que vinculen la provisió alimentària i la socialització de la cura per part de l'administració. Malgrat el treball avançat i l'existència d'algunes propostes concretes (menjadors escolars, menjadors socials, el programa de Menjar a domicili, prestacions econòmiques de manutenció per a persones i/o famílies amb vulnerabilitat) continua sent un repte trobar referents d'estratègies i programes de polítiques públiques alimentàries que aborden de manera estructural la desigualtat de gènere al llarg de tot el sistema agroalimentari local.

Les propostes s'han estructurat al voltant de tres eixos. Aquelles vinculades amb l'eix de la **redistribució i socialització** responen d'una banda, a la necessitat de distribuir, compartir i socialitzar les responsabilitats en la provisió i l'accés a una alimentació saludable i sostenible -com a part de la cura- per a totes les persones al conjunt de la societat, a través de l'àmbit públic -administracions-, el sector privat o públic-privat i l'àmbit comunitari. D'altra banda, estan orientades a la redistribució de recursos, feines i responsabilitats entre homes i dones, i per tant a l'eliminació de la divisió social i sexual del treball i dels estereotips de gènere.

Les propostes vinculades amb l'eix del **reconeixement** incideixen en la visibilització i valorització de totes les feines i processos necessaris al llarg del sistema agroalimentari local per a poder alimentar-nos d'una manera saludable i sostenible, amb la garantia que aquestes no es realitzen a costa dels drets d'altres persones ni reproduïsquen estereotips de gènere.

Per últim, les propostes vinculades amb la **representació i l'apoderament** responen, d'una banda a la necessitat de facilitar i equilibrar l'accés i la presència de les dones en espais de representació i presa de decisions al llarg de tot el sistema agroalimentari. D'altra banda responen a la

¹⁷⁹ Estrategia de Alimentación Saludable y Sostenible de Zaragoza 2019, Estrategia de Alimentación Saludable y Sostenible de Segovia 2030, Estrategia Alimentaria de Valladolid 2019-2023, Estrategia de Alimentación Saludable y Sostenible de Madrid 2018-2020, Estrategia Agroalimentaria Vitoria-Gasteiz 2017-2025, Estrategia d'Impuls de la Política Alimentària de Barcelona 2016-2019, Alimentando Córdoba: Estrategias para garantizar el derecho a una alimentación apropiada y saludable a los colectivos vulnerables y en riesgo de exclusión social de la provincia de Córdoba, Estrategia Alimentaria de Mallorca 2018-2021

importància de promoure l'apoderament individual, relacional i col·lectiu de les persones al voltant de l'alimentació i el sistema agroalimentari local per tal de ser capaços de generar canvis. Paral·lelament, en el marc de l'EAM es planteja un quart eix complementari d'implementació i seguiment, fonamental per a posar en pràctica aquests plantejaments. Cada eix es desglossa en una sèrie de línies i mesures estratègiques que agrupen les diferents accions proposades.

Com ja s'ha comentat al llarg del treball, moltes d'aquestes propostes superen el marc de competències del municipi de València. No obstant això, les línies i mesures d'acció proposades s'han estructurat en conjunt, per tal d'entendre la complexitat i interconnexió de les desigualtats vinculades al gènere des d'aquests marcs estructurals. És per això que en cadascuna de les accions proposades s'ha realitzat una classificació de les competències, una prioritització tenint en compte tant la rellevància de l'acció com les possibilitats d'execució des de l'àmbit municipal i una relació de les delegacions de govern i agents necessaris per a dur-les endavant. A més, posteriorment, aquestes accions han sigut ajustades i prioritzades, per una banda, a través d'una jornada tècnica i, per altra, per les entitats del Consell Alimentari Municipal (CALM) participants a la jornada de presentació i consulta d'aquest treball a l'octubre de 2020.

A continuació es mostra la taula (taula 13) que recull l'esquema d'eixos, línies i mesures estratègiques proposades per a l'estructuració de les accions definides. L'annex 1 recull la primera bateria d'accions proposada per l'equip redactor; l'annex 2 és el resultat d'una primera prioritització en una jornada tècnica on s'aconsegueix una reducció d'accions junt amb la votació d'accions i mesures realitzada per entitats del CALM a partir d'eixa reducció. Aquest segon annex servirà com a guia per a futurs plans d'acció del CALM.

Cadascun d'aquests annexos forma part del treball des de lògiques diferents. El primer annex més extens ens sembla que pot dialogar tant en altres administracions supramunicipals com en col·lectius i/o entitats amb voluntat i capacitat transformadora. La complexitat i extensió d'aquest primer annex es troba íntimament relacionada amb la importància i grandària dels reptes que encara tenim per davant en relació a les desigualtats del sistema agroalimentari actual. És per això que hem volgut compartir-lo malgrat ser conscients de que desborda les capacitats de l'administració local. El segon annex es correspon de manera més estricta en el propòsit d'aquest encàrrec, en les aspiracions de l'EAM i el CALM i en una aproximació a les possibilitats (encara augmentades) de l'administració.

Finalment, a partir d'aquest treball de revisió i de l'informe d'impacte de gènere de l'EAM s'incorporaran una sèrie de propostes de modificació al conjunt del document oficial de l'EAM que s'hauran d'aprovar en el ple del CALM.

Taula 13. Esquema dels eixos, les línies i mesures estratègiques per a l'estructuració de les accions proposades. Font: elaboració pròpia.

EIX SOCIALITZACIÓ I REDISTRIBUCIÓ

Promoure d'una banda la socialització al conjunt de la societat de la responsabilitat en la provisió i l'accés a una alimentació saludable i sostenible per a totes les persones i d'altra contribuir a la redistribució de recursos, feines i responsabilitats entre homes i dones.

L1	Corresponsabilitat dins de les llars	M1	Facilitar a les persones formació en habilitats i capacitats personals al voltant de l'alimentació saludable i sostenible, en tots els barris i adreçats a diferents franges d'edat i perfils socioeconòmic-culturals, parant especial atenció als homes i a la corresponsabilitat com a eix central.
	Socialització de la responsabilitat en l'accés i provisió a l'alimentació saludable i sostenible per part de les administracions públiques	M1	Facilitar a les persones accedir a recursos i informació al voltant de l'alimentació saludable i sostenible, en tots els barris i adreçats a diferents franges d'edat i perfils socioeconòmic-culturals, homes i dones.
M2		Reforçar la importància de l'alimentació saludable i sostenible dins de la dimensió de la salut comunitària als espais vinculats amb el sistema de salut.	
M3		Facilitar i ampliar l'accés a espais de provisió d'aliments saludables i sostenibles, especialment a través de l'impuls de la xarxa comercial de proximitat dels barris amb menys serveis/infraestructures de provisió.	
M4		Promoure programes, ajudes i espais de gestió pública o públic-privada que faciliten la provisió alimentària més enllà de les llars i el seu acompanyament, especialment per a les persones i barris amb major vulnerabilitat alimentària.	
L3	Socialització de la responsabilitat en l'accés i provisió a l'alimentació saludable i sostenible per part del sector privat o públic-privat (amb o sense ànim de lucre)	M1	Promoure que aquesta provisió alimentària siga saludable i sostenible i facilitar processos de transició que sensibilitzen, formen i acompanyen a totes les persones proveïdores i usuàries en la corresponsabilitat de la cura i l'alimentació com a part de la mateixa.
		M2	Promoure estructures organitzacionals i empresarials dins del sector productiu-distribució que fomenten formes de treball més cooperatives i col·laboratives que tinguin en compte l'organització de la cura i la conciliació personal i laboral, des de l'Economia Social i Solidària
L4	Socialització de la responsabilitat en l'accés i provisió a l'alimentació saludable i sostenible per part de la comunitat	M1	Fomentar i facilitar el desenvolupament de projectes comunitaris i xarxes de cures al voltant de l'alimentació per part d'associacions i col·lectius veïnals.
L5	Eliminació de la divisió sexual del treball al llarg del sistema agroalimentari	M1	Contribuir a l'eliminació de la divisió social i sexual del treball i dels estereotips de gènere, de classe i racials als diferents sectors del sistema agroalimentari.
		M2	Garantir un accés equitatiu als recursos productius.

EIX RECONeixEMENT

Reconèixer, visibilitzar i valoritzar totes les feines i processos necessaris al llarg del sistema agroalimentari local per a poder alimentar-nos d'una manera saludable i sostenible.

L6	Reconeixement de la centralitat social de l'alimentació com a part de l'organització social de la cura	M1	Valoritzar la importància de la centralitat social i simbòlica de l'alimentació com a part de l'organització social de la cura així com de totes les feines necessàries per al funcionament del sistema agroalimentari local abordant els estereotips de gènere.
L7	Reconeixement de la importància del sector productiu, ramader i pesquer com a proveïdors d'aliments saludables i sostenibles.	M1	Valoritzar de la importància de la centralitat social, econòmica i ambiental del treball de les persones productores i dels canals curts de comercialització, parant especial atenció a les feines invisibilitzades i abordant els estereotips de gènere.
L8	Garantia de que l'alimentació i la provisió d'aliments no es realitza a costa dels drets d'altres persones	M1	Garantir condicions laborals dignes i amb igualtat de tracte per a totes les persones al llarg del sistema agroalimentari local.

EIX REPRESENTACIÓ I APODERAMENT

Facilitar i equilibrar l'accés i la presència de les dones en espais de representació i presa de decisions al llarg de tot el sistema agroalimentari, i d'altra a l'importància de promoure l'apoderament individual, relacional i col·lectiu de les persones al voltant de l'alimentació i el sistema agroalimentari local per tal de ser capaços de generar canvis.

L9	Representació equilibrada de dones i homes als espais de responsabilitat i presa de decisions al llarg de tot el sistema agroalimentari	M1	Fomentar i facilitar la participació equilibrada d'homes i dones als espais de responsabilitat i presa de decisions al llarg de tot el sistema agroalimentari.
L10	Apoderament individual, relacional i col·lectiu al voltant del fet alimentari	M1	Promoure espais de trobada i intercanvi d'experiències al voltant dels sistemes agroalimentaris locals, l'alimentació i les cures que promouen l'enfortiment de xarxes relacionals i col·lectives.

IMPLEMENTACIÓ I SEGUIMENT

Facilitar espais i ferramentes per a possibilitar la coordinació entre els diferents agents implicats en el desenvolupament de l'EAM i integrar la transversalitat de gènere, així com realitzar un seguiment i avaluació que tinga en compte la perspectiva de gènere.

ANNEXOS

1

ESTRATÈGIA
AGROALIMENTÀRIA
VALÈNCIA 2025

ANNEX 1_PRIMERA PROPOSTA D'ACCIONS PER L'EQUIP REDACTOR

EIX: REDISTRIBUCIÓ I SOCIALITZACIÓ

LÍNIA ESTRATÈGICA 1: CORRESPONSABILITAT PERSONAL I DINS DE LES LLARS

MESURA 1: Facilitar a les persones formació en habilitats i capacitats personals al voltant de l'alimentació saludable i sostenible, en tots els barris i adreçats a diferents franges d'edat i perfils socioeconòmic-cultural, parant especial atenció als homes i a la corresponsabilitat personal com a eix central.

	Acció dins de l'EAM que ha sigut modificada
	POSSIBILITAT D'IMPLEMENTACIÓ implementació relativament senzilla
	implementació de mitjana complexitat
	implementació complexa
PRIORITZACIÓ EQUIP REDACTOR	
1	prioritat alta
2	prioritat mitjana
3	prioritat baixa

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
1. Impulsar diferents cursos de formació pràctica en hàbits de compra i habilitats en cuina domèstica saludables i sostenibles, i en planificació, gestió del temps i l'economia alimentària familiar des de la perspectiva de la corresponsabilitat, en els espais municipals de tots els barris i oferir-los a entitats socials i veïnals per a diferents perfils de públic i parant especial atenció al públic jove i masculí.	EAMV: 1.1.3 mod / alineat amb mesura 3.4 i 3.5 Pla d'Igualtat / i mesura 27 Pla Joventut	LE3/LE1	municipal	1	D.Educació / D.Cooperació al Desenvolupament i Migració / D. Joventut / D. Educació / D.Igualtat, polítiques Inclusives i LGTBI
2. Impulsar en els mercats municipals activitats i tallers de sensibilització i capacitat en matèria de compra, cuina domèstica i alimentació saludable i sostenible de proximitat, des de la perspectiva de la corresponsabilitat.	EAMV: 3.1.2 mod	LE1	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / Associacions de comerciants dels mercats
3. Promoure tallers i campanyes de sensibilització especialment adreçats a joves en els centres municipals de joventut, universitats populars i instituts per a fomentar una alimentació saludable i sostenible, tractant temes com els trastorns alimentaris, sedentarisme i obesitat, desmitificació de dietes, nous models d'alimentació (vegetariana i vegana), valoració i diversitat dels cossos, etc.	alineat amb mesura 27 Pla de Joventut	LE1	municipal/supramunicipal	1	D. Educació / D. Joventut / D.Cooperació al Desenvolupament i Migració
4. Impulsar programes educatius en els centres escolars i instituts per a fomentar en els infants i joves hàbits de compra i habilitats de cuina saludables i sostenibles que incorporen la perspectiva de la corresponsabilitat en les tasques de cuina i la importància de l'alimentació i es vinculen al menjador i l'hort escolar.	alineat amb EAMV: 1.3.1 i 3.2.6	LE1	municipal	1	D. Educació / D. Joventut / C.Educació, Cultura i Esport / CEFIRE
5. Desenvolupar campanyes, tallers i grups per fomentar la corresponsabilitat del treball de cuina dins de les llars, adreçades especialment a homes, així com visibilitzar la importància de la socialització de la cuina.	alineat amb mesura 3.4 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	1	D. Igualtat i polítiques Inclusives i LGTBI
6. Establir espais i fomentar activitats i projectes en els barris d'informació, formació i sensibilització sobre l'alimentació saludable i sostenible i el vincle amb el territori que fomenten el diàleg de sabers intergeneracional i la recuperació del patrimoni biocultural i culinari col·lectiu amb una perspectiva de gènere i corresponsabilitat.	EAMV: 1.1.6 mod / alineat amb mesura 27 i 28 Pla Joventut / i 2.1 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	1	D.Joventut / D.Envelliment Actiu / D.Igualtat i polítiques Inclusives i LGTBI (Universitats Populars)

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 1: Facilitar a les persones accedir a recursos i informació al voltant de l'alimentació saludable i sostenible, en tots els barris i adreçats a diferents franges d'edat i perfils socioeconòmic-culturals, homes i dones.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
7. Creació d'un espai municipal de referència sobre alimentació saludable i sostenible on es centralitzi la informació sobre recursos, serveis, programes, projectes o ajudes, es desenvolupi una agenda d'activitats i formació i s'ofereixi assessorament en tot allò relacionat amb l'accés, provisió i promoció de l'alimentació saludable i sostenible des de la perspectiva de la corresponsabilitat i la seua socialització, des de la qual es coordina en la posada en marxa de les accions de la present estratègia.		LE1	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Les Naus / CEMAS
8. Habilitar als mercats municipals un espai equipat per a realitzar formacions, sensibilitzar i informar sobre alimentació saludable i sostenible corresponsable, on també poder difondre i visibilitzar les diferents persones paradistes, les seues parades i projectes, i el seu producte.		LE1	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / Associacions de comerciants dels mercats
9. Elaborar i difondre un espai web informatiu on centralitzar la informació, activitats, notícies, recursos i serveis al voltant de l'alimentació saludable i sostenible al municipi en el marc de la present estratègia.		LE1	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / CALM
10. Elaborar un mapa que identifique i visibilitzi la xarxa agroalimentària municipal vinculada, d'una banda al seu sistema agroalimentari saludable i sostenible i d'altra, als serveis i xarxes de suport que faciliten l'accés a l'alimentació per a les persones amb vulnerabilitat alimentària, i que permeti la seua difusió en diferents formats.	alineat amb EAMV: 4.4.1	LE1	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / CALM
11. Identificar i difondre per barris rutes alimentàries de proximitat i d'abastiment d'aliments saludables i sostenibles a partir del mapa elaborat.	EAMV 1.2.1 mod / fusionar o deixar dos	LE1	municipal	2	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / CALM / Associacions de Comerciants dels barris

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 2: Reforçar la importància de l'alimentació saludable i sostenible dins de la dimensió de la salut comunitària als espais vinculats amb el sistema de salut.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
12. Fomentar que l'alimentació saludable i sostenible i el seu vincle amb l'organització social de la cura siga un eix de treball en els programes i serveis municipals de promoció de la salut i garantir formació a totes les persones sanitàries prescriptores.	EAMV 1.3.3. mod / alineat amb mesura 2.1 Pla d'Igualtat / i mesura 27 i 28 Pla Joventut	LE1	municipal	1	D.Salut i Consum / Col·legis de Nutricionistes
13. Facilitar a la ciutadania l'accés a la informació i formació sobre l'etiquetatge dels aliments, la seua qualitat nutritiva i ambiental i el vincle amb la salut, així com de les alternatives més saludables i sostenibles i on trobar-les al municipi, a través de guies informatives, tallers, xarrades i campanyes de comunicació en espais municipals, i especialment en els programes de salut i benestar social.	EAMV: 5.2.2 mod	LE1	municipal	2	D. Salut i Consum / Unions-associacions de persones consumidores
14. Fomentar programes específics d'acompanyament i assessorament a les persones amb trastorns de l'alimentació, sedentarisme i obesitat, especialment adreçades al jovent i al seu entorn familiar des d'una perspectiva de gènere.	alineat amb mesura 2.1 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	1	D. Joventut / D. Salut i Consum / D. Serveis Socials
15. Desenvolupar programes de formació pràctica i sensibilització sobre alimentació saludable i sostenible i el vincle amb la salut a les persones usuàries dels centres de benestar social, especialment dels menjadors municipals, des d'una perspectiva de corresponsabilitat.	EAMV: 5.1.3 mod	LE5	municipal	2	D. Serveis Socials / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 3: Facilitar i ampliar l'accés a espais de provisió d'aliments saludables i sostenibles, especialment a través de l'impuls de la xarxa comercial de proximitat dels barris amb menys serveis/infraestructures de provisió.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
16. Crear i impulsar mercats de venda directa del producte agroalimentari afavorint criteris de sostenibilitat, proximitat i inclusivitat, en localitzacions que complementen l'afluència amb altres centres de comercialització agroalimentaris i consideren la importància de la presència en els pobles de València i en barris amb menor facilitat d'accés a aquests productes.	EAMV: 3.2.2 mod	LE3	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
17. Instalar punts de venda directa en la xarxa de mercats municipals afavorint criteris de sostenibilitat, proximitat i inclusivitat, que tinguen en compte els mercats dels barris amb menor facilitat d'accés a aquests productes.	EAMV: 3.2.1 mod	LE3	municipal	2	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
18. Reconeixer i impulsar les tradicionals tires de comptar, com a dret i costum ancestral d'agricultors i agricultores de l'horta per a vendre els seus productes al municipi de València, que tinguen en compte els espais dels barris amb menor facilitat d'accés a aquests productes..	EAMV: 3.2.7 mod	LE3	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
19. Estudiar l'adaptació i flexibilització dels horaris dels mercats municipals als diferents barris, en un diàleg entre paradistes, persones productores i persones consumidores.	alineat amb mesura 3,5 Pla d'Igualtat	LE3	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / Associacions de comerciants dels mercats / Paradistes
20. Habilitar espais infantils i de cura dins dels mercats municipals, i buscar localitzacions que garantisquen la seguretat i espais verds per al joc dels infants en els mercats no sedentaris.	alineat amb mesura 3,5 Pla d'Igualtat	LE3	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
21. Impulsar i difondre la creació d'un servei de plataforma de venda on line que facilite les persones paradistes de tots els mercats municipals i les tires de comptar de districte la gestió i coordinació d'un repartiment a domicili que tinga en compte criteris de sostenibilitat.	alineat amb E1.L4 PDA	LE3	municipal	2	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / Associacions de comerciants dels mercats / Paradistes
22. Garantir que les rehabilitacions i/o modernitzacions de mercats municipals prioritzen les parades d'abastiment agroalimentari sobre altres serveis, sota criteris de sostenibilitat, proximitat i inclusivitat.		LE6	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
23. Afavorir la millora i/o consolidació de les xarxes comercials de proximitat, especialment als barris amb menor presència de comerç alimentari de proximitat (a través d'incentius o ajudes al lloguer...), per promoure l'abastiment d'aliments frescos, saludables i sostenibles als barris.		LE6	municipal	1	D.Planificació i Gestió Urbana / D.Comerç
24. Afavorir el manteniment de la població en àrees amb processos de regeneració urbana, especialment en el cas de rehabilitació de mercats i generació de zones verdes, a través de la protecció i/o ajudes al lloguer en els habitatges dels voltants.		LE6	supramunicipal	1	D. Habitatge / C. Habitatge i Arquitectura Bioclimàtica

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 4: Promoure programes, ajudes i espais de gestió pública i público-privada que faciliten la provisió alimentària i de cures més enllà de les llars i el seu acompanyament, especialment per a les persones i barris amb major vulnerabilitat alimentària.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	ÀMBIT
25. Elaborar un estudi sobre la vulnerabilitat alimentària i la capacitat d'abastiment i accés a una alimentació saludable i sostenible als diferents barris de la ciutat, amb l'objectiu d'implementar programes pilot d'intervenció comunitària a través de l'alimentació, avaluar les necessitats de serveis i infraestructures alimentàries en els barris i promoure accions per a facilitar l'accés.	alineat amb mesura 2.1 i 2.2. Pla Serveis Socials	LE5	municipal	1	D. Serveis Socials / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
26. Desenvolupar ajudes d'emergència alimentària amb criteris que afavorisquen l'accés a aliments saludables i sostenibles de proximitat a persones o unitats de convivència amb vulnerabilitat alimentària; a través de la seua compra en la xarxa comercial dels barris amb targetes moneder o altres formats, i que es vinculen amb acompanyaments i formacions en hàbits de compra, cuina i corresponsabilitat.	alineat amb mesura 2.1 i 2.2. Pla Serveis Socials	LE5	supramunicipal	1	D. Serveis Socials / D. Comerç / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
27. Ampliar l'accés a les beques menjador, especialment per a persones o unitats de convivència amb dificultats de conciliació i/o amb menors en situacions de vulnerabilitat alimentària.	alineat amb mesura 3.5 Pla d'Igualtat / i mesura 2.4. Pla Serveis Socials	LE5	municipal/supramunicipal	1	D. Serveis Socials / C. Educació, Cultura i Esport
28. Establir un sistema de prevenció, alerta i garantia alimentària a través del qual poder detectar vulnerabilitats alimentàries en persones i famílies, especialment en els infants, i redirigir-los als recursos i serveis disponibles i a programes d'acompanyament i seguiment de la inseguretat alimentària.	EAMV: 5.1.4. mod / alineat amb mesura 2.1 i 2.2. Pla Serveis Socials	LE5	municipal	2	D. Serveis Socials
29. Desenvolupar i reforçar els programes i ajudes destinades a proveir d'una alimentació saludable i sostenible a persones grans que viuen soles, persones dependents i/o amb mobilitat reduïda directament a domicili i/o en espais que permeten fer front a l'aïllament social i la soledat no desitjada d'aquestes persones a través dels menjars en companyia.	alineat amb mesura 3.5 Pla d'Igualtat / i mesura 2.1 i 2.2 Pla Serveis Socials	LE5	municipal	1	D. Serveis Socials / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
30. Impulsar programes pilot d'intervenció comunitària en diferents barris, especialment aquells amb major vulnerabilitat alimentària, en matèria de nutrició i alimentació saludable i sostenible, hàbits de compra, habilitats de cuina domèstica i gestió de l'economia alimentària familiar amb una perspectiva de corresponsabilitat de les tasques de cures.	alineat amb mesura 2.1 i 2.2 Pla Serveis Socials	LE5	municipal	1	D. Serveis Socials / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Salut i Consum

31. Facilitar especialment la provisió i abastiment d'aliments de proximitat i l'accés a una alimentació saludable i sostenible en moments de crisi, aportant recursos i elaborant protocols d'actuació que agilitzen la resposta i la comunicació entre els diferents agents del sistema agroalimentari local.	estrategia postco-vid de la ciutat de València	LE6	municipal	1	D. Serveis Socials / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Comerç / CAM
32. Ampliar la xarxa d'espais familiars i/o lúdics, els espais de cura, les escoles bressol i/o altres espais de conciliació en la ciutat de València i, especialment, als pobles de València i a les zones més agràries del terme, per facilitar la conciliació de les persones, en particular de les productores.	alineada amb mesura 15 Pla Joventut / i mesura 3.5 Pla d'Igualtat	LE6	municipal/ supramunicipal	1	D. Serveis Socials / D. Esports / D. Educació / D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / D. Joventut
33. Impulsar una xarxa d'hortos socials que facilite l'accés a espais productius a persones usuàries de serveis socials o sectors vulnerables, per afavorir l'autoabastiment d'aliments amb criteris de producció agroecològica i proporcionant gratuïtament formació, assessorament i recursos materials per al desenvolupament de l'activitat, així com incloure programes de formació en hàbits de compra i habilitats de cuina, alimentació saludable i sostenible i corresponsabilitat.	alineat amb mesura 2.1 i 2.2. Pla Serveis Socials	LE5	municipal	2	D. Serveis Socials / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / València Activa / Associacions / Tercer sector

LÍNIA ESTRATÈGICA 3: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DEL SECTOR PRIVAT O PÚBLIC-PRIVAT (amb o sense ànim de lucre)

MESURA 1: Promoure que aquesta provisió alimentària siga saludable i sostenible i facilitar processos de transició que sensibilitzen, formen i acompanyen a totes les persones proveïdores i usuàries en la corresponsabilitat de la cura i l'alimentació com a part de la mateixa.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
34. Transitar cap a un marc de compra pública alimentària municipal sota criteris de responsabilitat social i mediambiental en línia amb la present estratègia, aplicable a tota la restauració col·lectiva, concessions, serveis de càtering i màquines expendedores en tots els centres, serveis, esdeveniments i actes gestionats directa o indirectament per l'administració.	EAMV 3.5.1 mod	LE3	municipal/ supramunicipal	1	D. Educació / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Salut i Consum / D. Serveis Socials
35. Incorporar la guia de recomanacions realitzada en el marc del CALM per a la incorporació de criteris de gènere i sostenibilitat social i mediambiental alimentària en els plec dels menjadors escolars, que garantisca alhora el poder de decisió de les famílies, que servisca de base per a extrapolar-lo a la resta de restauració col·lectiva.	EAMV: 3.5.2 mod	LE3	municipal/ supramunicipal	1	CALM / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
36. Implementar i oferir programes d'acompanyament, assessorament i formació integral per a la transició cap a la compra pública responsable adreçats a tota la plantilla i gerència de les empreses i organitzacions del tercer sector que es dediquen a gestionar la cuina i serveis de restauració col·lectiva pública o público-privada, des d'una perspectiva de gènere i democratització de les cures.	alineat amb EAMV: 3.3.4 / i E1.L1.M5 PDA	LE3	municipal/ supramunicipal	1	D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Cosell de l'Horta

<p>37. Impulsar projectes d'educació alimentària integral en els centres escolars a partir de les transicions a menjadors escolars saludables i sostenibles, que impliquen a tota la comunitat educativa del centre, des de la perspectiva de l'alimentació com a part de la cura i la corresponsabilitat.</p>	<p>EAMV: 1.3.1 mod / alineat amb EAMV: 3.2.6 / i E3.L3.M1 PDA</p>	<p>LE1</p>	<p>municipal/ supramunicipal</p>	<p>1</p>	<p>D.Educació / D.Cooperació al Desenvolupament i Migració / C.Educació, Cultura i Esport / CEFIRE</p>
<p>38. Estudiar i impulsar instruments normatius que regulen l'accés als aliments poc saludables per part de la població escolar i als espais municipals, d'acord amb les recomanacions de l'Organització Mundial de la Salut, i eliminar la seua publicitat als espais de gestió pública.</p>	<p>EAMV 1.3.4 mod / alineat amb 5.2.3</p>	<p>LE1</p>	<p>municipal/ supramunicipal</p>	<p>1</p>	<p>D. Salut i Consum / C. Sanitat Universal i Salut Pública</p>
<p>39. Articular programes de gestió d'excedent alimentari a través d'acords amb les infraestructures de distribució i provisió d'aliments (mercats municipals, Mercavalència...) vinculant-la als serveis i infraestructures alimentàries socials i comunitàries (menjadors socials, cuines comunitàries, xarxes d'aliments, obradors compartits...).</p>	<p>EAMV: 1.3.1 substituir / alineat amb estratègia postcovid / i EAMV: 1.1.5, 2.2.4 i 5.1.2</p>	<p>LE5</p>	<p>municipal</p>	<p>1</p>	<p>Mercavalència / Les Naus / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Serveis Socials / D. Comerç / Consell de l'Horta</p>
<p>40. Impulsar un projecte pilot per a habilitar espais de cuina i/o obrador col·lectiu/comunitari en espais infrautilitzats dels mercats municipals per a que es puguin gestionar els excedents de les parades del mercat i dels comerços dels voltants.</p>	<p>alineat amb EAMV: 1.1.5, 2.2.4, 3.1.3 i 5.1.2</p>	<p>LE5 / LE3</p>		<p>2</p>	<p>Les Naus / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Serveis Socials / D. Comerç</p>
<p>41. Impulsar iniciatives per a facilitar l'eixida d'excedent en finca de les persones productores a través del vincle amb serveis i infraestructures alimentàries socials i comunitàries (menjadors socials, cuines comunitàries, xarxes d'aliments, obradors compartits...), i/o de fires específiques de producte.</p>	<p>alineat amb estratègia postcovid / i EAMV: 1.1.5, 2.2.4 i 5.1.2 / i E1.L3.M4 PDA</p>	<p>LE5 / LE3</p>	<p>municipal/ supramunicipal</p>	<p>1</p>	<p>Mercavalència / Les Naus / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Serveis Socials / D. Comerç / Consell de l'Horta</p>

LÍNIA ESTRATÈGICA 3: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DEL SECTOR PRIVAT O PÚBLIC-PRIVAT (amb o sense ànim de lucre)

MESURA 2: Promoure estructures organitzacionals i empresarials dins del sector productiu-distribució que fomenten formes de treball més cooperatives i collaboratives que tinguen en compte l'organització de la cura i la conciliació personal i laboral, des de l'Economia Social i Solidària.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
42. Fomentar iniciatives i projectes relacionats amb el sector productiu i de distribució que promoguen estructures collaboratives i cooperatives innovadores (cooperatives agràries, IGC...), que permetisquen a les persones treballadores i sòcies coordinar-se i accedir a recursos compartits (eines i maquinària col·lectiva) i/o a serveis de conciliació i suport col·lectiu (guarderies, menjadors...), des de la perspectiva de la coresponsabilitat de la cura.	alineat amb EAMV: 2.2.9 / i E1.L2.M2 PDA	LE2		1	"Les Naus / D.Agricultura i Alimentació Sostenible / Consell de l'Horta"
43. Elaborar un estudi que arreplegue referències i experiències, actuals i passades, d'iniciatives i projectes agroalimentaris valencians i de l'estat espanyol amb estructures organitzatives i de treball amb aquests valors cooperatius i amb perspectiva de gènere, difondre els aprenentatges i fomentar les bones pràctiques.	alineada amb EAMV: 1.1.2 / alineat amb E1.L1.M2 PDA	LE2		1	Les Naus / D.Agricultura i Alimentació Sostenible / Consell de l'Horta / Cooperatives Agroalimentàries CV
44. Fomentar la inclusió d'espais de cura dels infants i altres serveis de conciliació en espais vinculats a la producció, distribució i transformació agroalimentària en general.		LE3	municipal/ supramunicipal	1	Les Naus / D.Agricultura i Alimentació Sostenible / D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI // Cooperatives Agroalimentàries CV / Mercavalència
45. Facilitar la creació de plataformes logístiques i de venda online de productes saludables i sostenibles lligades a un sistema de repartiment compartit que tinga en compte criteris de sostenibilitat, que faciliten la producció, distribució i repartiment coordinat al sector productiu.	alineat amb EAMV 3.3.1 i 2.2.9 / i E1.L4 PDA	LE3	municipal/ supramunicipal	1	"D.Comerç / D.Agricultura i Alimentació Sostenible / Mercavalència / Consell de l'Horta"

LÍNIA ESTRATÈGICA 4: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT COMUNITARI

MESURA 1: Fomentar i facilitar el desenvolupament de projectes i iniciatives comunitàries al voltant de l'alimentació per part d'associacions i col·lectius veïnals.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
46. Reconèixer i donar suport a iniciatives i projectes comunitaris i xarxes veïnals noves i ja existents que fan front a la privació i vulnerabilitat alimentària als barris, especialment en moments de crisi, facilitant informació, acompanyament i comunicació amb l'administració i facilitant eines i recursos per a enfortir les estructures comunitàries.	estratègia postcovid	LE5	municipal	1	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D. Serveis Socials / CALM / Xarxes veïnals i AAVV / València Ciutat Cuidadora
47. Impulsar ajudes, recursos i assessorament per al desenvolupament d'iniciatives comunitàries liderades per associacions i/o entitats veïnals, centrades en facilitar l'accés a una alimentació saludable i sostenible als barris des de la corresponsabilitat comunitària, especialment a través de projectes de provisió i distribució col·lectiva d'aliments (xarxes d'aliments) vinculats a cuines comunitàries, amb programes i/o espais de formació i apoderament comunitari.		LE5	municipal	1	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D. Serveis Socials / Les Naus / CALM / Xarxes veïnals i AAVV / València Ciutat Cuidadora
48. Estudiar i facilitar l'accés, ús i gestió d'espais municipals infrautilitzats per part d'associacions, entitats socials i/o col·lectius veïnals amb projectes o iniciatives comunitàries que faciliten l'accés d'una alimentació saludable i sostenible per als barris, especialment en temps de crisi, com cuines escolars en caps de setmana o estiu.	alineat amb EAMV: 3.13	LE5	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D.Educació /
49. Facilitar recursos, formació i informació a entitats socials i associacions veïnals, festeres i falleres per a que promoguen la inclusió de productes saludables i sostenibles als menjars dels seus actes i treballar la perspectiva de gènere i la corresponsabilitat.		LE1	municipal	2	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D.Cultura Festiva / Xarxes veïnals i AAVV
50. Promoure l'autoabastiment a través d'horts urbans i comunitaris i de projectes de jardineria comestible en els espais verds/buits de la ciutat, acompanyats de programes de formació en hàbits de compra i habilitats de cuina des de la corresponsabilitat, com a eines d'activació comunitària al voltant de l'alimentació saludable i sostenible.		LE5	municipal	2	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Jardineria Sostenible i Regeneració de la Ciutat

LÍNIA ESTRATÈGICA 5: ELIMINACIÓ DE LA DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL AL LLARG DEL SISTEMA AGROALIMENTARI

MESURA 1: Contribuir a l'eliminació de la divisió social i sexual del treball i dels estereotips de gènere, de classe i racials als diferents sectors del sistema agroalimentari.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
51. Introduir criteris que afavorisquen la contractació de dones en els programes municipals de suport a l'activitat econòmica en el sector de la producció, transformació i distribució agroalimentàries.	alineat amb EAMV: 2.2.7	LE3	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / D.Formació i Ocupació / València Activa
52. Incentivar la creació d'un programa d'impuls a l'ocupació i acompanyament d'empreses i projectes agroalimentaris amb criteris mediambientals i socials que afavorisquen aquelles integrades per dones, joves i migrants.	EAMV: 3.3.4 mod + estr. postcovid / alineat amb E1.L1 PDA	LE3	municipal/ supramunicipal	1	Las Naves / D.Formació i Ocupació / València Activa
53. Promoure ajudes i bonificacions a projectes i empresaments agroalimentaris liderats per dones, joves i migrants.	alineat amb E1.L1.M6 PDA	LE3	supramunicipal	1	"C. Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica"
54. Promoure que a les formacions existents en matèria agrària, pesquera i ramadera s'incorpore la perspectiva de gènere i es valoren les feines històricament invisibilitzades però imprescindibles per al desenvolupament de l'activitat.	alineat amb EAMV: 2.1.12 / i E1.L1.M1 PDA	LE2	supramunicipal	2	"C. Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica / C.Igualtat i Polítiques Inclusives"
55. Desenvolupar campanyes d'informació i sensibilització de les professions agràries, ramaderes i pesqueres i les seues tasques associades que mostren referents femenins i masculins més enllà dels estereotips de gènere.	alineat amb E1.L1.M1 i E3.L3.M1 PDA	LE2	municipal/ supramunicipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / Consell de l'Horta
56. Garantir que en tots els materials i campanyes de comunicació i sensibilització derivades d'aquesta estratègia s'integre la perspectiva de gènere i de democratització de les cures, s'utilitze un llenguatge inclusiu, s'utilitzen imatges i continguts que no reproduïsquen els estereotips de gènere, classe i racials.	alineat amb mesura 2.1 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	1	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI
57. Introduir la perspectiva de gènere i de democratització de les cures en totes les activitats formatives i educatives, de divulgació i sensibilització, incloses en la present estratègia.	alineat amb E1.M1.L1 PDA	LE1	municipal	1	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI
58. Desenvolupar cursos de formació tècnica per al personal de l'Administració local en matèria de transició agroecològica i alimentació saludable i sostenible, i amb l'enfocament de gènere i democratització de les cures de la present estratègia.	EAMV: 2.1.7 mod	LE2	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI
59. Promoure el desenvolupament i execució de plans d'igualtat i formacions en gènere per a les estructures del sector productiu: cooperatives, confraries de pescadors, comunitats de regants i organitzacions agràries.		LE2	supramunicipal	1	D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / C.Igualtat i Polítiques Inclusives

LÍNIA ESTRATÈGICA 5: ELIMINACIÓ DE LA DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL AL LLARG DEL SISTEMA AGROALIMENTARI

MESURA 2: Garantir un accés equitatiu als recursos productius.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
60. Facilitar l'accés a la terra amb especial atenció a noves incorporacions professionals de dones i joves, garantint un acompanyament i assessorament tècnic agrícola i d'empreniment des de l'agroecologia i l'enfocament de l'Economia Social i Solidaria.	EAMV: 2.2.6 mod / alineat amb E1.L2.M1 PDA	LE2	supramunicipal	1	Consell de l'Horta / C. Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica y Transició Ecològica
61. Desenvolupar campanyes d'informació sobre la llei de titularitat compartida de les explotacions, assessorar sobre la seua adquisició i fer incidència política per promoure el desenvolupament de mesures que afavorisquen la seua adquisició per part de les dones.	alineat amb E1.L1.M6.A6 PDA	LE2	municipal/supramunicipal	2	Consell de l'Horta / C.Agricultura / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
62. Promoure polítiques municipals per a un millor aprofitament i reutilització de l'aigua de reg, i estudiar la possibilitat d'instal·lar sensors i/o aplicacions mòbils que faciliten els temps de reg i afavorisquen la participació de dones i joves	EAMV: 2.1.9 mod / alineat amb E2.L1.M2 PDA	LE2	municipal/supramunicipal	2	Consell de l'Horta / CCRR / Tribunal Aigües / CHJ

EIX: RECONeixEMENT

LÍNIA ESTRATÈGICA 6: RECONeixEMENT DE LA CENTRALITAT SOCIAL DE L'ALIMENTACIÓ COM A PART L'ORGANITZACIÓ SOCIAL DE LA CURA

MESURA 1: Valoritzar la importància de la centralitat social i simbòlica de l'alimentació com a part de l'organització social de la cura així com de totes les feines necessàries per al funcionament del sistema agroalimentari local abordant els estereotips de gènere.

	Acció dins de l'EAM que ha sigut modificada
POSSIBILITAT D'IMPLEMENTACIÓ	
	implementació relativament senzilla
	implementació de mitjana complexitat
	implementació complexa
PRIORITZACIÓ EQUIP REDACTOR	
1	prioritat alta
2	prioritat mitjana
3	prioritat baixa

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
63. Impulsar un debat social a la ciutat al voltant del dret a l'alimentació saludable i sostenible i el vincle amb la salut i provisió de la cura des de la perspectiva de l'economia feminista, a través d'una agenda de xarrades, seminaris, espais de debat, propostes i intercanvi d'experiències des de la diversitat, que faciliten la participació equitativa d'homes i dones, de diferents organitzacions i representants de l'administració.	alineat amb mesura 3.4 Pla d'Igualtat	LE1/LE4	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Serveis Socials / D.Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / Les Naus / CEMAS
64. Realitzar i difondre estudis i altres materials divulgatius que visibilitzen la importància social, econòmica i política dels sistemes agroalimentaris locals i de l'alimentació com a part de la cura i la salut des de l'economia feminista.	alineat amb EAMV: 4.2.1 / i mesura 3.6 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	2	Càtedra Economia Feminista Universitat de València / CEMAS
65. Incloure formacions sobre la importància del sistema agroalimentari local i l'alimentació i el seu vincle amb la cura i la salut des de la perspectiva de l'economia feminista en tots els àmbits formatius possibles, especialment en els relacionats amb l'àmbit agroalimentari i hostaler.		LE1	municipal	2	D. Formació i Ocupació / València Activa / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Cicles Formatius Professionals
66. Promoure l'educació sobre l'importància dels sistemes productius locals, la professió de les persones productores, ramaderes i pesqueres, l'alimentació saludable i sostenible i la vinculació amb l'organització social de la cura i la salut a l'educació reglada, dins dels currículs educatius, de forma continua i transversal.	alineat amb EAMV: 3.2.6 / i E3.L3.M1 PDA	LE1	municipal	1	CEFIRE / D.Educació
67. Impulsar programes i/o projectes al voltant de la memòria alimentària als barris i el seu vincle amb els sistemes agroalimentaris locals, que servisca per a indagar en la memòria dels mercats i els comerços locals i el patrimoni culinari, i promoga el diàleg intergeneracional entre les persones grans amb les més joves, treballant la perspectiva de la corresponsabilitat.		LE1	municipal	1	D. Joventut / D.Envelliment Actiu / D.Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI (Universitats Populars)

68. Consolidar un calendari per a la celebració i trobada al voltant de l'alimentació local als barris i pobles de València, les commemoracions al voltant de feines agràries i els productes proximitat i de temporada per tal de posar en valor el patrimoni agroalimentari del municipi i la seua diversitat cultural i gastronòmica, així com l'intercanvi de coneixements.	EAMV: 1.2.2 mod	LE1	municipal	1	CALM / CAM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
69. Desenvolupar campanyes de sensibilització sobre la importància de la centralitat social i simbòlica de l'alimentació com a part de l'organització social de la cura, posant en valor tots els seus processos i treballs al llarg del sistema agroalimentari, parant atenció a no reproduir rols de gènere i la importància de la socialització de la responsabilitat alimentària.		LE1	municipal	2	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / CEMAS
70. Introduir en les enquestes municipals indicadors de l'inversió econòmica i de temps dedicada a la provisió d'alimentació i hàbits de compra i cuina com a part de la cura desagregades per sexe, origen, barri i altres variables.		LE6	municipal	2	Oficina d'Estadística / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
71. Avaluar de forma periòdica l'impacte dels recursos, partides i programes municipals destinats a la provisió i accés a l'alimentació saludable i sostenible a partir de les dades desagregades per sexe, origen, barri i altres variables.		LE6	municipal	2	Oficina d'Estadística / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta

LÍNIA ESTRATÈGICA 7: RECONeixEMENT DE LA IMPORTÀNCIA DEL SECTOR PRODUCTIU, RAMADER I PESQUER COM A PROVEÏDORS D'ALIMENTS SALUDABLES I SOSTENIBLES

MESURA 1: Valoritzar de la importància de la centralitat social, econòmica i ambiental del treball de les persones productores i dels canals curts de comercialització (CCC), parant especial atenció a les feines invisibilitzades i abordant els estereotips de gènere.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
72. Desenvolupar campanyes de sensibilització i promoció sobre el producte de temporada, pròxim i ecològic en la xarxa de mercats municipals, que valoritzen la professió i el treball de les persones productores, ramaderes i pesqueres i visibilitzen totes les tasques necessàries per desenvolupar l'activitat, atenent a no reproduir estereotips de gènere.	EAMV: 3.1.1 mod / alineat amb E3.L3.M1 PDA	LE3	municipal/ supramunicipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Comerç / Mercavalència / Consell de l'Horta
73. Impulsar campanyes de sensibilització sobre els aliments de temporada, proximitat i agroecològics, prioritzant els espais de gestió pública (mercats, escoles, centres de salut, etc.), prenent en consideració tant l'agricultura com la pesca i ramaderia, i que valoritzen la professió i el treball de les persones productores, ramaderes i pesqueres i visibilitzen totes les tasques necessàries per desenvolupar l'activitat, atenent a no reproduir estereotips de gènere.	EAMV: 1.1.1 mod / alineat amb E3.L3.M1 PDA	LE1/ LE3	municipal/ supramunicipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Comerç / Consell de l'Horta

74. Impulsar campanyes i/o projectes de sensibilització i promoció del consum alimentari de proximitat i els CCC a través de la xarxa del xicotet comerç de barri, dels mercats municipals i de la venda directa, parant atenció al paper fonamental d'aquests comerços i persones dins de l'economia local i la xarxa relacional als barris.	alineat amb E3.L3.M1 PDA	LE1	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Comerç / Mercavalència / Consell de l'Horta
75. Visibilitzar les característiques de qualitat de la producció local sostenible, posant l'accent en la importància de totes les tasques i treball de les persones productores i dels beneficis socials, ambientals i econòmics que hi ha darrere d'aquest tipus de producció.	EAMV: 2.2.2 mod / alineat amb E3.L3.M1 PDA	LE2	municipal/ supramunicipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Comerç / Mercavalència / Consell de l'Horta
76. Impulsar el recanvi generacional, la dignificació de la professió agrària, ramadera i pesquera, així com el reconeixement social de la seua importància.	EAMV: 2.2.5 mod / alineat amb E1.L1.M6 i E3.L3.M1 PDA	LE2	municipal/ supramunicipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell de l'Horta / València Activa
77. Impulsar campanyes i projectes de divulgació per a visibilitzar referents de dones i joves que desenvolupen i lideren projectes i iniciatives agroalimentàries, evitant la reproducció d'estereotips i rols de gènere.	EAMV: 1.1.4 mod / alineat amb E1.L1.M6 PDA	LE1/ LE2	municipal/ supramunicipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell de l'Horta / Les Naus / València Activa
78. Crear convocatòries de premis per a identificar, reconèixer i difondre els projectes que vinculen bones pràctiques agroalimentàries, perspectiva de gènere i democratització de les cures.	alineat amb EAMV: 1.1.2 i 1.1.4 / i E1.L1.M6 PDA	LE2	municipal	2	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / CEMAS / Les Naus
79. Desenvolupar campanyes i projectes de divulgació que reconeguen la importància de les tasques realitzades històricament per les dones al llarg de la cadena agroalimentària i dins de les economies productives, habitualment invisibilitzades i considerades com ajuda, posant l'accent en la necessitat de la redistribució i corresponsabilitat.	alineada amb E3.L3.M1 PDA	LE1/ LE2	municipal/ supramunicipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell de l'Horta
80. Promoure la recollida i sistematització de dades relacionades amb les explotacions i empreses del sector productiu i de distribució desagregades per sexe, origen i edat.	alineat amb E3.L4.M1 PDA	LE6	municipal/ supramunicipal	2	Oficina d'Estadística / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell de l'Horta

LÍNIA ESTRATÈGICA 8: GARANTIR QUE L'ALIMENTACIÓ I LA PROVISIÓ D'ALIMENTS NO ES REALITZA A COSTA DELS DRETS D'ALTRES PERSONES

MESURA 1: Garantir condicions laborals dignes i amb igualtat de tracte per a totes les persones al llarg del sistema agroalimentari local.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEA-CIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
81. Habilitar i gestionar una bossa municipal de treball agrari estacional/temporal, per a garantir unes condicions laborals dignes i donar una alternativa pública front a les condicions de les ETT's, amb la possibilitat de vincular-la a un acompanyament i regularització de persones migrants i a formació i recursos en matèria agrària (Banc de Terres, acompanyament empresarial..).	estrategia postcovid	LE2	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell Agrari / D.Ocupació i Formació / València Activa / D.Serveis Socials
82. Promoure ajudes i subvencions per a la realització d'auditories de gènere a empreses i cooperatives del sector productiu i de distribució, i l'execució de plans d'igualtat i realitzar un seguiment per al seu compliment.		LE2	supramunicipal	1	D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / Sindicats de Treball i Agraris / C.Igualtat i Polítiques Inclusives
83. Promoure un espai d'incidència amb administracions, organitzacions socials i/o sindicats agraris i de treballadors per donar seguiment i vetllar perquè els convenis laborals dels sectors de la producció i distribució alimentària contribuïsquen efectivament a eliminar les desigualtats de gènere, i a millorar les condicions laborals i salarials i de conciliació de les persones treballadores.		LE2 LE4	supramunicipal	1	D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / Sindicats de Treball i Agraris / C.Igualtat i Polítiques Inclusives
84. Promoure el desenvolupament de campanyes o projectes divulgatius per a visibilitzar les desigualtats de gènere al llarg de la cadena agroalimentària i habilitar ferramentes d'acompanyament i assessorament a persones afectades per aquestes a través de l'administració i/o dels sindicats.		LE2	municipal/ supramunicipal	1	D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / Sindicats de Treball i Agraris / C.Igualtat i Polítiques Inclusives
85. Establir canals per a visibilitzar i fer incidència política per tal que es reconeguen com activitats professionals les tasques invisibilitzades/informals relacionades amb les feines agràries, pesqueres i ramaderes, perquè es pugui accedir a la seua formalització i alta en la seguretat social, així com facilitar l'alta a través de bonificacions o altres mesures.	alineat amb E1.L1. M6.A6 i E3.L3.M1 PDA	LE2 LE4	municipal/ supramunicipal	1	Sindicats de Treball i Agraris / C.Igualtat i Polítiques Inclusives / C.Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica

EIX: REPRESENTACIÓ I APODERAMENT

LÍNIA ESTRATÈGICA 9: REPRESENTACIÓ EQUILIBRADA DE DONES I HOMES

MESURA 1: Fomentar i facilitar la participació equilibrada d'homes i dones als espais de responsabilitat i presa de decisions al llarg de tot el sistema agroalimentari.

	Acció dins de l'EAM que ha sigut modificada
POSSIBILITAT D'IMPLEMENTACIÓ	
	implementació relativament senzilla
	implementació de mitjana complexitat
	implementació complexa
PRIORITZACIÓ EQUIP REDACTOR	
1	prioritat alta
2	prioritat mitjana
3	prioritat baixa

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
86. Introduir criteris d'igualtat de gènere en la composició dels òrgans consultius i de participació relacionats amb la implementació de la present Estratègia.		LE4	municipal	1	CALM / CAM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
87. Incloure espais per a la cura de persones menors d'edat, en els actes i reunions de participació i governança relacionades amb la implemetació de la present Estratègia, així com adaptar els horaris per a facilitar l'assistència i la conciliació, atenent especialment al sector productiu.	alineada amb mesura 3,5 Pla d'Igualtat	LE4	municipal	1	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
88. Promoure itineraris formatius sobre comunicació, lideratge i altres habilitats necessàries per a desenvolupar càrrecs de representació i presa de decisions, especialment adreçades a dones d'organitzacions i estructures del sector productiu.	alineat amb E1.L1.M1 PDA	LE4	municipal/supramunicipal	2	Organitzacions Agràries
89. Promoure itineraris formatius relacionats amb les temàtiques d'aquesta estratègia, que incloguen la perspectiva de gènere i de democratització de les cures, dirigits a les persones representants del CALM.	alineat amb EAMV: 4.1.1	LE4	municipal	1	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
90. Promoure el desenvolupament i execució de plans d'igualtat i formacions en gènere per a les estructures del sector productiu: cooperatives, confraries de pescadors, comunitats de regants i organitzacions agràries.		LE2	supramunicipal	1	D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / C.Igualtat i Polítiques Inclusives

LÍNIA ESTRATÈGICA 10: APODERAMENT INDIVIDUAL, RELACIONAL I COL·LECTIU AL VOLTANT DEL FET ALIMENTARI

MESURA 1: Promoure espais de trobada i intercanvi d'experiències al voltant dels sistemes agroalimentaris locals, l'alimentació i les cures que promouen l'enfortiment de xarxes relacionals i col·lectives.

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
91. Introduir i treballar l'alimentació com un element important, dins dels treballs de cures, en el projecte "València Ciutat Cuidadora".		LE1	municipal	1	Les Naus / Grup Impulsor València Ciutat Cuidadora
92. Acompanyar i facilitar la creació de nous grups de consum i/o activitats al voltant d'estes figures d'acostament entre la producció i el consum.	EAMV: 4.4.2 / alineat amb 3.2.6	LE4	municipal	2	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
93. Afavorir la creació d'espais d'intercanvi, xarxes de cures, bancs de temps i/o iniciatives comunitàries de trobada, intercanvi, suport mutu i formació al voltant de l'alimentació saludable i sostenible i la cura als barris, fomentant una participació intergeneracional, diversa i equitativa.	alineada amb mesura 15 i 23 Pla Joventut / i 35 Pla d'Igualtat	LE4	municipal	1	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D. Joventut / D.Envelliment Actiu / Xarxes veïnals / València Ciutat Cuidadora
94. Impulsar i consolidar espais de debat i reflexió entre persones productores per a l'intercanvi de coneixements, informació, experiències i diagnòstics, afavorint la presència de dones i de temàtiques vinculades al gènere dins del sector.	EAMV: 2.1.10. mod / alineat amb EAMV: 2.1.6	LE4	municipal	1	CAM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
95. Facilitar mecanismes de recolzament a l'autoorganització del sector productiu agroecològic per a visibilitzar conjuntament les seues problemàtiques, necessitats i reivindicacions i facilitar estratègies de coordinació i suport mutu.	alineat amb EAMV: 3.3.3 i 4.4.3	LE4	municipal	1	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell de l'Horta
96. Contribuir a enfortir la Xarxa d'Escoles per l'Horta com agent clau per a facilitar la inclusió en les escoles d'activitats i projectes pedagògics integrals vinculats amb la importància de l'alimentació, el vincle amb el territori i els sistemes productius locals i l'organització social de la cura.		LE4	municipal	2	Xarxa d'Escoles per l'Horta
97. Fomentar la creació d'associacions, espais de trobada i/o grups no mixtes de dones productores, especialment vinculats a organitzacions agràries, i facilitar la trobada amb altres grups de l'estat espanyol.	alineat amb EAMV: 1.1.2 i 1.1.4 / i E1.L1. M6 PDA	LE4	municipal/ supramunicipal	1	Organitzacions Agràries / Grups d'Acció Local

EIX: IMPLEMENTACIÓ I SEGUIMENT

MESURA 1: Facilitar espais i ferramentes per a possibilitar la coordinació entre els diferents agents implicats en el desenvolupament de l'EAM i integrar la transversalitat de gènere, així com realitzar un seguiment i avaluació que tinga en compte la perspectiva de gènere.

	Acció dins de l'EAM que ha sigut modificada
POSSIBILITAT D'IMPLEMENTACIÓ	
	implementació relativament senzilla
	implementació de mitjana complexitat
	implementació complexa
PRIORITZACIÓ EQUIP REDACTOR	
1	prioritat alta
2	prioritat mitjana
3	prioritat baixa

ACCIONS CONCRETES	ALI-NEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ			
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	POSSIBILITAT/PRIORITAT	AMB QUI
98. Consolidar una mesa de coordinació i seguiment tècnica municipal i dotar-la de recursos per a coordinar el conjunt d'accions programades i fomentar la coherència de polítiques entre regidories i seccions i la transversalitat de gènere.	EAMV: 4.1.2 mod	LE4	municipal	1	Diferents Delegacions implicades en l'EAM
99. Afavorir la col·laboració del Servei d'Igualtat i Polítiques Inclusives de l'ajuntament de València en els espais de disseny, coordinació i avaluació de la present estratègia.	alineat amb mesura 8.1 Pla d'Igualtat	LE4	municipal	1	D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / CALM
100. Desenvolupar una mesa específica de coordinació tècnica en matèria d'emergència alimentària liderada per Serveis Socials, on estiguen representats el sector productiu local, les entitats socials i el comerç de proximitat, aprofitant el treball del Grup de Dret a l'Alimentació del CALM	estratègia postcovid / alineat amb mesura 4.4 Pla Serveis Socials	LE4	municipal	1	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Serveis Socials
101. Impulsar processos d'incidència cap a escales administratives superiors en les qüestions de la present estratègia que superen les competències municipals.		LE4	municipal/supramunicipal	1	Diferents Delegacions implicades en l'EAM
102. Desenvolupar un sistema d'avaluació i monitoratge per al conjunt d'activitats i d'accions estratègiques que s'engeguen en el marc de l'EAM, amb indicadors de gènere.	EAMV: 4.2.3 mod	LE4	municipal	1	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI

ANNEX 2_PROPOSTA REDUÏDA D'ACCIONS I VALORACIONS DE LES ENTITATS DEL CALM

EIX: REDISTRIBUCIÓ I SOCIALITZACIÓ

LÍNIA ESTRATÈGICA 1: CORRESPONSABILITAT PERSONAL I DINS DE LES LLARS

MESURA 1: Facilitar a les persones formació en habilitats i capacitats personals al voltant de l'alimentació saludable i sostenible, en tots els barris i adreçats a diferents franges d'edat i perfils socioeconòmic-cultural, parant especial atenció als homes i a la corresponsabilitat personal com a eix central.

■	Acció dins de l'EAM que ha sigut modificada
■	Accions i mesures amb un grau alt de vots
■	Accions i mesures amb un grau mitjà de vots
■	Accions i mesures menys amb un grau menor de vots
■	Accions no votades

Nota metodològica: les accions i les mesures han sigut votades per separat, és per això que no sempre es corresponen les valoracions d'unes amb altres, això ens serveix per entendre la percepció de la importància sobre accions concretes i sobre mesures més globals.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
1. Impulsar diferents cursos de formació pràctica en hàbits de compra i habilitats en cuina domèstica saludables i sostenibles, i en planificació, gestió del temps i l'economia alimentària familiar des de la perspectiva de la corresponsabilitat, en els espais municipals de tots els barris i oferir-los a entitats socials i veïnals per a diferents perfils de públic i parant especial atenció al públic jove i masculí.	EAMV: 1.1.3 mod / alineat amb mesura 3.4 i 3.5 Pla d'Igualtat / i mesura 27 Pla Joventut	LE3 LE1	municipal	D.Educació / D.Cooperació al Desenvolupament i Migració / D. Joventut / D. Educació / D.Igualtat, Politiques Inclusives i LGTBI
2. Impulsar en els mercats municipals activitats i tallers de sensibilització i capacitat en matèria de compra, cuina domèstica i alimentació saludable i sostenible de proximitat, des de la perspectiva de la corresponsabilitat.	EAMV: 3.1.2 mod	LE1	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / Associacions de comerciants dels mercats
3. Promoure tallers i campanyes de sensibilització especialment adreçats a joves en els centres municipals de joventut, universitats populars i instituts per a fomentar una alimentació saludable i sostenible, tractant temes com els trastorns alimentaris, sedentarisme i obesitat, desmitificació de dietes, nous models d'alimentació (vegetariana i vegana), valoració i diversitat dels cossos, etc.	alineat amb mesura 27 Pla de Joventut	LE1	municipal/ supramunicipal	D. Educació / D. Joventut / D.Cooperació al Desenvolupament i Migració
4. Establir espais i fomentar activitats i projectes en els barris d'informació, formació i sensibilització sobre l'alimentació saludable i sostenible i el vincle amb el territori que fomenten el diàleg de sabers intergeneracional i la recuperació del patrimoni biocultural i culinari col·lectiu amb una perspectiva de gènere i corresponsabilitat.	EAMV: 1.1.6 mod / alineat amb mesura 27 i 28 Pla Joventut / i 2.1 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	D.Joventut / D.Envel·liment Actiu / D.Igualtat i Politiques Inclusives i LGTBI (Universitats Populars)

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 1: Facilitar a les persones accedir a recursos i informació al voltant de l'alimentació saludable i sostenible, en tots els barris i adreçats a diferents franges d'edat i perfils socioeconòmic-culturals, homes i dones.

ACCIÓ	ACCIÓ CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
			LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
5.	Creació d'un espai municipal de referència sobre alimentació saludable i sostenible on es centralitzi la informació sobre recursos, serveis, programes, projectes o ajudes, es desenvolupi una agenda d'activitats i formació i s'oferisca assessorament en tot allò relacionat amb l'accés, provisió i promoció de l'alimentació saludable i sostenible des de la perspectiva de la corresponsabilitat i la seua socialització, des de la qual es coordine en la posada en marxa de les accions de la present estratègia.		LE1	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Les Naus / CEMAS
6.	Identificar i difondre per barris rutes alimentàries de proximitat i d'abastiment d'aliments saludables i sostenibles a partir del mapa elaborat.	EAMV 1.2.1 mod / fusionar o deixar dos	LE1	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / CALM / Associacions de Comerciants dels barris

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 2: Reforçar la importància de l'alimentació saludable i sostenible dins de la dimensió de la salut comunitària als espais vinculats amb el sistema de salut.

ACCIÓ	ACCIÓ CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
			LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
12.	Fomentar que l'alimentació saludable i sostenible i el seu vincle amb l'organització social de la cura siga un eix de treball en els programes i serveis municipals de promoció de la salut i garantir formació a totes les persones sanitàries prescriptores.	EAMV 1.3.3. mod / alineat amb mesura 2.1 Pla d'Igualtat / i mesura 27 i 28 Pla Joventut	LE1	municipal	D.Salut i Consum / Col·legis de Nutricionistes
13.	Facilitar a la ciutadania l'accés a la informació i formació sobre l'etiquetatge dels aliments, la seua qualitat nutritiva i ambiental i el vincle amb la salut, així com de les alternatives més saludables i sostenibles i on trobar-les al municipi, a través de guies informatives, tallers, xarrades i campanyes de comunicació en espais municipals, i especialment en els programes de salut i benestar social.	EAMV: 5.2.2 mod	LE1	municipal	D. Salut i Consum / Unions-associacions de persones consumidores
14.	Fomentar programes específics d'acompanyament i assessorament a les persones amb trastorns de l'alimentació, sedentarisme i obesitat, especialment adreçades al jovent i al seu entorn familiar des d'una perspectiva de gènere.	alineat amb mesura 2.1 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	D. Joventut / D. Salut i Consum / D. Serveis Socials
15.	Desenvolupar programes de formació pràctica i sensibilització sobre alimentació saludable i sostenible i el vincle amb la salut a les persones usuàries dels centres de benestar social, especialment dels menjadors municipals, des d'una perspectiva de corresponsabilitat.	EAMV: 5.1.3 mod	LE5	municipal	D. Serveis Socials / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 3: Facilitar i ampliar l'accés a espais de provisió d'aliments saludables i sostenibles, especialment a través de l'impuls de la xarxa comercial de proximitat dels barris amb menys serveis/infraestructures de provisió.

IMPLEMENTACIÓ

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
11. Crear i impulsar mercats de venda directa del producte agroalimentari afavorint criteris de sostenibilitat, proximitat i inclusivitat, en localitzacions que complementen l'afluència amb altres centres de comercialització agroalimentaris i consideren la importància de la presència en els pobles de València i en barris amb menor facilitat d'accés a aquests productes.	EAMV: 3.2.2 mod	LE3	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
12. Instalar punts de venda directa en la xarxa de mercats municipals afavorint criteris de sostenibilitat, proximitat i inclusivitat, que tinguen en compte els mercats dels barris amb menor facilitat d'accés a aquests productes.	EAMV: 3.2.1 mod	LE3	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
13. Reconèixer i impulsar les tradicionals tires de comptar, com a dret i costum ancestral d'agricultors i agricultores de l'horta per a vendre els seus productes al municipi de València, que tinguen en compte els espais dels barris amb menor facilitat d'accés a aquests productes..	EAMV: 3.2.7 mod	LE3	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç
14. Impulsar i difondre la creació d'un servei de plataforma de venda on line que facilite les persones paradistes de tots els mercats municipals i les tires de comptar de districte la gestió i coordinació d'un repartiment a domicili que tinga en compte criteris de sostenibilitat.	alineat amb E1.L4 PDA	LE3	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Comerç / Associacions de comerciants dels mercats / Paradistes
15. Afavorir la millora i/o consolidació de les xarxes comercials de proximitat, especialment als barris amb menor presència de comerç alimentari de proximitat (a través d'incentius o ajudes al lloguer...), per promoure l'abastiment d'aliments frescos, saludables i sostenibles als barris.		LE6	municipal	D.Planificació i Gestió Urbana / D.Comerç
16. Afavorir el manteniment de la població en àrees amb processos de regeneració urbana, especialment en el cas de rehabilitació de mercats i generació de zones verdes, a través de la protecció i/o ajudes al lloguer en els habitatges dels voltants.		LE6	supramunicipal	D. Habitatge / C. Habitatge i Arquitectura Bioclimàtica

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 4: Promoure programes, ajudes i espais de gestió pública i público-privada que faciliten la provisió alimentària i de cures més enllà de les llars i el seu acompanyament, especialment per a les persones i barris amb major vulnerabilitat alimentària.

ACCIIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	ÀMBIT
17. Elaborar un estudi sobre la vulnerabilitat alimentària i la capacitat d'abastiment i accés a una alimentació saludable i sostenible als diferents barris de la ciutat, amb l'objectiu d'implementar programes pilot d'intervenció comunitària a través de l'alimentació, avaluar les necessitats de serveis i infraestructures alimentàries en els barris i promoure accions per a facilitar l'accés.	alineat amb mesura 2.1 i 2.2. Pla Serveis Socials	LE5	municipal	D. Serveis Socials / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
18. Desenvolupar ajudes d'emergència alimentària amb criteris que afavorisquen l'accés a aliments saludables i sostenibles de proximitat a persones o unitats de convivència amb vulnerabilitat alimentària; a través de la seua compra en la xarxa comercial dels barris amb targetes moneder o altres formats, i que es vinculen amb acompanyaments i formacions en hàbits de compra, cuina i corresponsabilitat.	alineat amb mesura 2.1 i 2.2. Pla Serveis Socials	LE5	supramunicipal	D. Serveis Socials / D. Comerç / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
19. Ampliar l'accés a les beques menjador, especialment per a persones o unitats de convivència amb dificultats de conciliació i/o amb menors en situacions de vulnerabilitat alimentària.	alineat amb mesura 3.5 Pla d'Igualtat / i mesura 2.4. Pla Serveis Socials	LE5	municipal / supramunicipal	D. Serveis Socials / C. Educació, Cultura i Esport
20. Establir un sistema de prevenció, alerta i garantia alimentària a través del qual poder detectar vulnerabilitats alimentàries en persones i famílies, especialment en els infants, i redirigir-los als recursos i serveis disponibles i a programes d'acompanyament i seguiment de la inseguretat alimentària.	EAMV: 5.1.4. mod / alineat amb mesura 2.1 i 2.2. Pla Serveis Socials	LE5	municipal	D. Serveis Socials
21. Impulsar programes pilot d'intervenció comunitària en diferents barris, especialment aquells amb major vulnerabilitat alimentària, en matèria de nutrició i alimentació saludable i sostenible, hàbits de compra, habilitats de cuina domèstica i gestió de l'economia alimentària familiar amb una perspectiva de corresponsabilitat de les tasques de cures.	alineat amb mesura 2.1 i 2.2 Pla Serveis Socials	LE5	municipal	D. Serveis Socials / D. Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Salut i Consum

LÍNIA ESTRATÈGICA 2: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT PÚBLIC

MESURA 1: Promoure que aquesta provisió alimentària siga saludable i sostenible i facilitar processos de transició que sensibilitzen, formen i acompanyen a totes les persones proveïdores i usuàries en la corresponsabilitat de la cura i l'alimentació com a part de la mateixa.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
22. Impulsar un projecte pilot per a habilitar espais de cuina i/o obrador col·lectiu/comunitari en espais infrautilitzats dels mercats municipals per a que es puguin gestionar els excedents de les parades del mercat i dels comerços dels voltants.	alineat amb EAMV: 1.15, 2.2.4, 3.13 i 5.12	LE5 LE3		Les Naus / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Serveis Socials / D. Comerç

LÍNIA ESTRATÈGICA 3: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DEL SECTOR PRIVAT O PÚBLIC-PRIVAT (amb o sense ànim de lucre)

MESURA 2: Promoure estructures organitzacionals i empresarials dins del sector productiu-distribució que fomenten formes de treball més cooperatives i col·laboratives que tinguen en compte l'organització de la cura i la conciliació personal i laboral, des de l'Economia Social i Solidària.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
23. Fomentar iniciatives i projectes relacionats amb el sector productiu i de distribució que promoguen estructures col·laboratives i cooperatives innovadores (cooperatives agràries, IGC...), que permetisquen a les persones treballadores i sòcies coordinar-se i accedir a recursos compartits (eines i maquinària col·lectiva) i/o a serveis de conciliació i suport col·lectiu (guarderies, menjadors...), des de la perspectiva de la corresponsabilitat de la cura.	alineat amb EAMV: 2.2.9 / i E1.L2.M2 PDA	LE2		"Les Naus / D.Agricultura i Alimentació Sostenible / Consell de l'Horta"
24. Fomentar la inclusió d'espais de cura dels infants i altres serveis de conciliació en espais vinculats a la producció, distribució i transformació agroalimentària en general.		LE3	municipal/supra-municipal	Les Naus / D.Agricultura i Alimentació Sostenible / D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI // Cooperatives Agroalimentàries CV / Mercavalència

LÍNIA ESTRATÈGICA 4: SOCIALITZACIÓ A TRAVÉS DE L'ÀMBIT COMUNITARI

MESURA 1: Fomentar i facilitar el desenvolupament de projectes i iniciatives comunitàries al voltant de l'alimentació per part d'associacions i col·lectius veïnals.

ACCIÓ	ACCIÓ CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
			LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
25.	Reconèixer i donar suport a iniciatives i projectes comunitaris i xarxes veïnals noves i ja existents que fan front a la privació i vulnerabilitat alimentària als barris, especialment en moments de crisi, facilitant informació, acompanyament i comunicació amb l'administració i facilitant eines i recursos per a enfortir les estructures comunitàries.	estratègia postcovid	LE5	municipal	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D. Serveis Socials / CALM / Xarxes veïnals i AAVV / València Ciutat Cuidadora
26.	Impulsar ajudes, recursos i assessorament per al desenvolupament d'iniciatives comunitàries liderades per associacions i/o entitats veïnals, centrades en facilitar l'accés a una alimentació saludable i sostenible als barris des de la corresponsabilitat comunitària, especialment a través de projectes de provisió i distribució col·lectiva d'aliments (xarxes d'aliments) vinculats a cuines comunitàries, amb programes i/o espais de formació i apoderament comunitari.		LE5	municipal	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D. Serveis Socials / Les Naus / CALM / Xarxes veïnals i AAVV / València Ciutat Cuidadora
27.	Estudiar i facilitar l'accés, ús i gestió d'espais municipals infrutilitzats per part d'associacions, entitats socials i/o col·lectius veïnals amb projectes o iniciatives comunitàries que faciliten l'accés d'una alimentació saludable i sostenible per als barris, especialment en temps de crisi, com cuines escolars en caps de setmana o estiu.	alineat amb EAMV: 3.1.3	LE5	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D.Educació /
28.	Facilitar recursos, formació i informació a entitats socials i associacions veïnals, festeres i falleres per a que promoguen la inclusió de productes saludables i sostenibles als menjars dels seus actes i treballar la perspectiva de gènere i la corresponsabilitat.		LE1	municipal	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D.Cultura Festiva / Xarxes veïnals i AAVV
29.	Promoure l'autoabastiment a través d'horts urbans i comunitaris i de projectes de jardineria comestible en els espais verds/buits de la ciutat, acompanyats de programes de formació en hàbits de compra i habilitats de cuina des de la corresponsabilitat, com a eines d'activació comunitària al voltant de l'alimentació saludable i sostenible.		LE5	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Jardineria Sostenible i Regeneració de la Ciutat

LÍNIA ESTRATÈGICA 5: ELIMINACIÓ DE LA DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL AL LLARG DEL SISTEMA AGROALIMENTARI

MESURA 1: Contribuir a l'eliminació de la divisió social i sexual del treball i dels estereotips de gènere, de classe i racials als diferents sectors del sistema agroalimentari.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
30. Promoure ajudes i bonificacions a projectes i emprendiments agroalimentaris liderats per dones, joves i migrants.	alineat amb E1.L1.M6 PDA	LE3	supramunicipal	"C. Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica"
31. Promoure que a les formacions existents en matèria agrària, pesquera i ramadera s'incorpore la perspectiva de gènere i es valoren les feines històricament invisibilitzades però imprescindibles per al desenvolupament de l'activitat.	alineat amb EAMV: 2.1.12 / i E1.L1.M1 PDA	LE2	supramunicipal	"C. Agricultura, Desenvolupament Rural, Emergència Climàtica i Transició Ecològica / C.Igualtat i Politiques Inclusives"
32. Desenvolupar campanyes d'informació i sensibilització de les professions agràries, ramaderes i pesqueres i les seues tasques associades que mostren referents femenins i masculins més enllà dels estereotips de gènere.	alineat amb E1.L1.M1 i E3.L3.M1 PDA	LE2	municipal/supramunicipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Igualtat i Politiques Inclusives i LGTBI / Consell de l'Horta
33. Introduir la perspectiva de gènere i de democratització de les cures en totes les activitats formatives i educatives, de divulgació i sensibilització, incloses en la present estratègia.	alineat amb E1.M1.L1 PDA	LE1	municipal	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Igualtat i Politiques Inclusives i LGTBI
34. Desenvolupar cursos de formació tècnica per al personal de l'Administració local en matèria de transició agroecològica i alimentació saludable i sostenible, i amb l'enfocament de gènere i democratització de les cures de la present estratègia.	EAMV: 2.1.7 mod	LE2	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D. Igualtat i Politiques Inclusives i LGTBI
35. Promoure el desenvolupament i execució de plans d'igualtat i formacions en gènere per a les estructures del sector productiu: cooperatives, confraries de pescadors, comunitats de regants i organitzacions agràries.		LE2	supramunicipal	D. Igualtat i Politiques Inclusives i LGTBI / C.Igualtat i Politiques Inclusives

LÍNIA ESTRATÈGICA 5: ELIMINACIÓ DE LA DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL AL LLARG DEL SISTEMA AGROALIMENTARI

MESURA 2: Garantir un accés equitatiu als recursos productius.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
36. Facilitar l'accés a la terra amb especial atenció a noves incorporacions professionals de dones i joves, garantint un acompanyament i assessorament tècnic agrícola i d'empreniment des de l'agroecologia i l'enfocament de l'Economia Social i Solidaria.	EAMV: 2.2.6 mod / alineat amb E1.L2. M1 PDA	LE2	supra-municipal	Consell de l'Horta / C. Agricultura, Desarrollo Rural, Emergencia Climática y Transición Ecológica
37. Desenvolupar campanyes d'informació sobre la llei de titularitat compartida de les explotacions, assessorar sobre la seua adquisició i fer incidència política per promoure el desenvolupament de mesures que afavorisquen la seua adquisició per part de les dones.	alineat amb E1.L1. M6.A6 PDA	LE2	municipal/ supra-municipal	Consell de l'Horta / C.Agricultura / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
38. Promoure polítiques municipals per a un millor aprofitament i reutilització de l'aigua de reg, i estudiar la possibilitat d'instal·lar sensors i/o aplicacions mòbils que faciliten els temps de reg i afavorisquen la participació de dones i joves	EAMV: 2.1.9 mod / alineat amb E2.L1. M2 PDA	LE2	municipal/ supra-municipal	Consell de l'Horta / CCRR / Tribunal Aigües / CHJ

EIX: RECONeixEMENT

LÍNIA ESTRATÈGICA 6: RECONeixEMENT DE LA CENTRALITAT SOCIAL DE L'ALIMENTACIÓ COM A PART L'ORGANITZACIÓ SOCIAL DE LA CURA

MESURA 1: Valoritzar la importància de la centralitat social i simbòlica de l'alimentació com a part de l'organització social de la cura així com de totes les feines necessàries per al funcionament del sistema agroalimentari local abordant els estereotips de gènere.

 Acció dins de l'EAM que ha sigut modificada
 Accions i mesures amb un grau alt de vots
 Accions i mesures amb un grau mitjà de vots
 Accions i mesures menys amb un grau menor de vots
 Accions no votades

Nota metodològica: les accions i les mesures han sigut votades per separat, és per això que no sempre es corresponen les valoracions d'unes amb altres, això ens serveix per entendre la percepció de la importància sobre accions concretes i sobre mesures més globals.

IMPLEMENTACIÓ

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
39. Impulsar un debat social a la ciutat al voltant del dret a l'alimentació saludable i sostenible i el vincle amb la salut i provisió de la cura des de la perspectiva de l'economia feminista, a través d'una agenda de xarrades, seminaris, espais de debat, propostes i intercanvi d'experiències des de la diversitat, que faciliten la participació equitativa d'homes i dones, de diferents organitzacions i representants de l'administració.	alineat amb mesura 3.4 Pla d'Igualtat	LE1 LE4	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Serveis Socials / D.Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / Les Naus / CEMAS
40. Realitzar i difondre estudis i altres materials divulgatius que visibilitzen la importància social, econòmica i política dels sistemes agroalimentaris locals i de l'alimentació com a part de la cura i la salut des de l'economia feminista.	alineat amb EAMV: 4.2.1 / i mesura 3.6 Pla d'Igualtat	LE1	municipal	Càtedra Economia Feminista Universitat de València / CEMAS
41. Incloure formacions sobre la importància dels sistemes agroalimentaris locals i l'alimentació i el seu vincle amb la cura i la salut des de la perspectiva de l'economia feminista en tots els àmbits formatius possibles, especialment en els relacionats amb l'àmbit agroalimentari i hostaler.		LE1	municipal	D. Formació i Ocupació / València Activa / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Cicles Formatius Professionals
42. Promoure l'educació sobre l'importància dels sistemes productius locals, la professió de les persones productores, ramaderes i pesqueres, l'alimentació saludable i sostenible i la vinculació amb l'organització social de la cura i la salut a l'educació reglada, dins dels currículs educatius, de forma continua i transversal.	alineat amb EAMV: 3.2.6 / i E3.L3.M1 PDA	LE1	municipal	CEFIRE / D.Educació
43. Impulsar programes i/o projectes al voltant de la memòria alimentària als barris i el seu vincle amb els sistemes agroalimentaris locals, que servisca per a indagar en la memòria dels mercats i els comerços locals i el patrimoni culinari, i promoga el diàleg intergeneracional entre les persones grans amb les més joves, treballant la perspectiva de la corresponsabilitat.		LE1	municipal	D. Joventut / D.Envelliment Actiu / D.Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI (Universitats Populars)
44. Consolidar un calendari per a la celebració i trobada al voltant de l'alimentació local als barris i pobles de València, les commemoracions al voltant de feines agràries i els productes proximitat i de temporada per tal de posar en valor el patrimoni agroalimentari del municipi i la seua diversitat cultural i gastronòmica, així com l'intercanvi de coneixements.	EAMV: 1.2.2 mod	LE1	municipal	CALM / CAM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
45. Introduir en les enquestes municipals indicadors de l'inversió econòmica i de temps dedicada a la provisió d'alimentació i hàbits de compra i cuina com a part de la cura desagregades per sexe, origen, barri i altres variables.		LE6	municipal	Oficina d'Estadística / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta

LÍNIA ESTRATÈGICA 7: RECONeixEMENT DE LA IMPORTÀNCIA DEL SECTOR PRODUCTIU, RAMADER I PESQUER COM A PROVEÏDORS D'ALIMENTS SALUDABLES I SOSTENIBLES

MESURA 1: Valoritzar de la importància de la centralitat social, econòmica i ambiental del treball de les persones productores i dels canals curts de comercialització (CCC), parant especial atenció a les feines invisibilitzades i abordant els estereotips de gènere.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
46. Visibilitzar les característiques de qualitat de la producció local sostenible, posant l'accent en la importància de totes les tasques i treball de les persones productores i dels beneficis socials, ambientals i econòmics que hi ha darrere d'aquest tipus de producció.	EAMV: 2.2.2 mod / alineat amb E3.L3. M1 PDA	LE2	municipal/ supra-municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / D.Comerç / Mercavalència / Consell de l'Horta
47. Impulsar campanyes i projectes de divulgació per a visibilitzar referents de dones i joves que desenvolupen i lideren projectes i iniciatives agroalimentàries, evitant la reproducció d'estereotips i rols de gènere.	EAMV: 1.1.4 mod / alineat amb E1.L1. M6 PDA	LE1 LE2	municipal/ supra-municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell de l'Horta / Les Naus / València Activa
48. Promoure la recollida i sistematització de dades relacionades amb les explotacions i empreses del sector productiu i de distribució desagregades per sexe, origen i edat.	alineat amb E3.L4. M1 PDA	LE6	municipal/ supra-municipal	Oficina d'Estadística / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell de l'Horta

LÍNIA ESTRATÈGICA 8: GARANTIR QUE L'ALIMENTACIÓ I LA PROVISIÓ D'ALIMENTS NO ES REALITZA A COSTA DELS DRETS D'ALTRES PERSONES

MESURA 1: Garantir condicions laborals dignes i amb igualtat de tracte per a totes les persones al llarg del sistema agroalimentari local.

ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	IMPLEMENTACIÓ		
		LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI
49. Habilitar i gestionar una bossa municipal de treball agrari estacional/temporal, per a garantir unes condicions laborals dignes i donar una alternativa pública front a les condicions de les ETT's, amb la possibilitat de vincular-la a un acompanyament i regularització de persones migrants i a formació i recursos en matèria agrària (Banc de Terres, acompanyament empresarial...).	estrategia postcovid	LE2	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta / Consell Agrari / D.Ocupació i Formació / València Activa / D.Serveis Socials
50. Promoure ajudes i subvencions per a la realització d'auditories de gènere a empreses i cooperatives del sector productiu i de distribució, i l'execució de plans d'igualtat i realitzar un seguiment per al seu compliment.		LE2	supra-municipal	D. Igualtat i Polítiques Inclusives i LGTBI / Sindicats de Treball i Agraris / C.Igualtat i Polítiques Inclusives

EIX: REPRESENTACIÓ I APODERAMENT

LÍNIA ESTRATÈGICA 9: REPRESENTACIÓ EQUILIBRADA DE DONES I HOMES

MESURA 1: Fomentar i facilitar la participació equilibrada d'homes i dones als espais de responsabilitat i presa de decisions al llarg de tot el sistema agroalimentari.

■	Acció dins de l'EAM que ha sigut modificada
■	Accions i mesures amb un grau alt de vots
■	Accions i mesures amb un grau mitjà de vots
■	Accions i mesures menys amb un grau menor de vots
■	Accions no votades

Nota metodològica: les accions i les mesures han sigut votades per separat, és per això que no sempre es corresponen les valoracions d'unes amb altres, això ens serveix per entendre la percepció de la importància sobre accions concretes i sobre mesures més globals.

IMPLEMENTACIÓ					
ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI	
51.	Incloure espais per a la cura de persones menors d'edat, en els actes i reunions de participació i governança relacionades amb la implemetació de la present Estratègia, així com adaptar els horaris per a facilitar l'assistència i la conciliació, atenent especialment al sector productiu.	alineada amb mesura 3.5 Pla d'Igualtat	LE4	municipal	CALM / D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta

LÍNIA ESTRATÈGICA 10: APODERAMENT INDIVIDUAL, RELACIONAL I COLLECTIU AL VOLTANT DEL FET ALIMENTARI

MESURA 1: Promoure espais de trobada i intercanvi d'experiències al voltant dels sistemes agroalimentaris locals, l'alimentació i les cures que promouen l'enfortiment de xarxes relacionals i col·lectives.

IMPLEMENTACIÓ					
ACCIONS CONCRETES	ALINEACIONS AMB L'EAM I ALTRES PLANS	LÍNIA EAM	COMPETÈNCIA	AMB QUI	
52.	Acompanyar i facilitar la creació de nous grups de consum i/o activitats al voltant d'estes figures d'acostament entre la producció i el consum.	EAMV: 4.4.2 / alineat amb 3.2.6	LE4	municipal	D.Agricultura, Alimentació Sostenible i Horta
53.	Afavorir la creació d'espais d'intercanvi, xarxes de cures, bancs de temps i/o iniciatives comunitàries de trobada, intercanvi, suport mutu i formació al voltant de l'alimentació saludable i sostenible i la cura als barris, fomentant una participació intergeneracional, diversa i equitativa.	alineada amb mesura 15 i 23 Pla Joventut / i 3.5 Pla d'Igualtat	LE4	municipal	D.Participació Ciutadana i Acció Veïnal / D. Joventut / D.Envelliment Actiu / Xarxes veïnals / València Ciutat Cuidadora
54.	Contribuir a enfortir la Xarxa d'Escoles per l'Horta com agent clau per a facilitar la inclusió en les escoles d'activitats i projectes pedagògics integrals vinculats amb la importància de l'alimentació, el vincle amb el territori i els sistemes productius locals i l'organització social de la cura.		LE4	municipal	Xarxa d'Escoles per l'Horta
55.	Fomentar la creació d'associacions, espais de trobada i/o grups no mixtes de dones productores, especialment vinculats a organitzacions agràries, i facilitar la trobada amb altres grups de l'estat espanyol.	alineat amb EAMV: 1.1.2 i 1.1.4 / i E1.L1. M6 PDA	LE4	municipal/supra-municipal	Organitzacions Agràries / Grups d'Acció Local